

MED BAUDELAIRE PÅ NATTBORDET

Sigurd Ibsens ideologiske utvikling 1890-1925

Bjørn Arne Steine

**Hovedoppgave i historie
Historisk institutt
Universitetet i Oslo
Våren 2001**

Men den rigtige rejsende er den, der bare stiger
Om bord let om hjertet og som ingenting har med,
Som aldrig nogen sinde fra skæbnens mønster viger
Og, uden en forklaring, altid siger: Afsted!

Charles Baudelaire (1821-1867)

Med Baudelaire på nattbordet. Sigurd Ibsens ideologiske utvikling 1890-1925.

Sigurd Ibsen (1859-1930) skilte seg fra de fleste av sine samtidige nordmenn ved sin tette tilknytning til europeisk ånds- og kulturliv. Ibsen spilte en viktig og til dels avgjørende rolle i unionsstridene i den svensk-norske unionens siste fase. Avhandlingen følger Ibsens ideologiske utvikling fra han dukket opp på arenaen i 1890 til han utga sin siste bok i 1925. For det første er det et mål med avhandlingen å kartlegge og forstå utviklingstrekkene i Ibsens nasjonale tenkning, og derigjennom få bedre forståelse av de unionsradikale og nasjonalistiske miljøene han påvirket og var en del av. For det andre må Ibsens nasjonale virksomhet sees i lys av hans videre kosmopolitiske orientering, og på bakgrunn av de allmenne europeiske strømningene som Ibsen var en del av. Etter 1905 publiserte Ibsen en rekke interessante arbeider om politikk og filosofi, som i høy grad har blitt oversatt i ettertid. Grunntemaet i Ibsens bredere ideologiske fundament var modernisering og vitenskapeliggjøring av samfunnsstyringen. Sentrale momenter i denne sammenhengen er hans kamp for et professorat i sosiologi på 1890-tallet og hans allmenne og originale bidrag til politisk filosofi. Sigurd Ibsens tenkning kan knyttes både til den norske politiske tradisjonen fra embetsmannsstaten til mellomkrigstidens høyreaktivisme, og til viktige strømninger i politisk filosofi og vitenskap i Europa fra 1800-tallet til 1920-tallet.

FORORD

I løpet av arbeidet med hovedoppgaven har jeg nydt godt av hjelp og støtte fra mange som nå fortjener en takk.

Hovedfagsprosjektet har blitt gjennomført i tilknytning til *Prosjekt 2005: svensk-norske relasjoner i 200 år*, som ledes av Øystein Sørensen. Øystein har også vært veileder for denne oppgaven. Jeg vil få takke ham for motiverende og konstruktiv veiledning, i løpet av arbeidet har jeg kunnet dra nytte av hans omfattende faglige oversikt. Jeg er også takknemlig for hans evne og vilje til å støtte mine valg og prioriteringer underveis.

Jeg er glad for å ha vært tilknyttet Prosjekt 2005, og synes det er på sin plass å takke både medstudenter og faglig ansatte ved prosjektet for kollokvier og annet faglig og sosialt samvær. Dere er mange, takk alle sammen. Hjertelig takk også til Erik Rudeng, som både har skrevet artikkelen som vekket min interesse for Sigurd Ibsen, og som var hjelpsom og ga meg nyttige råd og tips i startfasen av arbeidet med oppgaven. Mange takk til Svensk-norska samarbetsfonden/Foreningen Norden og Letterstedske föreningen, som har gitt meg reisestipend som muliggjorde fruktbare arkivreiser til Stockholm.

Øyvinn har lest igjennom og kommentert det halvferdige manuset, og lurt og lokket meg videre mot en avslutning av arbeidet. Takk, tror jeg. Mor og far har med oppmuntring, hjelp og andre bidrag gjort fullføringen av studiene lettere. Deres støtte har vært og er viktig for meg.

Til slutt en stor takk til Hege, som har vært tålmodig og har oppmuntret meg når det har trengtes som mest underveis, og også har hjulpet meg med gjennomlesing og kommentarer. Tusen takk, du er uvurderlig.

Bas, Blindern april 2001

INNHALDSFORTEGNELSE

INNLEDNING	1
<i>Tema for oppgaven - Sigurd Ibsen</i>	<i>1</i>
<i>Problemstillinger</i>	<i>2</i>
<i>Gangen i oppgaven</i>	<i>3</i>
<i>Ideologistudier – noen metodiske bemerkninger.....</i>	<i>4</i>
<i>Nasjon, kultur og modernisering.....</i>	<i>5</i>
<i>Kilder og litteratur.....</i>	<i>9</i>
<i>Sigurd Ibsen - en tragedie?</i>	<i>10</i>
DEL 1: NASJONALISME OG UNIONSPOLITIKK.....	15
KAPITTEL 1: NORSK AKSJON 1890-1895	17
<i>Unionspolitisk utgangspunkt.....</i>	<i>17</i>
<i>Sigurd Ibsens unionsanalyse.....</i>	<i>19</i>
<i>Elitisme og militant aktivisme.....</i>	<i>24</i>
<i>Utenlandske forbilder.....</i>	<i>29</i>
<i>Sverige i møte?.....</i>	<i>30</i>
KAPITTEL 2: KULTURKAMP, UNIONSOPPLØSNING OG NASJONALT KONGEDØMME 1895-99	33
<i>Kulturkamp.....</i>	<i>33</i>
<i>Nasjonalt kongedømme.....</i>	<i>34</i>
<i>Norges nationale forening</i>	<i>38</i>
<i>Ringeren</i>	<i>40</i>
KAPITTEL 3: EMBETSMANN OG POLITIKER 1899-1905	43
<i>Sigurd Ibsens forhandlingsvilje.....</i>	<i>43</i>
<i>Utenrikskontoret.....</i>	<i>47</i>
<i>Statsråd og statsminister i forhandlinger</i>	<i>49</i>
KAPITTEL 4: NORDISK SAMARBEID.....	55
<i>“Selvstændighed uden løsepænge”</i>	<i>55</i>
<i>Integritetstraktaten</i>	<i>58</i>
<i>Ikke bare forsvarsunion</i>	<i>59</i>
<i>Tettere svensk-norske forhold</i>	<i>60</i>
<i>Fra militant aktivisme til nyskandinavisme</i>	<i>62</i>
DEL 2: VITENSKAPELIGGJØRING OG MODERNISERING.....	65
KAPITTEL 5: "EN SAMFUNDETS NATURLÆRE"	67
<i>Allmendannelse og styringsredskap.....</i>	<i>68</i>
<i>"Positivismen er den stamme, hvorfra sociologiens gren er skudt frem"</i>	<i>71</i>
<i>"Intet Professorat til Sigurd Ibsen, ti han er Venstremand"</i>	<i>73</i>
<i>Forelesningene</i>	<i>76</i>
KAPITTEL 6: MENNESKELIGGJØRE MENNESKENE.....	81
<i>Fra organisme til organisasjon</i>	<i>81</i>
<i>Den menneskelige kvintessens</i>	<i>82</i>

<i>Masse og elite</i>	85
<i>En ekspertstyrt samfunnsorganisasjon</i>	88
KAPITTEL 7: "AT FORVANDLE SAMFUNDET FRA LOTTERI TIL ORGANISATION".....	95
<i>"Den nye civilisation er international"</i>	95
<i>Første verdenskrig</i>	99
<i>"Det sociale dilemma"</i>	102
<i>Reformert kapitalisme</i>	105
<i>Sigurd Ibsen og høyreaktivismen i Norge</i>	107
<i>Dumheten, ikke ondskapen</i>	112
KONKLUSJON	115
<i>Europeer og norsk nasjonalist</i>	115
<i>Modernisering, samfunnsvitenskap og fagstyre</i>	120
<i>Sigurd Ibsen – med Baudelaire på nattbordet</i>	123
KILDER OG LITTERATUR	125
<i>Aviser og tidsskrifter</i>	125
<i>Sigurd Ibsen, trykte kilder</i>	125
<i>Utrykte kilder</i>	126
<i>Litteratur</i>	126
<i>Oppslagsverk</i>	129

INNLEDNING

Tema for oppgaven - Sigurd Ibsen

Denne oppgaven er en studie av Sigurd Ibsens ideologiske utvikling gjennom en 35-årsperiode fra 1890 til 1925. Ibsen spilte en til dels betydelig rolle i begivenhetene som førte frem til oppløsningen av unionen mellom Norge og Sverige i 1905. Til tross for både dette og virksomhet som politisk skribent og filosof i årene etter unionsoppløsningen, har han langt på vei vært glemt i fremstillinger av norsk politisk historie. Dette skyldes blant annet at han kom på utsiden av det norske politiske miljøet etter å ha havnet på sidelinjen i 1905.

Sigurd Ibsen ble født i Kristiania i 1859 som sønn av Henrik Ibsen, og flyttet utenlands med familien i 1864. Han fikk sin skolegang i Tyskland og Italia, og avsluttet utdanningen med doktorgrad i rettsvitenskap fra Roma. Etter endt utdanning arbeidet han blant annet i det unionelle diplomatiet, hvor hans erfaringer gjorde ham sterkt kritisk til den unionelle ordningen. Han forlot diplomatiet i 1889, og gjorde seg raskt bemerket i unionsradikale miljøer med en artikkelrekke om opplevelsene i diplomatiet.¹ Det meste av 1890-årene virket Ibsen som publisist og skribent, og bidro til å sette preg på unionsdebattene. I 1899 ble han utnevnt til ekspedisjonssjef i Indredepartementet, med ansvar for å bygge opp en avdeling for utenriksaker. På bakgrunn av sitt kjennskap til diplomati og utenrikspolitikk generelt, og konsulatsaken spesielt, ble han i 1902 statsråd i Stockholmsavdelingen i Otto Blehrs regjering. Året etter ble han statsminister i Stockholm, i Francis Hagerups samlingsregjering. Han fulgte Hagerup ut av regjeringen i protest mot aksjonslinjen i konsulatsaken i mars 1905.

Med uttrede av regjeringen trådte Ibsen samtidig ut av aktiv politikk. Bortsett fra at han var dommer ved voldgiftsdomstolen i Haag fra 1906, hadde han ingen offisielle verv eller arbeidsoppgaver. Det meste av tiden bodde han og familien utenlands, med unntak av et par korte perioder i Kristiania.

Denne hovedoppgaven er en analyse av Sigurd Ibsens ideologiske utvikling fra han for alvor kom inn i den norske offentligheten i 1890, til han publiserte sin siste bok i 1925.² Det kan argumenteres for at Sigurd Ibsen som offentlig person mister interesse etter at han forsvant ut over sidelinjen ved unionsoppløsningen, i og med at han etter dette ikke hadde noen formell posisjon og heller ikke spilte noen politisk rolle. Jeg vil argumentere for at perioden etter 1905 blir særlig interessant i vår sammenheng, nettopp fordi Ibsen i denne perioden stod utenfor det politiske livet i Norge. Han kunne tale fritt og utvikle sine ideer i en bredere og mer uavhengig form enn tidligere, uten å relatere det til dagsaktuell politikk. Ved å inkludere de siste tyve årene av hans karriere kan analysen også fange opp hans interessante filosofiske hovedverker. Grunnelementene i denne filosofien fulgte ham gjennom store deler av vår periode på 35 år. Det er et utgangspunkt for oppgaven at en samlet fremstilling av Sigurd Ibsens ideologiske utvikling både vil bringe ny innsikt i hans utvikling etter 1905 og kaste nytt lys over hans virksomhet i unionsstridighetene.

Hans tenkning omkring det nasjonale og hans unionspolitikk var en del av hans bredere ideologiske orientering. Ibsens nasjonale tenkning og hans mer allmenne ideologiske univers kan vanskelig forstås uten å sees i sammenheng med hverandre. Dette perspektivet kan lett gå tapt dersom man ser isolert på hans unionspolitiske virksomhet. Derfor må denne oppgavens to hovedtemaer også leses i lys av hverandre.

Hvor nærliggende og fristende det enn kan være, er det ikke noe tema for denne oppgaven å gi en biografi over Sigurd Ibsen. Heller ikke å forsøke å utrede de underkjennelser, urettferdigheter, tap og nederlag som unektelig knytter seg til hans person og virke. Det er ikke målet å forsøke å konstruere hva som kunne blitt de politiske og praktiske resultatene, dersom Sigurd Ibsen hadde fått muligheten til å utfolde seg i de vervene og oppgavene han hadde ambisjoner om å gå inn i.

¹ "Hvordan jeg kom ud af den diplomatiske Karriere" i Dagbladet 27.,28. og 29.01.1890.

² Om begrepet "ideologi", se nedenfor s. 5 f.

Problemstillinger

Hensikten med denne oppgaven er å analysere Sigurd Ibsens ideologiske standpunkter og utviklingen i disse fra 1890 til 1925. Utviklingstrekkene trer frem når de enkelte idéelementene i ideologien endrer karakter, forsvinner eller dukker opp i helhetsbildet. Målet med studien er å identifisere elementene av kontinuitet og endring eller brudd i Ibsens ideologiske utvikling. Det innebærer å se på hvilke idéelementer som var mer eller mindre konstant til stede i hans ideologi og hvilke som kom til eller forsvant underveis. Det blir også sentralt å se på hvordan innholdet i de enkelte idéelementene endret seg over tid.

Hovedhypotesen i oppgaven er at det bærende elementet i Sigurd Ibsens ideologi var en reform-, moderniserings- og utviklingsideologi, basert på moderne samfunnsvitenskaper og preget av europeisk kulturutvikling. Erik Rudeng har hevdet nettopp et slikt synspunkt.³ Oppgavens formål vil være å undersøke denne påstanden ved hjelp av en bredt anlagt ideologistudie av Sigurd Ibsen.

De nasjonale spørsmålene var viktige i Ibsens virksomhet, han hadde en fremtredende plass i unionsstridene, samtidig som tenkningen om det nasjonale gjenspeilet bredere ideologiske føringer. Ibsens holdning til det nasjonale, og endringene i den, er derfor én nøkkellinje som vi skal følge i studiet av hans ideologiske utvikling. Ettersom det nasjonale igjen var tett forbundet med andre ideologiske strømninger, kan de nasjonale spørsmålene både belyse og bli belyst av de øvrige komponentene i Ibsens ideologiske univers. På denne måten er både det nasjonale og det underliggende ideologiske fundamentet komponenter som til sammen tegner bildet av Ibsens ideologiske utvikling.

Det er hensiktsmessig å ta utgangspunkt i Sigurd Ibsens politisk aktive periode fra 1890 og frem til oppløsningen av unionen mellom Norge og Sverige i 1905. Ibsen spilte en aktiv rolle i den unionspolitiske radikaliseringsprosessen som for alvor startet fra 1890. Han deltok på forskjellige måter i de politiske prosessene som førte til unionsoppløsningen. Innholdet, styrken og retningen i hans nasjonalisme endret seg i løpet av denne perioden, blant annet som resultat av hans erfaringer i og vurderinger av den politiske situasjonen i Sverige og Norge. En analyse av Ibsens nasjonale og bredere ideologiske tenkning sier derfor også noe om norsk nasjonalisme mer allment. At Ibsen spilte en rolle i norsk unionspolitikk er allerede fastslått i tidligere studier, både allmenne historiefremstillinger og i en studie av Ibsens unionspolitikk.⁴ Disse fremstillingene har til felles at de har et snevert unionspolitisk fokus, og i liten eller ingen grad retter oppmerksomheten mot hva som var det ideologiske grunnlaget for hans unionspolitiske virksomhet og hva slags nasjonssyn hans nasjonalisme var motivert ut fra.⁵ Et slikt perspektiv er imidlertid formålet med min analyse i denne studien, også når det gjelder Ibsens nasjonale tenkning. Analysen knyttes til fremstillinger om nasjonalisme generelt og norsk nasjonalisme spesielt. Distinksjonen mellom etnisk og statsborgerlig nasjonsoppfatning og deres utslag i henholdsvis kulturell og politisk nasjonalisme, med bakgrunn i ideer fra henholdsvis romantikken og opplysningstiden, vil stå sentralt.⁶ Sigurd Ibsens nasjonsoppfatninger og nasjonalisme kan uproblematisk plasseres nokså tydelig i retning av den statsborgerlige nasjonsoppfatningen. I tilknytning til dette blir Ibsens generelle politiske tenkning viktig. Hva slags Norge var det han så for seg? Svaret på dette spørsmålet er også en nøkkel til forståelsen av Ibsens nasjonale virksomhet.

Sigurd Ibsens rolle i norsk nasjonalisme var bare én side av hans virksomhet. Hans ideologiske utvikling skal undersøkes gjennom å sette denne siden av hans tenkning og aktivitet i sammenheng med en mer vidtfavnende analyse av hans ideologi. Utgangspunktet for denne studien er teorien om at Ibsens nasjonalisme kan og bør forstås i et

³ Rudeng (1994). Se også Slagstad (1998:163ff).

⁴ Se f.eks. Kirkhusmo (1978) om unionell radikalisme og Astrup (1948) om Sigurd Ibsens unionspolitikk.

⁵ Den som kommer nærmest er Erik Rudeng i hans artikkel fra 1994. Han antyder et slikt overordnet perspektiv, selv om også hans hovedanliggende er å trekke frem Ibsens unionspolitiske betydning. Rudeng (1994).

⁶ Nedenfor s. 7ff.

overordnet opplysnings- og moderniseringsperspektiv. Gjennom å skissere dette ideologiske grunnlaget, og elementene av brudd og kontinuitet i det, kan vi danne oss et mer helhetlig bilde av Sigurd Ibsen enn det som har vært gjort til nå. Dette bredere perspektivet skal følges også i årene etter unionsoppløsningen.

Som allerede nevnt, var ikke Ibsen bare skribent og ideolog, men også i høyeste grad en aktør i det politiske livet i Norge i årene rundt 1900. Han hadde med sin spesielle bakgrunn andre forutsetninger og også andre fortolkninger av hendelser og standpunkter enn de fleste av de andre aktørene i den unionspolitiske debatten på 1890-tallet. Når Sigurd Ibsen skal settes inn i den samtidige sammenhengen, må det derfor skje gjennom to perspektiver. For det første må han plasseres i forhold til norsk politikk. I første rekke gjelder det venstrekoalisjonen, som han opererte i tilknytning til. For det andre må han sees som en del av europeiske kultur- og idéstrømninger. I størstedelen av livet stod han nærmere det intellektuelle livet på det europeiske kontinentet enn han stod Norge og norsk åndsliv. Ibsen bidro til å sette den politiske dagsorden gjennom sin virksomhet både som skribent, embetsmann og politiker. Han tilførte ikke minst norske nasjonalistiske miljøer nye elementer, og bidro til å påvirke den retningen disse valgte i sentrale unionspolitiske spørsmål.

I et videre perspektiv er det gjennom studiet av en enkeltaktør som Sigurd Ibsen mulig å belyse spørsmål knyttet til norsk politikk mer allment. I dette tilfellet er det særlig enkelte av miljøene rundt partiet Venstre som er aktuelle. Ibsen var løst knyttet til partiet, først og fremst av unionspolitiske årsaker. Han var periodevis viktig som idé- og argumentleverandør for de unionsradikale kreftene i Venstre.

I øvrige politiske saker stod Ibsen nærmere moderate krefter. Forholdet til Venstre ble gradvis kjøligere etter hvert som mer moderate krefter førte en samlende politikk i unionskampene og de kulturnasjonalistiske kretsene ble mer innflytelsesrike i Venstre. Nettopp på grunn av Sigurd Ibsens kosmopolitiske bakgrunn og orientering, vil det være naturlig å sette hans utvikling inn i en europeisk idéhistorisk tradisjon og forsøke å knytte hans ideer og forestillinger til både norske og utenlandske tradisjoner.

Gangen i oppgaven

Oppgaven er delvis kronologisk og delvis tematisk ordnet. Analysedelen av oppgaven er delt i to hoveddeler, som delvis overlapper hverandre kronologisk. Den første av disse handler om Sigurd Ibsens nasjonalisme og unionspolitikk, mens den andre delen handler om det bredere ideologiske perspektivet i Ibsens utvikling. Hovedkapitlene i hver del er ordnet kronologisk, med tematisk inndelte underkapitler.

Del 1 om Ibsens nasjonale tenkning går kronologisk frem gjennom fire faser fra 1890 til etter unionsoppløsningen, Ibsens motstand mot aksjonismen i 1905 og hans arbeid for nordisk samarbeid utenfor unionen. Denne delen følger det kontinuitetsbærende elementet av statsborgerlig nasjonstenkning gjennom 1890-tallet og frem til tiden etter 1905.

Den andre hoveddelen er rettet mot en bredere ideologisk analyse. Den henger nøye sammen med Ibsens tenkning omkring det nasjonale, men ved at vekten ligger på andre momenter enn det rent nasjonale tydeliggjøres sammenhengen mellom det ideologiske fundamentet og Ibsens nasjonalisme. Vi vil imidlertid se at tenkningen omkring det nasjonale stod sentralt hos Ibsen også etter unionsoppløsningen, men i et annet perspektiv enn tidligere. Det sentrale temaet i del 2 er Ibsens utviklings- og moderniseringsideologi, som var til stede gjennom hele perioden, men som endret karakter over tid.

I forhold til kronologi, begynner del 2 av analysen omtrent 10 år før del 1 slutter. Årsaken til dette er først og fremst at selv om Ibsens virksomhet så lenge unionen varte var sterkt orientert mot unionsspørsmålene, var det overliggende ideologiske temaet til stede både i hans unionspolitikk og ikke minst i hans arbeid for et professorat i sosiologi fra 1895. Hovedpoenget her er at kontinuiteten i Ibsens overordnede ideologiske univers synliggjøres av dette sosiologiske mellomspillet i 1895-97, når det senere følges frem til 1925.

Ideologistudier – noen metodiske bemerkninger

Ideologi brukes i denne oppgaven etter Ottar Dahls definisjon av begrepet.⁷ Dahl definerer ideologi som et system av ideer eller forestillinger om sosiale eller kollektive fenomener, som deles av en større eller mindre gruppe, eller i det minste er en mulig kandidat for gruppetilslutning.⁸ Ideologier skiller seg fra for eksempel teorier ved at de i og for seg ikke behøver å være logisk konsistente. I denne oppgaven vil jeg i utgangspunktet legge Dahls definisjon til grunn. Ettersom denne avhandlingen er en ideologistudie av en person, snarere enn av et politisk parti, system eller retning, vil ideologi i denne sammenhengen ha betydning nettopp som mulig kandidat for oppslutning fra en gruppe; altså som politisk alternativ eller program.

Dahl legger vekt på ideologienes normative eller handlingsrettede side. I praksis betyr dette at ideologiene har som forutsetning at de skal danne grunnlag og være retningsgiver for (politisk) handling. Ideologistudier kan rettes mot identifikasjon av ideer eller ideelementer i ideologiene, eller de kan rettes mot for eksempel ideologienes sosiale basis. Når analysen rettes mot ideologiens sosiale basis er dette gjerne knyttet til forsøk på eller ønsker om kausalforklaringer av ideologien. Kausalforklaringer er igjen relatert til funksjonsanalyse, det vil særlig si ideologiens evne og formål til å motivere til kollektive handlinger.⁹ I vår sammenheng vil den første av disse retningene være den mest aktuelle tilnæringsmåten, det vil altså si at problemstillingen skal angripes ved å identifisere de ulike idéelementene i Sigurd Ibsens ideologi. Målet er å spore brudd og kontinuitet i Ibsens ideologiske utvikling. Det innebærer å forsøke å se hvilke elementer som er noenlunde konstante i hans ideologiske univers og hvilke som endrer seg, forsvinner eller kommer til under veis.

Det er umulig å fri seg helt fra egne fordommer og forestillinger, analysen bygger på en hermeneutisk fortolkningsprosess. Allikevel er det et mål med en studie som denne så langt som mulig å forsøke å *forstå* studieobjektets ideologiske utvikling over tid. I praksis må man tilstrebe å lese tekstene på opphavsmannens premisser, og såvidt mulig i lys av situasjonen de er blitt til i. Fremfor alt er det nødvendig å unngå å opptre som dommer over hans standpunkter eller argumenter.¹⁰ Samtidig truer den motsatte fellen. Ved å holde fokuset såvidt sterkt på en enkeltaktør som det som er tilfellet i denne studien, er det fort gjort å overdrive hans betydning eller originalitet. Dette kan avhjelpes ved å se ham i lys av samtiden og som en del av større kulturstrømninger. Identifikasjon av ulike elementer i Sigurd Ibsens ideologiske univers kan lettes og systematiseres ved å knytte analysene av hans virksomhet til teoridannelser om de temaene som han arbeidet med. I denne sammenhengen vil dette dreie seg om teorier om nasjonalisme generelt og norsk nasjonalisme spesielt. Dimensjonen opplysningstenkning-rasjonalitet og romantikk-irrasjonalitet er en av hoveddimensjonene som ligger til grunn, sammen med begrepene sivilisasjon, kultur og modernisering.

⁷ Dahl (1996, 1999).

⁸ Dahl (1999:11).

⁹ Dahl (1996, 1999).

¹⁰ Dahl (1996:26ff).

Nasjon, kultur og modernisering

Begreper om det nasjonale og nasjonalisme, kultur, sivilisasjon og modernisering henger sammen og er sentrale i denne oppgaven. I dette avsnittet skal vi se nærmere på innholdet i disse begrepene, slik de brukes i denne studien av Sigurd Ibsen. Øvrige teoridannelser, ideer, ideologier og filosofiske retninger som er av betydning for forståelsen av Ibsens ideologiske utvikling klarlegges og drøftes underveis.

I moderne nasjonalismeforskning går det et hovedskille mellom de som hevder at "nasjonen" har røtter fra førmoderne tid og de som hevder at den er en rent moderne forestilling. De sistnevnte, modernistene eller konstruktivistene, vil se "nasjonen" som en konstruksjon og hevde at man i analysehenseende må konsentrere seg om nasjonalismer før nasjoner. Sagt på en annen måte; nasjoner skaper ikke stater og nasjonalismer, men motsatt.¹¹ I vår sammenheng er det mindre viktig hvor "nasjonen" og nasjonalismen har sin opprinnelse, det sentrale her er nasjonalismene slik de opptrådte og artet seg fra slutten av 1800-tallet og det nasjonsbegrepet de bygget på.¹² Idealtypisk kan vi identifisere to hovedoppfatninger av "nasjonen".¹³ For det første en *statsborgerlig* nasjonsoppfatning, der fokuset ligger på en autonom stat med likestilte borgere. Denne nasjonsoppfatningen står i sammenheng med den franske opplysningsfilosofien fra det 18. århundre og frihetstankegangen som er knyttet til de amerikanske og franske revolusjonene. Rasjonalitet og fornuften stod sterkt i opplysningstenkningen. Liberale forestillinger om frihet for individet, universelle menneskelige rettigheter og likhet, er andre idéelementer som er knyttet til opplysningsfilosofien. I motsetning til denne statsborgerlige nasjonsoppfatningen, har vi den *etniske* eller kulturelle nasjonsoppfatningen. Mot slutten av 1700-tallet kom det særlig i Tyskland en reaksjon mot fornuftsfilosofien fra opplysningstiden. Romantikken forsvarte følelsene og det partikulære snarere enn det universelle. Det individuelle fikk høyere verdi, og det var ved individualitet enkeltmennesker og nasjoner var verdifulle. Denne romantiske vendingen ble hos Herder kombinert med oppgradering av historien som vitenskapelig disiplin. Målet var ikke lenger å identifisere og avdekke menneskets uforanderlige vesen, men å gjenkjenne det individuelle i hvert folk. Alle historiske tildragelser måtte etter dette synet forstås på sine egne premisser, ut fra geografiske og historiske forhold og nasjonalkarakteren. Også språket skulle studeres i et nytt lys for å gi innblikk i folkekarakteren.¹⁴ Denne nye vekten på historien og hvert enkelt folks individuelle karaktertrekk og egenskaper, og ikke minst det positive synet på forskjellene snarere enn likhetene, ble utgangspunktet for den andre hovedtypen av nasjonsoppfatninger. Mens den statsborgerlige nasjonsoppfatningen hadde et opplysningspreget ideal om likestilte borgere til grunn, dyrket den etniske nasjonsoppfatningen det særegne, gjerne knyttet til språk. "Nasjonen" er i følge en slik oppfatning en historisk og kulturell individualisme som det gjelder å bevare eller eventuelt gjenreise.

På samme måte som vi kan snakke om to hovedtyper av nasjonsoppfatninger i nasjonstenkningen, kan vi identifisere to typer nasjonalisme; politisk og kulturell. Igjen er det snakk om idealtyper, og disse vil ofte konvergere. *Politisk* nasjonalisme er opptatt av staten og av politiske institusjoner og rettigheter. Vekten ligger på oppnåelse av politisk frihet for nasjonen, i utgangspunktet uten hensyn til etniske og andre skillelinjer i befolkningen. Denne nasjonalismen korresponderer med den statsborgerlige nasjonsoppfatningen, og kan føres tilbake til opplysningstenkningen og revolusjonene i det 18. århundre. *Kulturelle* nasjonalister opptrer derimot som moralske innovatører som søker å etablere eller gjenreise nasjonale særtrekk. Disse to typene nasjonalisme vil sjelden eller aldri

¹¹ Hobsbawm (1992:10).

¹² Om diskusjonen rundt "nasjonens" opprinnelse og egentlige beskaftenhet, se f.eks. Gellner (1997), Anderson (1991), Smith (1986), Hobsbawm (1992), Hutchinson (1994) og Østerud (1994).

¹³ Hutchinson (1994:17).

¹⁴ Nordenstam (1994:75ff).

opptre alene i rendyrket form, men som regel i et blandingsforhold. For eksempel er det vanskelig å tenke seg en kulturell nasjonalisme som ikke tar opp i seg politiske elementer for å nå sine mål.

Hvis vi ser på utviklingen av norsk nasjonalfølelse og nasjonalisme på 1800-tallet, gjenfinner vi disse ulike tradisjonene. Øystein Sørensen har identifisert en rekke norske nasjonsbyggingsprosjekter som plasserer seg ulike steder langs akse mellom etnisk og romantisk og politisk og statsborgerlig nasjonsoppfatning.¹⁵ Disse nasjonsbyggingsprosjektene, og elitene som drev dem, hadde i hovedsak utspring innenfor to forskjellige tradisjoner. For det første den liberalistisk orienterte embetsmannseliten, som var den politisk førende grupperingen frem til 1884, og for det andre den mer eller mindre radikale venstreopposisjonen mot denne.¹⁶

I den norsk-svenske unionens tidligste år var den toneangivende nasjonalistiske eliten preget av liberalt tankegods med røtter i opplysningstiden og de franske revolusjonene. I 1814 var det dette tankegodset som gjennomsyret den nye grunnloven. Den norske eliten som satt med makten i årene etterpå, embetsmennene, hadde disse idéene som hovedgrunnlag. Dette liberale perspektivet ble videreført i Intelligensens moderniseringsprosjekt, under ideologisk ledelse av Anton Martin Schweigaard på midten av 1800-tallet. Dette var et moderniseringsregime med vekt på økonomisk liberalisme. Ideologisk var det ikke noen konflikt mellom nasjonale og mer kosmopolitiske elementer hos Schweigaard. Dette prosjektet sameksisterte imidlertid med andre, delvis svært vellykkede, kulturelt orienterte nasjonale prosjekter.

I første omgang ble embetsmannseliten på 1830-tallet utfordret av et romantisk og kulturelt orientert opposisjonelt prosjekt rundt Henrik Wergeland. Gjennom nasjonal historieskriving, litteratur og norsk språk skulle de særnorske kvalitetene identifiseres og gjenreises. Mens Wergelands nasjonale prosjekt var en mer betinget suksess, var det etterfølgende nasjonalromantiske prosjektet mer vellykket på lang sikt. Også nasjonalromantikken var på jakt etter det genuint norske, men fant dette i den norske bondekulturen og gjorde sitt bilde av den norske bonden til det ekte norske. Nasjonalromantikken rommet flere understrømninger. Blant annet en språklig eller lingvistisk nasjonalisme knyttet til Ivar Aasen, der kjernen var at veien til nasjonal (gjen)reising gikk gjennom konstruksjonen av et norsk språk.

Med Venstres nasjonaldemokratiske prosjekt vokste det frem en alternativ opposisjonell elite til den rådende embetsmannseliten.¹⁷ Ernst Sars var sammen med Bjørnstjerne Bjørnson den sentrale ideologiske figuren i denne koalisjonen. Selv om denne eliten i noen grad var sentrert rundt intellektuelle miljøer i byene, var dette en bred bevegelse som også kunne dra vekslers på sentra rundt omkring i landet. Bevegelsen var knyttet til foreningsvirksomhet, folkehøyskoler og frilynte ungdomslag. Etter en etableringsperiode fra midten av 1800-tallet, der den i første omgang var preget av politisk orientering under Johan Sverdrup, erobret Venstres nasjonaldemokratiske prosjekt både det politiske og det kulturelle hegemoniet i Norge i løpet av de siste 20 årene av det 19. århundre. Venstres nasjonaldemokratiske prosjekt var først og fremst et statsborgerlig prosjekt, der aktørene så seg som videreførere av 1814-prosjektet. Innenfor venstrekoalisjonen var det én gruppering som skilte seg ut med tyngre kulturnasjonalistisk orientering enn resten. Norskdomsrørsla var en radikaliseret kulturnasjonalistisk strømning som forfektet en forsterket utgave av tokulturteorien. I korthet gikk denne ut på at man i Norge hadde to nasjoner, den norske på landsbygda og den norsk-danske i byene. Sistnevnte var kun å anse for å være nordmenn i en streng geografisk forstand. Deler av norskdomsrørsla spilte en aktiv rolle i den aggressive politiske kampen mot unionen i årene før 1905. Sørensen peker på at norskdomsrørslas prosjekt var politisk sett mislykket, ikke minst på grunn av konkurranse og motstand fra andre rivaliserende nasjonsbyggende prosjekter.

¹⁵ Sørensen (1998).

¹⁶ Sørensen (1994:44f).

¹⁷ Sørensen (1998:30).

Motstand mot norskdomsrørsla ga støtet til det siste av nasjonsbyggingsprosjektene fra tiden før unionsoppløsningen. Bjørnsons grunnlegging av Riksmålsforbundet i 1899 og kampen mot målstrevet og norskdomsrørsla var utgangspunktet for det som Sørensen har kalt "Det neo-elitiske prosjektet fra rundt århundreskiftet".¹⁸ Bjørnson avviste tokulturteorien og nasjonalromantikken, som ble sett som et reaksjonært forsøk på å gjenopplive romantikken. Dette prosjektet fikk støtte både i store deler av Høyre og i venstrekretser med motforestillinger mot norskdomsrørsla og den militante og aktivistiske holdningen mot Sverige. Da unionen ble oppløst i 1905 var denne gruppen på den tapende siden. Noe av tankegodset ble tatt opp i og levde videre i Frisinnede Venstre og Fedrelandslaget. Det er særlig innenfor denne tradisjonen vi finner Sigurd Ibsen og hans nasjonale tankegods.

De nasjonalistiske bevegelsene måtte tidvis konkurrere med andre alternative ideologier. I vår sammenheng er særlig ett av disse viktig. *Skandinavismen* stod sterkt i enkelte elitegrupperinger på 1840 og -50-tallet. Etter den dansk-tyske krig i 1863-64 døde den mer eller mindre ut. Som vi skal se prøvde Sigurd Ibsen å slå et slag for skandinavismen som alternativ til den aktivistiske norske nasjonalismen i 1905. Riktignok uten særlig hell, men også dette tankegodset levde delvis videre i miljøene rundt Frisinnede Venstre.¹⁹

Sivilisasjon og kultur er to av begrepene som er sentrale i denne studiens bredere sammenheng. I allmenn språkbruk kan sivilisasjon forstås som "et gitt samfunns forhold til sine naturlige omgivelser".²⁰ Det betyr at begrepet sivilisasjon rommer menneskenes forhold til naturen rundt seg, og de måter naturen forstås, utnyttes og eventuelt kontrolleres på. Sivilisatorisk utvikling blir i et slikt perspektiv en utvikling mot større kontroll over naturen og tildels også mot at avstanden mellom menneskene og naturen kan sies å bli større. Kultur betegner derimot menneskenes forhold til seg selv, til hva det bør og vil si å være menneske og hvilke mål menneskene bør strebe etter.²¹ I praksis er kultur etter dette synet den ordnende og styrende faktoren som regulerer menneskenes liv på en annen måte enn dyrenes mer instinktstyrte adferd.

Dette begrepsparet er viktig i analysen av Sigurd Ibsens ideologiske utvikling, men brukt i denne moderne og allmenne betydningen vil de ikke fange opp innholdet i Ibsens tenkning på noen god måte. For en kulturell og intellektuell elite som den Ibsen tilhørte, var sivilisasjon og kultur langt på vei synonyme begreper. Etter et slikt kultursyn var sivilisasjon og fremskritt knyttet til en universell dannelseskultur. Kultur var ikke hva som helst av menneskelige uttrykk, det hang nær sammen med en overnasjonal dannelseskultur. Denne kosmopolitiske, gjerne urbane, kulturen representerte fremskrittet og altså sivilisasjonens fremvekst. Brukt slik er kultur- eller sivilisasjonsbegrepet gjerne knyttet til opplysningsfilosofien og fransk åndsliv. Kultur som noe individuelt for det enkelte land og folk, uten det universelle og overnasjonale aspektet, vil være mindre knyttet til fornuftstro og fremskrittsoptimisme og nærmere koblet til følelser. Denne tradisjonen er knyttet til den tyske romantikken, og korresponderer et stykke på vei med det etniske nasjonsbegrepet.

Når kultur og sivilisasjon var sentrale begreper for Sigurd Ibsen, må de forstås i den første, opplysningspregede, betydningen av ordene og som tilnærmet synonyme begreper. I norsk idéhistorie går det en linje fra 1814, via Intelligensen og embetsmannsregimet og frem til Bjørnson, Sigurd Ibsen og andre motstandere av norskdomsrørsla og romantiske strømninger.

Modernisering som begrep er i denne oppgaven nær knyttet til sivilisasjon og kultur. Begrepet om modernisering er i historiske studier som regel knyttet til en utviklingstankegang. Skillet mellom tradisjonelle og moderne samfunn, og

¹⁸ Sørensen (1998:36).

¹⁹ Se Rudeng (1989 og 1997).

²⁰ Sløk (1970:13).

²¹ Sløk (1970:15ff).

overgangen mellom disse, står ofte sentralt i forestillingen om modernisering.²² I historisk sammenheng er dette ofte knyttet til oppløsningen av det før-industrielle samfunn og etableringen av det moderne industri-kapitalistiske samfunnet, med økt sosial mobilitet og demokratisk utvikling.

Øyvind Østerud peker på at moderniseringsbegrepet kan brukes på flere plan.²³ Modernisering kan brukes som abstrakt kvalitet ved sosiale prosesser og strukturelle mønstre. Begrepet kan også brukes som betegnelse på en historisk fase, for eksempel reformasjonen eller den industrielle revolusjon. I forhold til analysene i denne studien, er det imidlertid det tredje planet Østerud peker på som er mest relevant. Begrepet modernisering brukes også om en elitestrategi, der målet er å løsrive et samfunn fra det tradisjonelle og mindre utviklede og endre eller reformere samfunnet og heve eller tilpasse det til et høyere utviklingsstrinn. Det er særlig på dette siste planet, modernisering som reformstrategi for eliter, moderniseringstenkningen har relevans i denne studien av Sigurd Ibsens ideologiske utvikling.

Knyttet til overgangen fra før-industrielt til industrialisert samfunn, snakker man ofte om modernisering langs en, eller begge, linjene økonomisk- og politisk modernisering. I økonomisk forstand er modernisering da knyttet til industrialisering og utvikling av moderne kapitalisme og næringsliv. Det norske embetsmannsregimets moderniseringsprosjekt beveget seg først og fremst innenfor denne moderniseringstradisjonen. Politisk modernisering innebærer demokratisering, med stemmerettsreformer og parlamentarisme som sentrale ingredienser.

Det er imidlertid ikke uten videre gitt at et moderniseringsprosjekt eller en moderniseringsideologi arbeider mot denne typen økonomiske og/eller politiske mål. Jeffrey Herf har pekt på den motsatte ytterligheten i sin bok *Reactionary Modernism*.²⁴ Herf viser til konservative, etter hvert nazistiske, tendenser i tysk tenkning om det moderne i mellomkrigstiden. De reaksjonære modernistene, som Herf kaller dem, koblet politisk reaksjon med teknologioptimisme. Den reaksjonære modernismen kombinerte de romantiske og nasjonalistiske stemningene i Tyskland med troen på muligheten av å bruke moderne teknologisk fremskritt i samfunnsreformene. Målet var å skape en ny samfunnsorden hevet over kapitalistisk og demokratisk kaos, i en høyteknologisk nasjon. Den reaksjonære modernismen i Tyskland representerer en ytterlighet, men konflikten mellom demokratisk utvikling og elitær moderniseringsideologi var til stede i mindre ytterliggående moderniseringsprosjekter, også i Norge.

Moderniseringsideologier knyttet til kunnskapseliter og profesjonalisering, i form av ønske om fagstyre på bekostning av folkestyre og individuell frihet, har også vært utbredt i enkelte miljøer i Norge. Øystein Sørensen har identifisert en ideologisk tradisjon preget av preferanser for elitestyre, sterk statsmakt, liberalisme og modernisering, som går som en linje gjennom norsk politisk historie fra enevoldstiden til annen verdenskrig.²⁵ Den går via et høydepunkt i embetsmannsregimet, til de borgerlig-liberale miljøene rundt Frisinnede Venstre og til Fedrelandslaget og Joakim Lehmkuhl. I et langt perspektiv er tendensen i denne tradisjonen at de liberale elementene ble gradvis svekket til fordel for økende vekt på sterke kunnskapseliter. I sin ytterste konsekvens var denne tradisjonen knyttet til teknokratiske ideer om sosial ingeniørkunst og rasjonalisering av samfunnet gjennom planstyre, på bekostning av demokratiet.²⁶ Sigurd Ibsens moderniseringsideologi må sees i forhold til denne kunnskapselitistiske, i mellomkrigstiden etter hvert også teknokratiske tradisjonen.

²² Østerud (1978:10ff).

²³ Østerud (1978:12f).

²⁴ Herf (1984:1ff).

²⁵ Sørensen (1988b).

²⁶ Jakobsen (1992a).

Kilder og litteratur

Kildene til denne studien består i all hovedsak av Sigurd Ibsens publiserte arbeider i perioden 1890-1925. Jeg har gått igjennom hele Sigurd Ibsens produksjon, så langt den er sporet opp. De trykte kildene er bøker i tillegg til en stor mengde artikler, hovedsaklig fra avisene Dagbladet, Verdens Gang og Aftenposten og tidsskriftene Nyt Tidsskrift, Ringeren og Samtiden. Jeg har systematisk gjennomgått disse avisene og tidsskriftene for perioden 1890-1925, for å lokalisere materiale av og om Sigurd Ibsen. Ibsens publiseringsmønster i valg av aviser forteller en del om hans ideologiske utvikling. Funnene viser en klar forskyvning fra det radikale Dagbladet på begynnelsen av 1890-tallet, over til det moderate Verdens Gang rundt 1895, før han fra 1905 brukte Aftenposten som organ for sine avisartikler. I tillegg til de norske avisene har jeg gjennomgått sentrale svenske aviser i mindre skala og mer selektivt, på bakgrunn av opplysninger fra andre kilder. I første rekke har lesingen av svenske aviser vært konsentrert om tiden rundt Ibsens engasjement for forsterket nordisk samarbeid i 1914. Alle aviser er lest på mikrofilm.

I noen grad er de trykte kildene supplert og utfyllt med utrykte kilder fra Ibsens hånd. Foruten besøk i samlingene til de sentrale arkivinstitusjonene her i Oslo, har jeg vært på arkivreiser til Stockholm. Mengden av etterlatte papirer er liten, fordi Sigurd Ibsen selv delvis sørget for å ødelegge disse før han døde.²⁷ Ved siden av en del brev, særlig til familien og til Bjørnson, finnes det en del forarbeider til bøker og artikler og notater i forbindelse med dette arbeidet. Dette kildematerialet kaster noe lys over hvilken litteratur og hvilke tenkere han brukte i arbeidet med sin egen idéutvikling. Det er særlig arbeidet med de senere delene av hans produksjon som er delvis dokumentert gjennom dette materialet. Disse notatene og forarbeidene finnes i Nasjonalbiblioteket i Oslo (NBO) håndskriftsamling. Dagbøker foreligger ikke etter Sigurd Ibsen. Brev fra Sigurd Ibsen finnes i samlingene på NBO, Kungliga Biblioteket i Stockholm (KB), Riksarkivet i Stockholm (RAS) og ved andre arkivinstitusjoner. En del av hans brev til familien ble i 1997 samlet i bokform og utgitt under redaksjon av Bodil Nævdal.²⁸ Mengden av utrykt materiale er såvidt spredt og tilfeldig at disse kildene kun kan brukes supplerende til det trykte materialet, for eksempel finnes det få brev fra den viktige perioden 1890-1905.

Som supplement til Sigurd Ibsens trykte og utrykte arbeider, utgjør andre samtidiges artikler, dagbøker og memoarer en sekundær kilde til korrigerende og utfyllende av det bildet som gis av Ibsens egne arbeider. Først og fremst vil disse kildene skrive seg fra andre politikere og debattanter. Det kan i noen grad være problematisk å trekke et klart skille mellom de sekundære kildene og deler av litteraturen om Sigurd Ibsen.

I tillegg til dette finnes det spor etter Sigurd Ibsen i arkivene etter andre personer og organisasjoner i Norge og Sverige. Aktuelle arkiver er gjennomgått, men ikke systematisk. I første rekke gjelder dette materiale etter Norges Nationale Forening²⁹ på Riksarkivet i Oslo (RAN) og NBO. Fra tiden i embetsverket og regjeringen finnes det aktstykker og dokumenter, de fleste av disse er trykket i de respektive stortingsforhandlinger og Heibergs kildesamling om 1905.³⁰

Til tross for Sigurd Ibsens uvanlige bakgrunn og posisjon i det norske intellektuelle landskapet fra begynnelsen av 1890-årene og frem til etter første verdenskrig, har det ikke vært gjort noen samlende studier av hans ideologiske utvikling. I ettertid har han blitt stående i skyggen av vinnerne fra 1905. Det foreligger en uttrykt hovedoppgave fra 1948 om hans unionspolitikk, men den holder seg strengt til de juridiske og formelle sidene ved hans argumentasjon og gjør ikke noe forsøk på å sette hans unionspolitikk inn i en ideologisk sammenheng, eller å behandle andre sider av hans virksomhet.³¹

²⁷ Bergliot Ibsen (1948:254).

²⁸ Ibsen (1997).

²⁹ Nedenfor, s. 57ff.

³⁰ Heiberg (1906).

³¹ Astrup (1948).

Det har dessuten vært publisert en liten rekke med artikler om hans skjebne som glemt, undervurdert og miskjent ressurs for landet. Perspektivet i disse artiklene er et forsøk på å trekke Ibsen frem fra glemselen og skyggen fra Christian Michelsen og de andre "7.juni-mennene". Den første av disse er Wilhelm Keilhaus artikkel i biografisk leksikon, senere fulgte Jac. Worm-Müller opp med en artikkel i *Samtiden* i anledning Ibsens hundreårsdag i 1959.³²

Den seneste av disse, og den som berører vårt tema, Ibsens ideologiske utvikling, er Erik Rudengs artikkel fra 1994.³³ Rudeng er opptatt av den alternative politiske kursen som Sigurd Ibsen stod for og representerte. Han fremhever Ibsens overordnede moderniseringsmotiv. Imidlertid er også Rudengs studie først og fremst konsentrert om unionsstriden, og Ibsens rolle og skjebne i den. I de senere årene har Ibsens arbeid for faget sosiologi kommet mer i fokus, etter at Arvid Brodersen tok opp temaet.³⁴ Kanskje er det symptomatisk at den som har arbeidet mest med Sigurd Ibsen de seneste årene er en norsk-amerikaner som arbeider ved University of Washington. Terje Leiren har publisert flere artikler om Ibsen. Han har først og fremst vært opptatt av Ibsens tid i USA på 1880-tallet, men har også blant annet skrevet om Ringeren.³⁵

Den fremste kilden til kunnskap om Sigurd Ibsens liv er imidlertid hans kone Bergliot Ibsens bok *De tre* om Sigurd, Henrik og Suzannah Ibsen.³⁶ Bergliot Ibsen skildrer personen Sigurd Ibsen og den lange rekken av skuffelser og nederlag han opplevde i yrkeslivet. Boken underbygger inntrykket av hvordan Sigurd Ibsen følte seg urettferdig behandlet av det norske establishmentet, og at han opplevde sin skjebne som urettferdig og følte seg miskjent.

I tillegg til denne litteraturen som er knyttet mer eller mindre direkte til Sigurd Ibsen selv, benytter jeg meg av arbeider om norsk politisk historie generelt og unionsstriden, venstrebevegelsen og norsk nasjonalisme spesielt. For å sette Ibsen inn i den allmenne europeiske sammenhengen han hører hjemme i, knyttes hans ideologiske utvikling til bøker fra og om europeisk idéhistorie, filosofi og politisk tenkning. Særlig gjelder dette den eliteorienterte og til dels antidemokratiske strømningen mot teknokrati og fagstyre i tiden rundt første verdenskrig, men også tidligere samfunnsvitenskapelige og filosofiske arbeider. Både Friedrich Nietzsche, Herbert Spencer og John Stuart Mill var 1800-tallstenkere som var viktige for Ibsen og vil bli benyttet i studien av hans ideologiske utvikling.

Alle kilder og litteratur er oppgitt. Der tittel på artikkel eller bok det er henvist til er oppgitt uten forfatter i noteapparatet, er forfatteren Sigurd Ibsen.³⁷ Ellers viser henvisningene i noteapparatet til litteraturlisten og angis med forfatter og utgivelsesår.

Sigurd Ibsen - en tragedie?

Selv om dette hverken kan eller skal være noen Sigurd Ibsen-biografi, kan ikke en historisk aktørs ideer og ideologiske univers forstås uavhengig av hans bakgrunn, liv og miljø. Dette gjelder naturligvis generelt ved idéhistoriske fremstillinger av denne typen, men må sies å være særlig viktig i vår sammenheng. Det er umulig å tenke seg eller forstå Sigurd Ibsens oppfatning av seg selv og verden løsrevet fra hans bakgrunn. Sigurd Ibsen og hans ideologiske utvikling og karriere er nær knyttet til hans bakgrunn, familie, oppvekst og sosiale miljø. Derfor er det nødvendig å ofre noe plass til å gi en mer vidtgående gjennomgang av hans bakgrunn, livsløp og karriere, før vi tar fatt på det egentlige emnet for studien.

³² Worm-Müller (1960).

³³ Rudeng (1994).

³⁴ Brodersen (1986) og Slagstad (1998:163ff).

³⁵ Leiren (1979, 1996 og 1999).

³⁶ Bergliot Ibsen (1948).

³⁷ F.eks. "Da unionen løsnede" (1906) eller *Unionen* (1891).

Sigurd Ibsen var eneste sønn av Henrik Ibsen og hans kone Suzannah.³⁸ Han ble midtpunktet i familien Ibsens liv, og det knyttet seg store forventninger til ham. Det er ingen overdrivelse å si at han på en rekke områder innfridde forventningene til gavns. Som bevis på hans tidlige modning og store intellektuelle kapasitet er det vanlig å trekke frem en lang rekke episoder og egenskaper fra hans barndom.³⁹ Han snakket praktisk talt rent og med godt ordforråd allerede før han fylte to, og kunne lese som fireåring. Da han var seks år mente foreldrene det var på tide at han supplerte sin daglige lesing av romaner, eventyr og fortellinger med bibelhistorie, så de sørget for å få bestilt en slik fra Norge. Som elleveåring leste han korrektur på alle Ibsens utgitte bøker og moderniserte språket fra gammel til ny rettskriving. Resultatet ble at forleggeren for første gang fikk tilsendt feilfrie manuskripter - fra en elleveåring som aldri hadde satt sine ben i en norsk skole, og som utførte arbeidet utelukkende ved hjelp av en lærebok i norsk.

Hans fremmelige intellekt, og den gode responsen han fikk på sine ferdigheter førte til sterk selvbevissthet. I sin artikkel om Sigurd Ibsen i Biografisk leksikon formulerer Keilhau den ofte gjentatte karakteristikken "merverdighetskompleks" om Sigurd Ibsens selvfølelse. Mye tyder på at dette merverdighetskomplekset - om vi skal adoptere Keilhaus formulering - gjorde seg gjeldende livet gjennom, og på noen områder må forstås som en medvirkende årsak til hans problemer med å finne seg til rette blant folk med en annen bakgrunn. Slike var det mange av. Sigurd Ibsen vokste opp i den perioden hans far gradvis avanserte fra sultende kunstner til internasjonelt, vel så mye som nasjonalt, anerkjent dramatiker.

Denne selvtiliten gjorde at han fra tidlig av hadde mot til å stå fast ved de synspunktene han hadde, og ta de meningskonfrontasjonene som måtte komme uten å fire på overbevisningene. Perioden fra 1870 under den tysk-franske krigen, da familien Ibsen bodde i Dresden og Sigurd altså gikk på tysk skole, er typisk.⁴⁰ Det er velkjent at Henrik Ibsen var blant dem som hisset seg kraftig opp på Danmarks vegne under den tysk-danske krig i 1864. Da det igjen brøt ut krig, denne gangen mellom Tyskland og Frankrike, håpet mange i Norden at Frankrike skulle revansjere Danmarks nederlag. Sigurd Ibsen var ikke noe unntak, og holdt på sitt til tross for konflikter med såvel lærere som medelever. Suzannah Ibsen skrev til sin mann om Sigurd at han oppførte seg som den rene krigshelt på skolen og uten å rikke tok imot både skjellsord og slag og spark. Da han daglig i to uker var blitt banket av to eldre elever og "saa bleg og angreben ud", tok hans mor kontakt med skolens direktør og fikk satt en stopper for mishandlingen. Sigurd Ibsens senere aversjoner mot sjåvinisme og kollektiv opphisselse fikk utvilsomt god næring her. Når man leser hans mors beskrivelser av stemningen er det som å lese Sigurds senere besværelser over nasjonal sjåvinisme.⁴¹ Hun forteller at de nesten "blev [...] ængstelige for at tale paa Gaden, thi alle fremmede Tunger skurrer nu i deres Øren. Alle deres Flag gjorde mig ganske syg. Nei, det er for Dig umulig at sætte Dig ind i, hvad man føler ved at leve her midt inde imellem en saa raa, hylende Bande."⁴² Sigurd Ibsen bar ikke med seg noen spesiell motvilje mot Tyskland senere i livet. Derimot bidro nok opplevelser som denne til å styrke hans stahet og tendens til å holde fast sine meninger, på tross av motstand og den allmenne folkemeningen.

Sigurd Ibsen vokste altså opp i utlandet. Fra han var fem år bodde han utenfor Norge, helt til han som tredveåring flyttet tilbake etter avbrutt karriere i diplomatiet. Da hadde han allerede rullet å opparbeide et tvetydig forhold til hjemlandet. På den ene siden vendte han hjem fast bestemt på å arbeide for å bedre Norges stilling i unionen, etter å ha erfart nordmenns problemer med å nå opp og frem i den felles unionelle utenriktjenesten. Samtidig hadde

³⁸ Henrik Ibsen hadde riktignok en sønn født utenfor ekteskap fra tidligere, men han hadde liten eller ingen kontakt med ham senere.

³⁹ Se særlig Bergliot Ibsen (1948:23ff og 45-46).

⁴⁰ Først og fremst Bergliot Ibsen (1948:46ff).

⁴¹ Nedenfor, s. 64ff og s. 132ff .

⁴² Brev fra Suzannah til Henrik Ibsen september 1870, her etter Bergliot Ibsen (1948:49f).

han allerede rukket å ha sine første kontroverser med det norske samfunnet, og tapt. I likhet med sin far så han på Norge og nordmenn som smålige og vanskelige å ha med å gjøre.

Bakgrunnen var det første i rekken av personlige nederlag i møtet med norsk skepsis og ubøyelighet. Samtidig illustrerer denne episoden nettopp kjernen i Sigurd Ibsens anspente forhold til Norge. Etter en utmerket artium fra universitetet i München, studerte Sigurd jus i samme sted og avla også da en strålende eksamen i 1879. Det var familien Ibsens mening at han skulle avslutte studiene med jusstudier i Norge. Til tross for Henrik Ibsens forsøk på å utnytte sitt navn og sine kontakter på sønnens vegne, ble det imidlertid forlangt at han skulle avlegge en forberedende eksamen i filosofi - den såkalte anneneksamenen. Både far og sønn Ibsen mente at dette lå langt under hans verdighet og at kravet innebar en devaluering av Sigurds svært gode resultater fra Tyskland.

Etter å ha gjort undersøkelser om mulighetene for å slippe anneneksamenen, skrev Sigurd Ibsen til faren fra Kristiania i slutten av september 1880. Han skrev at han til nød kunne svelge ydmykelsen det ville være for ham "der allerede for et år siden fra Münchens universitet har erholdt kvalifikasjonen som "candidatus juris", påny at skulde aspirere til den filosofiske kandidatverdighet i Kristiania" selv om dette kanskje kunne være "nokså meget juridisk ret, det er en faktisk uretfærdighet", ikke minst fordi enhver "ignorant" fikk adgang som ble nektet Ibsen til tross for at han kunne påberope seg "de bedste vidnesbyrd".⁴³ I stedet for å lese til anneneksamenen i Norge reiste han til Italia for å ta doktorgraden der. Han vurderte også å oppgi sitt norske statsborgerskap som følge av motstanden i Norge. Faren støttet planen om å reise til Italia for å studere, men frarådet å gjøre noe med statsborgerskapet, med den begrunnelsen at han uansett kunne finne seg et professorat eller en karriere i diplomatiet uten norsk embetseksamen. Henrik Ibsens vurderinger skulle vise seg å være gale. Sigurd Ibsens manglende norske embetseksamen ble ved flere anledninger brukt mot ham. Blant annet var dette begrunnelsen for at han i 1889 ikke fikk en lønnet stilling og dermed en karriere i det unionelle diplomatiet. Sannsynligvis lå det andre politiske og personlige motiver til grunn for å nekte ham stillingen, men den manglende embetseksamenen utstyrte hans motstandere med et utmerket våpen.

Viktig eller ikke for Sigurd Ibsens senere karrieremuligheter, episoden demonstrerer viktige sider ved hans karaktertrekk. For det første hans stolthet, for ikke å si ærekjærhet. Han nektet å godta noen som helst undervurdering av sin person eller prestasjoner, og ville heller ta et nederlag enn å fire på egne krav. Samtidig gjenspeiler reaksjonene i denne saken hans problemer med å døye motgang i møtet med Norge. Om kampviljen var stor når det gjaldt politikk og hans oppfatning av hva som var rett eller galt, kunne den være tilsvarende mindre når det kom til personlige forhold. Det er lett å være enig i at det var unødvendig og svært lite smidig å avkreve ham en innledende eksamen etter hans utdanning i Tyskland, men den som først og fremst hadde noe å tape i denne sammenhengen var Sigurd Ibsen selv.

Forholdet til Norge ble ikke bedre av at italienerne viste seg mer imøtekommende enn nordmennene hadde gjort. Da Sigurd Ibsen ville ta doktorgraden i Roma, viste det seg at han var for ung til å kunne gjøre det. Imidlertid gikk han i gang og leverte i 1882 inn sin doktoravhandling.⁴⁴ Avhandlingen ble enstemmig godkjent med utmerkelse, og disputasen ble belønnet med stående ovasjoner fra samtlige av de 18 tilstedeværende professorer. Sammen med godkjennelsen av doktorgraden fikk han overrakt papirene som bekreftet at han var innvilget dispensasjon for alderskravet. Sigurd Ibsen var da 22 år gammel og tidenes yngste juridiske doktor i Roma.⁴⁵

Sigurd Ibsen skilte seg fra sine landsmenn på en rekke områder. Da han var ferdig utdannet hadde han en meget solid utdanning fra Tyskland og Italia. Det han manglet av kjennskap til norske forhold ble langt på vei kompensert ved hans nærhet til Europa for øvrig. For Ibsen selv kunne ikke dette oppveie de mer reelle manglene ved hans forhold

⁴³ Brev til Henrik Ibsen 10.09.1880, her etter Bergliot Ibsen (1948:82).

⁴⁴ Med avhandlingen *La camera alta nel governo rappresentativo* - "Andrekammerets stilling i den representative statsform".

⁴⁵ Bergliot Ibsen (1948:84ff).

til Norge. Han kjente ikke norske forhold særlig godt, hadde ingen norske venner og han snakket norsk på en fremmedartet måte. Han gjorde blant annet av den grunn et stivt og fremmed inntrykk på sine landsmenn.

Men denne ulikheten har også et positivt fortegn, som i vår sammenheng er vel så viktig. Vi har allerede fremhevet hans formelle utdanning fra kontinentet, til dette kom både språkkunnskaper⁴⁶ og et inngående kjennskap til europeisk kultur, politikk og sosiale forhold som langt overgikk de fleste av hans samtidige nordmenn. I vår sammenheng, der vi konsentrerer oss om hans ideologiske utvikling, er det klart at denne bredere europeiske bakgrunnen bidro til at han så norske politiske forhold i et annet perspektiv enn andre. Samtidig hadde han unngått å feste seg i de samme tankebanene som mange i Norge hadde. Han så derfor friere, eller i det minste annerledes, på en rekke spørsmål. Vi skal senere se at dette ga seg utslag både i forbindelse med hans kamp for sosiologien og også på andre områder, der han dro med seg sine europeiske anskuelser i vurderingen av norske forhold. Hans forakt for tradisjonelle norske stridsspørsmål som mål- og avholdssak er ett utslag av dette.

Sin personlighet og denne bakgrunnen tok han med seg inn i sitt første forsøk på å skaffe seg en karriere, i diplomatiet. Konfrontert først med utenriksdepartementet i Stockholm og deretter med diplomatisk praksis ved legasjonene i Washington og Wien, reagerte han med hele sin æresfølelse og selvbevissthet både på egne og Norges vegne da han møtte det han oppfattet som krenkelser av Norges ære og rettigheter. Da han var i Stockholm ble han opprørt over svenskenes nedlatende holdning overfor Norge og nordmenn, og da han kom ut i aktiv diplomatisk tjeneste insisterte han på å skrive sine rapporter på norsk i stedet for svensk. I tillegg til dette kom mer eller mindre åpne konflikter med enkelte av hans overordnede. Han ble derfor en torn i øyet på flere, og fikk ikke fornyet sitt attachestipend da det gikk ut i 1889. Som tilfellet var med anneneksamenen, utløste avslaget intens lobbyvirksomhet fra Henrik Ibsen, nok en gang uten resultat. Sigurd Ibsen forlot diplomatiet og flyttet til Norge. Det første han gjorde her var å publisere en artikkelrekke om sine erfaringer fra utenriktjenesten. Denne artikkelrekken vakte, som vi skal se, oppsikt i unionsradikale miljøer og bragte Sigurd Ibsen i kontakt med det venstreintellektuelle miljøet rundt Ernst Sars og Bjørnstjerne Bjørnson.⁴⁷

I 1892 ble han ytterligere knyttet til Bjørnson da han giftet seg med Bjørnsons datter Bergliot. Da han på 1890-tallet levde av skribent- og publisistvirksomhet, skjedde det i nær tilknytning til miljøet rundt Bjørnson. Han ble blant annet medredaktør av *Nyt Tidsskrift* da det kom i annen rekke på 1890-tallet. Da han startet og utga *Ringeren*, skjedde det med støtte fra Bjørnson, Sars og deres miljø.⁴⁸ I tillegg forsøkte Ibsen forgjeves å få et professorat i sosiologi ved Universitetet i Kristiania i 1896-97, også det med betydelig støtte fra dette miljøet.⁴⁹ Bjørnson prøvde, både med og mot Sigurd Ibsens vilje, å ta ham under sine vinger og forsøkte blant annet flere ganger å få ham inn i regjeringen.⁵⁰ I alle fall foregikk det mellom Sigurd Ibsen og svigerfaren utveksling av meninger og gjensidig påvirkning i politiske spørsmål. Det er helt på det rene at Bjørnson hadde stor tiltro til sin svigersønns kvalifikasjoner, om enn ikke alltid hans politiske oppfatninger. Han fant også, som så mange andre, det ibsenske lynnet for stivt og formelt.

Sigurd Ibsens produksjon er preget av at han var en strålende essayist. Hans artikler og bøker er velskrevne og klare i formen. Han arbeidet ikke raskt, men han var grundig. Argumentasjonen er sterk, klar og systematisk gjennomdrevet. Av referater fra taler og foredrag han holdt, går det frem at en lignende dom kunne felles over hans muntlige fremstillinger. Det er liten tvil om at selv om Ibsens faglige kvalifikasjoner og hans arbeidsevne og arbeidsvilje

⁴⁶ Ved siden av klassiske språk behersket han tysk, italiensk, engelsk, fransk og svensk både skriftlig og muntlig. Han utførte oversettelsesarbeid av dikningen til både faren og svigerfaren til tysk.

⁴⁷ Se nedenfor s. 25ff.

⁴⁸ Se nedenfor, s. 60ff.

⁴⁹ Se nedenfor, kap. 5.

⁵⁰ Se bl.a. Bergliot Ibsen (1948), Blehr (1946:141f), Hagerup Bull (1955:219).

virket både imponerende og innga tillit, virket hans fremtoning og strenge dyktighet samtidig avstandskapende og ga ham en kjølig aura som ganske sikkert bidro til å vanskeliggjøre hans møte med Norge og det norske miljøet. Bjørnsons hilsen da Bergliot og Sigurd Ibsens første barn, filmskaperen Tancred, ble født er betegnende; Tancred Ibsen ble født på termin og Sigurd Ibsen mottok gratulasjonstelegram fra sin svigerfar: "Gratulerer! Præcis, som altid".⁵¹

Etter hjemkomsten til Norge slet Sigurd Ibsen med å oppnå både den anerkjennelsen han mente å fortjene og de posisjonene han var kvalifisert for. Denne siden av hans biografi er i og for seg ikke i seg selv tema for denne oppgaven. Allikevel vil vi i behandlingen av hans øvrige ideologiske utvikling komme i berøring med denne siden av ham ved flere anledninger.⁵² Følelsen av skuffelse og bitterhet over motgangen i Norge kan vanskelig løsrives fra resten av hans intellektuelle utvikling. Hans vanskelige forhold til Norge førte til at familien flyttet igjen etter 1905. Etter Henrik Ibsens død i 1906 flyttet de utenlands, men kom hjem igjen til Norge for å bo i nærheten av Sigurd Ibsens mor Suzannah de siste årene av hennes liv. Da hun døde i 1914, flyttet Sigurd Ibsen og familien ut av landet for godt, og Ibsen brøt kontakten med Norge. Det meste av tiden etter 1914 bodde de i Italia. Sigurd Ibsen døde som en bitter og delvis glemt mann i 1930. Det siste han gjorde før han ble for syk var å ødelegge arbeidet han hadde rukket å gjøre med sin siste og ufullførte bok, med den ikke lite karakteristiske arbeidstitelen *Kampen mot virkeligheten*.

Det er ingen som helst tvil om at Sigurd Ibsen hadde kvalifikasjoner som kunne og kanskje burde gjort ham til en høyt skattet mann for Norge, også etter unionsoppløsningen. Hans kvalifikasjoner for arbeid i forbindelse med for eksempel utenriksstjenesten er hevet over tvil. At hans fortjenester og innsatser både i oppbyggingen av Indredepartementets utenrikskontor og i konsulatsaken var større enn han fikk ære for i sin samtid er utvilsomt. Hans sterke følelse av bitterhet og av å være urettferdig behandlet er lett å forstå. Når man ser hans karriere og opplevelser under ett, er det vanskelig å unngå å skjønne hans følelse av å være undervurdert og miskjent. Samtidig er det også hevet over tvil at hans ublide skjebne ikke bare hadde rot i norsk sneversyn og intoleranse. Alt tyder på at situasjonen var resultat av en kulturkollisjon, der Sigurd Ibsens selvoppfatning og forventninger ikke harmonerte med hans landsmenns innstilling. Ibsens steile og nærtagende holdning gjorde sitt til å forvanske situasjonen, eksemplene er mange på at han ved å vise litt smidighet langt på vei kunne ha omgått en del av problemene han møtte. I utgangspunktet manglet han ikke støttespillere, men en del av dem jaget han fra seg.

⁵¹ Tancred Ibsen (1976:3).

⁵² Se f.eks. om professoratsaken nedenfor s.104ff.

DEL 1:

NASJONALISME OG UNIONSPOLITIKK

Målt i innflytelse over norsk politikk og offentlig debatt, markerte de 15 ½ årene fra januar 1890 til unionsoppløsningen i 1905 høydepunktet i Sigurd Ibsens karriere. I hele denne perioden var han en aktiv deltager i debatten og i det politiske liv.

Sigurd Ibsens nasjonalisme var grunnleggende politisk orientert og hans nasjonale aktiviteter var tydelig statsrettslig rettet. Det er ikke noe som tyder på at han støttet eller var opptatt av de mer kulturelt orienterte nasjonalistiske prosjektene på slutten av 1800-tallet. Snarere tvert imot. I et brev til Bjørnson noen år senere skrev han i høylig rosende toner at Bjørnsons kamp mot målstrevet og den snarlige seieren for riksmålet var "den aller største kulturgjerning, som for tiden kan udføres i vort land".⁵³ Selv om det var innslag av kulturelt og etnisk betingede anskuelser, særlig i de tidlige fasene av unionsstridighetene, er denne motstanden mot norsk kulturnasjonalisme et vedvarende trekk ved Ibsens ideer om det nasjonale.

Hans argumentasjon beveget seg relativt konstant langs statsborgerlige og statsrettslige linjer. Det som lå fast gjennom hele perioden fra 1890 til 1905 og tiden etter unionsoppløsningen, var et praktisk politisk syn på fellesskapet mellom Norge og Sverige. Konkret var dette fellesskapet etter Ibsens syn begrenset til en for begge parter ønskelig og nyttig forsvarsallianse. Målet for hans unionelle anstrengelser lå altså relativt fast gjennom godt og vel 15 år, men midlene han ønsket å bruke endret seg gradvis over tid. På samme måte var det en viss glidning i innholdet han la i begreper som nasjon og union. Ut fra analysene av hans ideologiske utvikling kan vi grovt sett identifisere tre perioder i Sigurd Ibsens unionspolitiske og nasjonalistiske utvikling frem til unionsoppløsningen. Disse er delvis definert ut fra endringer i innholdet i hans tenkning om det nasjonale og dels ut fra utviklingen i hans politiske strategier, slik de endret seg med hans ulike posisjoner i det politiske livet i Norge.

Den første perioden går fra han kom tilbake til Norge i 1890 og frem til tiden rundt det norske unionspolitiske nederlaget i 1895. I denne perioden var Sigurd Ibsen bærer av sterkt militante og aktivistiske holdninger, mens han fortsatt prediket opprettholdelse av unionen innenfor rammene av et forsvarsforbund. Ibsen var i denne perioden knyttet til grupperinger i partiet Venstre.

Den andre perioden, 1895-1899, var preget av sterkere betoning av forskjellene i den kulturelle utviklingen i Sverige og Norge. Den innledes med at han begynte lanseringen av en plan om det nasjonale kongedømmet i Norge, som et samlingsprogram på veien mot en fredelig oppløsning av unionen. Han distanserte seg i denne perioden kraftigere fra Venstre og dets ledelse og ble enda tydeligere en rent unionsaktivistisk agitator. Samtidig finner vi i perioden etter 1895 en noe mindre militant Sigurd Ibsen. Perioden 1895-99 var på mange måter en overgangsperiode i utviklingen av Ibsens nasjonale tenkning, i krysningspunktet mellom unionsaktivisme og økende skepsis til nasjonalismen som fenomen.

I den tredje perioden fra 1899 og frem til unionens oppløsning i 1905, var Sigurd Ibsens situasjon annerledes enn den tidligere hadde vært, fordi han i denne perioden for første og siste gang hadde offisielle politiske verv. Først som ekspedisjonssjef i Indredepartementets nyopprettede utenriksavdeling, senere som statsråd og statsminister i statsrådsavdelingen i Stockholm. Det som sterkest utgjør et brudd i Ibsens ideologiske utvikling og skiller Ibsens ideologiske landskap fra perioden før, er at forhandlinger og en fredelig avvikling av unionen stod i fokus, og var viktigere enn nasjonens ære og norsk aksjonisme. Dette hang sammen med økende motstand mot kulturnasjonalistiske bevegelser.

⁵³ Brev til Bjørnson 15.01.1909 i Bjørnsonarkivet, NBO.

I tillegg til disse tre unionspolitiske fasene, er det i Ibsens nasjonale tenkning en fjerde fase, som begynner etter unionsoppløsningen. Denne perioden er først og fremst preget av økende grad av antinasjonalisme. I første omgang reiste Ibsen igjen sitt unionspolitiske ledemotiv om skandinavisk forsvarssamarbeid. Dette programmet fikk en nyskandinavistisk orientering og ble raskt utviklet til et program om mer vidtrekkende nordisk samarbeid. Senere ble denne orienteringen ytterligere skjerpet, med front mot nasjonalisme og nasjonstenkning generelt.

Kapittel 1

Norsk aksjon 1890-1895

Sigurd Ibsen dukket opp som en aggressiv og hissende aktivist i 1890. Fra han startet sin virksomhet og i fem år fremover virket han først og fremst som skribent og publisist, med en aktiv norsk unionspolitikk som hjertesak. Han avviste forhandlinger med Sverige som en farbar vei, og var knyttet til det unionsradikale miljøet rundt Dagbladet og Bjørnstjerne Bjørnson.

Unionspolitisk utgangspunkt

Sigurd Ibsen gjorde sin entré på den norske politiske arenaen i januar 1890, med en artikkelrekke i Dagbladet. Denne artikkelrekken, *Hvordan jeg kom ud af den diplomatiske Karriere*, hadde nærmest karakter av å være et personlig hevntokt mot det unionelle utenriksvesenet, etter at Sigurd Ibsen i 1889 ikke hadde fått fornyet sitt stipend og stilling i den unionelle utenriktjenesten. I den påfølgende avisdebatten med den svensk-norske ministeren i Berlin, Alfred Lagerheim, utvidet Ibsen perspektivet til å gjelde utenriktjenesten generelt og Norge og nordmenns stilling i denne spesielt.⁵⁴

Parallelt med denne polemikken mot Lagerheim publiserte han de første unionspolitiske innleggene sine. Allerede fra første øyeblikk var skytset rettet mot unnfallende norske politikere.⁵⁵ Disse artiklene vakte oppmerksomhet og førte Sigurd Ibsen i kontakt med det som Anders Kirkhusmo har kalt en unionspolitisk pressgruppe.⁵⁶ Den viktigste personen i denne kretsen var Sigurd Ibsens senere svigerfar, Bjørnstjerne Bjørnson, men den inkluderte også personer som Ernst Sars og Dagbladets redaktør Lars Holst.

Sigurd Ibsens artikler i Dagbladet i januar 1890 vakte stor oppsikt både i Norge og Sverige. Bjørnstjerne Bjørnson reagerte positivt på Ibsens utspill, og det ble raskt etablert kontakt mellom de to. For Sigurd Ibsen ble kontakten med Bjørnson av stor betydning, både karrieremessig og privat.⁵⁷ De to utvekslet i årene som fulgte tanker og ideer, både under familien Ibsens opphold på og ved Aulestad og gjennom en lang korrespondanse. Bjørnson og Sigurd Ibsen påvirket hverandre gjensidig. Selv om de ikke alltid stod på samme linje i spørsmål om valg av taktikk og delmål, var de enige i de grunnleggende unionspolitiske og nasjonale spørsmålene. Ibsen la ikke skjul på sin beundring for Bjørnstjerne Bjørnsons agitatoriske virksomhet, like lite som Bjørnson forsømte noen sjanse til å fremme Sigurd Ibsens navn og karriere.

Da Sigurd Ibsen entret den norske politiske arenaen med sine utfall mot det unionelle utenriksstyret, hadde Bjørnstjerne Bjørnson fra 1889 ført en aggressiv unionspolitisk offensiv. Øystein Sørensen peker på en aggressiv nasjonalistisk tendens hos Bjørnson allerede fra 1879 av. Bjørnson markerte seg på den mest unionsradikale fløyen av

⁵⁴ "Gjensvar til Minister Lagerheim" og "Sidste Gjensvar til Minister Lagerheim" i Dagbladet hhv 25. og 27.02. og 31.03 og 01.04.1890.

⁵⁵ F.eks. "Norske Forsømmelsessynder" i Dagbladet 19.-27.03.1890.

⁵⁶ Kirkhusmo (1978).

⁵⁷ På det private planet ble kontakten med Bjørnson i 1890 viktig fordi den brakte ham til Bjørnsons Aulestad for politiske samtaler. På Aulestad møtte Sigurd Ibsen Bjørnsons datter Bergliot, som han innledet et forhold til. Bergliot og Sigurd giftet seg på Bjørnsons kontor på Aulestad den 11. oktober 1892 (se for øvrig Bergliot Ibsen 1948:127ff). I og med ekteskapet med Bergliot Bjørnson, fikk Sigurd Ibsen et nært personlig og profesjonelt forhold til Bjørnstjerne Bjørnson.

Venstre. Han hevdet kravet om egen norsk utenriksminister og forlangte opprettelse av skjevhetene i forholdet mellom de to unionspartene.⁵⁸

Anders Kirkhusmo, som har studert norsk unionsradikalisme i perioden rundt 1890, mener at Bjørnstjerne Bjørnson utgjorde sentrum i en unionspolitisk pressgruppe delvis på siden av Venstre. Gruppen ble idéleverandør til de mer militante grupperingene i partiet.⁵⁹ Denne pressgruppens fremste presseorgan var avisen Dagbladet. Avisens redaktør, Lars Holst, var en annen av de sentrale figurene i dette unionsradikale miljøet.⁶⁰ Holst og Dagbladet stod på et unionsradikalt program i programdebatten før Venstres landsmøte i 1891, og agiterte for å gjøre unionsspørsmålet til samlende venstresak i valgkampen, fremfor det sosialradikale programmet som ble hevdet av blant andre Norske Intelligenssedler.⁶¹ Også Øystein Sørensen fremhever Lars Holst og Dagbladets rolle som radikaliserende drivkraft i Venstres politikk på 1890-tallet. Til forskjell fra Ibsen og Bjørnson, stod Holst og Dagbladet på et aktivistisk unionspolitisk program helt frem til unionsoppløsningen i 1905.⁶² Til dette miljøet hørte også folk som historikeren Ernst Sars og forleggeren Johan Sørensen, som blant annet utga nasjonalistisk litteratur på sitt forlag *Bibliothek for de tusen Hjem*.

Denne gruppen, med Bjørnson, Sars, Holst og Dagbladet i spissen, førte en aggressiv kampanje for en mer radikal unionspolitikk. Selv om medlemmene av gruppen i alle fall delvis stod utenfor partiet Venstre, lyktes det å påvirke partiets politikk i aktivistisk retning. Kirkhusmo viser at gruppens programstandpunkter ble tatt opp av de mer radikale grupperingene i partiet og ble brukt i valgkampen. Når den kunne få slik innflytelse, skyldtes det naturligvis Bjørnstjerne Bjørnsons agitatoriske kraft og tilgangen til Dagbladets spalter, men også medvirkning fra Sigurd Ibsen.⁶³

Det var, som man vil forstå, ikke tilfeldig at Ibsens artikkelrekke dukket opp i nettopp Dagbladet. Artiklenes vinkling og skarpe kritikk av den bestående unionelle ordningen vakte, som vi har sett, gjenklang hos Bjørnson. Flere artikkelrekker fulgte fra Sigurd Ibsen i rask rekkefølge ut over våren 1890. I disse artiklene kombinerte Ibsen sin formelle statsrettslige kunnskap med erfaringene han hadde gjort i utenriksvesenet. Fremstillingene er klare og poengterte i formen og artiklene fikk raskt stor utbredelse i venstrepressen og vakte oppmerksomhet. Ibsens bidrag var særlig at han bragte nye, formelle, elementer inn i debatten. Viktigst av disse var i første omgang hans program om gjennomførelse av kravet om egen utenriksminister gjennom ensidig norsk beslutning ved kongelig resolusjon.

Denne skribentvirksomheten førte Ibsen i enda nærmere kontakt med miljøet rundt Sars, Bjørnson og Holst. Gjennom første halvdel av 1890-årene skulle denne gruppen utgjøre Ibsens nærmeste politiske miljø. Fra 1892 var han medredaktør av *Nyt Tidsskrifts* andre rekke, som utkom fra 1892 til -95 med Ibsen, Sars, Arne Løchen og Chr. Collin som redaktører. Som de andre redaktørene, publiserte Ibsen en rekke artikler i dette tidsskriftet. Venstres partiledelse fikk han derimot aldri noe nært forhold til. Tvert imot ble forholdet gradvis verre helt til det toppet seg i noe som fortonet seg som et brudd med Johannes Steen (og Lars Holst) og delvis med Venstre i 1898.⁶⁴

Først og fremst var Sigurd Ibsens unionspolitiske utvikling preget av kontinuitet. Gjennom rekkene av artikler i Dagbladet i 1890 og 1891 markerte han seg i den unionspolitiske debatten. Hans synspunkter ble senere utviklet og oppsummert i boken *Unionen* (1891). I boken og artiklene fra 1890-91 la han et ideologisk og politisk grunnlag, som han i høy grad holdt fast ved og videreutviklet senere.

⁵⁸ Sørensen (1997:110ff).

⁵⁹ Kirkhusmo (1978:33).

⁶⁰ Kirkhusmo (1978:19f).

⁶¹ Mjeldheim (1993:59).

⁶² Sørensen (1993:339ff).

⁶³ Kirkhusmo (1978:32f).

⁶⁴ Nedenfor, s. 55ff.

Sigurd Ibsens unionsanalyse

I løpet av 1890 og –91 utviklet Sigurd Ibsen en bred og sammenhengende analyse av unionen mellom Sverige og Norge, som han presenterte artikler i Dagbladet. Han skisserte også et politisk program for å rette opp i de unionelle misforholdene han mente å avdekke. Analysen og programmet var preget av at Ibsens tenkning om det nasjonale hovedsaklig gikk i statsborgerlige og politiske baner. Boken *Unionen* (1891) er en oppsummering og samlet fremstilling av Ibsens unionspolitiske argumentasjon i 1890-91, og gir et godt bilde av det ideologiske fundamentet for Sigurd Ibsens nasjonale virksomhet. Med sin populære form og klare fremstilling ble den spredt i store opplag for en rimelig penge og fikk en stor leserkrets. Tankene som kom frem i *Unionen* var tidligere lansert i avisartikler. I fremstillingen av Ibsens unionssyn er boken et godt utgangspunkt, fordi den gir en samlet og helhetlig presentasjon av hans analyser og program.

Sigurd Ibsens statsborgerlige og politiske orientering i nasjonale spørsmål er tydelig helt fra hans unionsanalytiske utgangspunkt. Ibsen definerte "union" som "en statsretslig sammenslutning af politiske samfund", som forutsetter at det enkelte samfund har overdratt en større eller mindre del av sin handlefrihet til fellesskapet.⁶⁵ Hensikten med oppgivelsen av politisk eneråderett ville være å forenkle håndteringen av oppgaver som unionspartene mindre effektivt kunne løse på egenhånd. Mengden og viktigheten av disse fellesoppgavene var etter Ibsens syn det avgjørende for unionens praktiske berettigelse. Derfor ble denne sammenslutningens karakter avgjørende i hans unionsanalyse.

Da Sigurd Ibsen analyserte unionen mellom Norge og Sverige, fremhevet han dens karakter av å være en forsvarsunion.⁶⁶ Dette var den eneste legitimitet han så i unionen, og dens eneste funksjon. Forutsetningen for at forsvarsunionen skulle kunne spille sin rolle var at det hersket full likestilling i unionen. Problemet med unionen, slik den var, var nettopp partenes innbyrdes forhold. Sigurd Ibsen mente ut fra såvel egen erfaring som statsrettslige studier å kunne påvise at Norge urettmessig og i strid med unionens grunnlag var offer for forfordeling og nedverdiggelse fra svensk side. Sigurd Ibsens unionspolitiske prosjekt kom derfor i utgangspunktet til å handle om å rette opp skjevheten i unionsforholdet. Målet om likestilling i unionen ble langt på vei synonymt med kravet om egen norsk utenriksminister. Dette målet holdt han fast ved i årene som fulgte, selv om virkemidlene og delmålene han anbefalte i og for seg endret seg over tid.

I en unionshistorisk oversikt ga han en sammenfattet fremstilling av bakgrunnen og omstendighetene rundt unionens tilblivelse og dens historie. Her slo han fast at den svensk-norske unionen måtte være en folkerettslig overenskomst snarere enn en underleggelse av en erobret part under en annen. Dette skyldtes Karl Johans statsmannskunst, men sa samtidig mye om grunntanken bak unionen. Ibsens formulering om Karl Johan oppsummerer samtidig hans egen vurdering av unionens berettigelse.

Karl Johan, der, trods sit hang til øjeblikkelig opbrusning, i sine handlinger lod sig lede af et klogt og human tænkensæt, indsaa fuldt vel, at selv om han – vad der var det sandsynligste – gik ud af striden som sejerherre, saa vilde dog hver dag, som den unaturlige krig mellem den skandinaviske halvøs folk varede længere, alt mere fjerne udsigterne til at tilvejebringe en saa god forstaaelse mellem de to nationer, at en forening kunde blive til held og lykke for begge lande.⁶⁷

Resultatet av dette var at Karl Johan hadde valgt å anerkjenne Norges rettigheter som likeberettiget nasjon, riktignok med det mål for øyet å knytte unionspartnerne tettere sammen senere. Unionen var etter dette synet formelt sett bare et felleskongedømme og reelt sett kun et forsvarsforbund. Til tross for dette var forestillingen om unionen som et produkt av

⁶⁵ *Unionen* s. 57.

⁶⁶ For eksempel i artikkelserien *Unionsanalyse* i *Dagbladet* 22.-30. mai 1890.

⁶⁷ *Unionen* s. 24.

Kieltraktaten og Norge at dermed skulle være "erobret" i 1814, utbredt både i Sverige og Norge. Dette ga grobunn for uriktige forestillinger om styrkeforholdet i unionen og om unionens vesen. Alle andre fellesinstitusjoner måtte ansees som frivillige ekstraavtaler som i og for seg var uten direkte sammenheng med unionens være eller ikke være. Det mest iøynefallende provisoriumet var ordningen med felles utenriktjeneste.

Så langt var Sigurd Ibsens unionsanalyser forholdsvis sammenfallende med det vanlige synet i de unionsradikale kretsene i Venstre. Ibsen sluttet seg i utgangspunktet til Sars' og venstrebevegelsens oppfatning av unionens tilblivelse og egentlige karakter. Selv om denne argumentasjonen i og for seg var viktig, interesserte den ikke Ibsen i særlig grad. Det interessante for Sigurd Ibsen var nåtiden og særlig fremtiden, ikke fortiden.

Denne utlegningen av unionens bakgrunn og vesen bragte lite nytt i debatten. Derimot kan Sigurd Ibsen sies å skille seg fra andre ved å sette disse faktorene i parentes. Til tross for en relativt grundig historisk gjennomgang, mente Ibsen at krangelen om unionens utgangspunkt og formelle grunnlag berørte mindre viktige spørsmål. Paragrafer måtte avkreves bevis for sin levedyktighet, snarere enn å gis autoritet. Spørsmålet som måtte stilles var derfor ikke om dagens politiske krav kunne forsvares med hjemmel i dokumentene fra 1814 og 1815, men om "den bestaaende unionelle ordning [er] existensberettiget i kraft af overensstemmelse med stats- og folkelivets vilkaar i det hele taget?"⁶⁸ Med andre ord ville Sigurd Ibsen bedømme unionen etter hvorvidt den kunne sies å være en "naturlig og nødvendig foreteelse". På dette området hadde Ibsen sin force, her kunne hans akademiske og personlige bakgrunn komme til sin rett. Forutsetningen for at unionen skulle kunne forsvares måtte altså være at ordningen ga begge unionspartene politiske og praktiske gevinster.

Ibsen pekte på at unionspartnerne hverken var hverandres viktigste handelspartnere, eller førte en felles økonomisk politikk. Han avviste derfor at det skulle være praktisk-økonomiske grunner til å opprettholde unionen mellom Norge og Sverige. Annerledes stilte det seg på det militærpolitiske området.⁶⁹ Nærmere bestemt fant han unionens praktiske innhold i "den fællesopgave, som de to landes beliggenhed naturligen anviser dem, nemlig den: at værne om den skandinaviske halvøs neutralitet og i nødsfald om dens selvstændighed".⁷⁰ Unionens praktiske berettigelse måtte, i følge Sigurd Ibsen, sies å stå og falle med beviset for forsvarsalliansens nytte for begge folkene. Poenget er altså at Ibsen konkluderte med at det faktisk fantes en gyldig praktisk begrunnelse for unionen. Dette gjaldt imidlertid bare fordi unionens formål, forsvarsalliansen, var nyttig og nødvendig for begge partene, og så lenge den var utøvet i gjensidighet på frivillig basis.

Ibsen hevdet at det var en diskrepans mellom unionens vesen og dens innhold. Han avsluttet unionsanalysen med et angrep på "Norges koloniale stilling". Skjevheten var, hevdet han, skadelig for unionen av to grunner. For det første bidro det bestående systemet til å vekke mistillit til Sverige og svenskene. For det andre vakte unionsordningen motvilje mot unionen, fordi Norges umyndighet på det utenrikspolitiske feltet innebar en svekkelse av landets integritet, ære og anseelse både innad og utad. Unionen var i utgangspunktet sunn og fornuftig, men den manglende jevnbyrdigheten skadet oppslutningen om den i Norge. Ibsen fryktet at det kunne komme til å utvikle seg et hat mellom unionspartene, ettersom det følelsesmessige båndet mellom folkene i utgangspunktet var svakt. Forsøk på å knytte Norge og Sverige tettere sammen gjennom nye unaturlige og unødvendige fellesinstitusjoner kunne derfor være direkte farlige, fordi de ville så splid og ødelegge for unionens egentlige formål.

⁶⁸ Unionen s. 57.

⁶⁹ Ibsen er nøye med å presisere at det ikke er det *militære* området, hvor Norge og Sverige nok en gang som et unntak fra regelen *ikke* er i forening, det dreier seg om, men det *militærpolitiske* området.

⁷⁰ Unionen s. 71.

Her er vi fremme ved en annen side ved Ibsens nasjonale tenkning på begynnelsen av 1890-årene, og som skiller den fra senere perioder. Bildet av Ibsens nasjonalisme er ikke entydig. Hans nasjonalistiske ideer var klart politisk orienterte, like fullt hadde hans tenkning omkring det nasjonale på denne tiden også etniske eller romantiske innslag.

Hos Sigurd Ibsens var den etniske eller kulturelle dimensjonen knyttet til en forestilling om eksistensen av en "folkeindividualitet". Folkeindividualiteten skulle være en kollektiv personlighet som kjennetegnet et folk, fortrinnsvis innenfor et geografisk område, og ga det et grunnlag for fellesskapsfølelse. Hos Sigurd Ibsen sidestilles eksistensen av en folkeindividualitet med eksistensen av en norsk nasjon.⁷¹ Begrepet hviler helt eksplisitt på en organisk oppfatning av samfunnet. Grunnlaget var en arbeidsdelingsmodell, der det enkelte individet skulle utvikle sine evner så langt han kunne. Han kunne så nyte godt av andres evner på andre områder, på samme måte som en organismes ulike deler løser ulike fellesoppgaver.⁷²

Forestillingen om folkeindividualiteter, eller "Folkepersonlighed", fantes på denne tiden også hos Bjørnstjerne Bjørnson.⁷³ Det er imidlertid en nyanseforskjell mellom Bjørnson og Ibsen på dette området. Hos Bjørnson synes denne tenkningen å være mer knyttet til rasetenkning enn den var hos Sigurd Ibsen. Ibsen vektla lokale sosiale og kulturelle forholds betydning for utviklingen av karakteren, men folkeindividualiteten var i kontinuerlig utvikling. Som vi skal se nedenfor, var poenget med folkeindividualiteten nettopp å utnytte de lokale særegenhetene i samspill med de øvrige kulturnasjonene og på den måte bidra på sin måte til de allmenne kulturelle og sivilisatoriske fremskritt. For begge var det imidlertid et poeng at den norske karakteren måtte styrkes i nasjonal retning for å sikre seg den friheten som trengtes for å kunne dyrke sine kvaliteter.

Det er også grunn til å understreke at det ikke var knyttet noen forestillinger om noen norsk gullalder eller gjenreising av gammel bondekultur og særegent norsk språk til ideen om en folkeindividualitet. Den norske kulturen Ibsen var opptatt av var en elitekultur, ikke bondekulturen som det nasjonalromantiske prosjektet hadde feiret. Moderne fenomener som utviklingen mot demokrati og norske diktere, malere og komponisters internasjonale ry, ved siden av en naturlig samfølelse mellom nordmenn, ble brukt som beviser på eksistensen av en levedyktig norsk folkeindividualitet, som skilte seg fra for eksempel den svenske.⁷⁴

Til unionen mellom Norge og Sverige spesielt, og unioner generelt, knyttet det seg et spørsmål om mulighet for et moralsk grunnlag for unionen, i tillegg til det praktiske. Til forestillingen om folkeindividualiteter hørte troen på at mennesker naturlig knyttet seg til og grupperte seg med individer av samme eller lignende folkeindividualitet. Der hvor et slikt følelsesmessig eller moralsk grunnlag var til stede, lå også forholdene til rette for en tettere og mer omfattende union. Det moralske grunnlaget kunne, hevdet Ibsen, fremkomme gjennom tilstedeværelsen av ett eller helst flere av i alt fem mulige forenende faktorer. Tilstedeværelse av faktorene ville virke til å frembringe den "særegne følelsenes solidaritet, der letter et inderligere unionelt samarbejde".⁷⁵

Den sterkeste av disse faktorene ville være det *etnografiske*, en enhet i "stamme og sprog". Slektskapet mellom nordmenn og svensker i språk og avstamning var etter Sigurd Ibsens oppfatning i 1890-91 ikke sterkt nok til å godgjøre en felles nasjonalbevissthet, men måtte sammenlignes med forholdet mellom Spania og Portugal, som jo var to forskjellige nasjoner. Heller ikke de andre faktorene som alene eller sammen kunne oppveie mangelen på etnisk fellesskap; felles historiske minner og overleveringer, "den fredelige samvirken paa aandslivets omraade", likhet i sosial organisasjon eller et felles politisk liv, var i Sverige-Norges tilfelle til stede. I 1890-91 hadde Sigurd Ibsen med andre ord

⁷¹ Unionen s. 109.

⁷² Unionen s. 111.

⁷³ Sørensen (1997:117ff).

⁷⁴ Unionen s. 109.

⁷⁵ Unionen s. 97.

en oppfatning av nordmenn og svensker som så ulike i kulturell og etnisk forstand at fellesskap mellom de to folkene måtte holdes på et minimumsnivå og bygges på praktiske og fornuftsmessige formål.

En motsatt tilnærming til mangelen på følelsesmessig grunnlag for unionen ville være å forsøke å bygge et slikt fellesskap for å styrke unionen og øke dens omfang, derigjennom skulle de nasjonale særtrekkene avrundes og en samfølelse mellom de to nasjonene kunne etableres. Både fra svensk side og i norske unionsvennlige kretser var en slik tankegang til stede. Sigurd Ibsen kalte tilhengerne av dette synspunktet for *amalgamister*, men glemte ikke å nevne at de også gikk under navnet samrøringsmenn. Amalgamistene berørte imidlertid et vanskelig punkt for Ibsen. Han havnet på dette området i et moralsk dilemma. Han hadde med sin bakgrunn fra de store europeiske kulturnasjonene et ambivalent forhold til Norge, og så norske forhold i et annet perspektiv enn mange av sine samtidige. På den ene siden identifiserte han seg som nordmann og arbeidet for Norges sak, på den andre siden så han på norske forhold som små og tilbakestående.

Utgangspunktet for Ibsens dilemma var hans sterke tro på kulturelt fremskritt i en kontinuerlig historisk siviliseringsprosess som målet for menneskelig virksomhet. For Ibsen var dette overordnet de fleste andre hensyn, og artet seg som en plikt til å handle i samsvar med fremskrittet og gjøre sin innsats for at fremskrittet skulle gå sin gang med færrest mulig hindringer. For Sigurd Ibsen ble det derfor viktig å vurdere den norske nasjonalistiske virksomheten opp mot et overordnet sivilisatorisk eller moderniseringsmål.

Amalgamistenes standpunkt skulle i følge Ibsen skrive seg fra en forestilling om at den historiske utvikling de siste århundrene hadde pekt mot stadig større politiske enheter og at småstatenes tid var forbi. Det skulle derfor være et mål å innlemme de mindre statene i større enheter jo før, jo heller. Sigurd Ibsen påpeker riktignok at denne tanken i liten grad har vakt begeistring i småstater, men "dens stikholdighed modbevises selvfølgelig ikke derved, at den er usmagelig for fædrelandssindede gemytter. Den patriotiske følelse bør i dette spørgsmaal, hvor den vilde være dommer i egen sag, sættes ud af betragtning.". Ei heller ville det nytte å komme trekkende med traktater eller lover "Thi vi befinder os her paa et terræn, der ligger højere end det juridiske omraade. Over grundlovene staar naturlovene".

Sigurd Ibsen sa seg villig til å gå så langt som å avblåse Norges selvstendighetsarbeid, dersom denne loven om utvikling mot større stater kunne stadfestes, for i så fall ville Norges selvstendighetsarbeid være å anse "ikke blot [...] i længden ørkesløst, men ligefrem som en gjerning, der strider mod, hvad jeg vil betegne som *historisk samvittighed*". I begrepet *historisk samvittighet* og det å handle i strid med denne la han "en indre opfordring til at handle i overensstemmelse med, hvad man oppfatter som lov, gjældende for samfundsudviklingen inden den periode, i hvilken man lever og virker...kort sagt, bevidst at handle i modstrid med tidens tegn."⁷⁶ Norges selvstendighetskamp var etter Ibsens oppfatning ikke i strid med den historiske samvittighet, tvert imot hvilte det i fremskrittets navn en plikt på Norges befolkning til å verne om sin selvstendighet.

Han fremholdt at dersom man endret perspektivet fra *de* siste til *det* siste århundret, ville man se at de nye selvstendige småstatene var i flertall og dessuten at separatistbevegelser var virksomme i en rekke av de store statene. Den utviklingen som gjorde seg gjeldende var ikke en utvikling mot større politiske enheter, men den i mennesket iboende trang til å søke sammen med kulturelt likesinnede - å gruppere seg etter folkeindividualiteter. Det kunne endog oppfattes som en positiv plikt overfor den historiske samvittighet å hevde selvstendighetskravet.

Samtidig med denne utviklingen mot større nasjonal selvstendighet gikk det en, ved første øyekast, motstridende utviklingslinje mot stadig større integrasjon og avhengighet statene imellom. Denne tilsynelatende floken var løst av en av 1800-tallets største samfunnsvitenskapelige profiler, Herbert Spencer, og løsningen bygger videre på et organisk og evolusjonistisk verdens- og samfunnssyn, slik det også kommer til uttrykk i forestillingen om folkeindividualiteter. Dette

⁷⁶ Alle sitater, Unionen s. 101.

organiske samfunnssynet er kombinert med den liberale ideen om enkeltindividets frie utfoldelse til alles beste. De parallelle tendensene til sammenslutning og individualisering lot seg derfor forklare og bejae:

Tilsynelatende er disse to tendenser hinanden modstridende. I virkeligheden forliges de i en højere enhed, i en samfundslov, der atter paa sin side kun er en speciel tilkjendegivelse af den højeste og almindelige verdenslov, ifølge hvilken enhver udvikling betegnes ved en dobbel proces: individualisering saavel som sammenslutning. Herbert Spencer der har formuleret denne lov, har eftervist dens gyldighed paa alle vor erkjendelses omraader [...] vi har her kun at befatte os med det sidstnævnte [samfunnet]⁷⁷

Individualisering og differensiering var altså ikke bare en naturlig og riktig utvikling, men en forutsetning for fortsatt kulturell fremgang. Han så analogier mellom individ, stat og "staternes samfund". Disse var ikke annet enn ulike nivåer av det samme fenomenet, og var knyttet til en liberal fremskrittfilosofi;

Heraf følger, at staternes samkvem inden den civiliserede menneskehed bør bedømmes efter de samme grundsætninger som individernes samkvem inden en civiliseret stat. Og i særdeleshed følger heraf, at den samme grundsætning, der taler for den personlige individualitets frie udfoldelse inden det enkelte folk, ogsaa taler for folkeindividualitetens frie udfoldelse inden menneskehedens store kultursamfund.⁷⁸

For at samfunnene og det kulturelle fremskrittet skulle få nytte godt av de ulike individers fulle og nødvendige utfoldelse, var det nødvendig å bygge ned ethvert hinder som stod i veien for dette mangfoldet.

Her fant Sigurd Ibsen begrunnelse for at Norges unionspolitiske kamp ikke bare var akseptabel, men en nødvendighet og plikt. Såfremt det norske folk kunne sies å bære i seg evne til å tilføre den "fælles aandige kapital" noe maa dets stræben efter politisk jevnbyrdighed indrømmes ikke blot at være paabudt af en pligt. Denne pligt til i national frihed at tjene almenmenneskelige kulturformaal var det, jeg hentydede til, da jeg i det foregaaende nævnte det historiske samvittighedsproblems positive side⁷⁹

Den plikt som gjennom dette hvilte på det enkelte folk begrenset seg ikke til bare å ta vare på og utnytte de anlegg som fantes, men også å forebygge muligheter for senere hindringer mot fri utfoldelse av evnene. Av dette avledet Ibsen at et folk sammen med sin plikt til å hevde sin fortsatte selvutvikling, også hadde en plikt til å hevde sin selvbestemmelse. Nettopp Norges selvbestemmelse var det som ble krenket ved den unionelle ordning.

Denne siden av Sigurd Ibsens idéverden er en av de viktigste og mest konstante grunnstenene i hans ideologiske univers. I vekslende utforming fulgte denne forestillingen om kulturelt fremskritt som det overordnede målet for alle bestrebelse med ham gjennom hans utvikling livet ut. Allerede på 1890-tallet var vektleggingen av dette så sterk at han ved en rekke anledninger fremhevet at grunnen til at det hastet med å bringe unionsspørsmålet i orden ikke var at dette spørsmålet i seg selv var et mål, men at det måtte ordnes slik at landet kunne ta fatt på de virkelige oppgavene som en moderne stat stod overfor. Den politisk-nasjonalistiske virksomheten som Sigurd Ibsen gjorde seg til talsmann for var ikke i seg selv viktig. Det lå altså ikke noe eksplisitt nasjonalistisk program i bunnen. Målene og virkemidlene han pekte på var i utgangspunktet "rent politiske reformplaner", som måtte settes ut i livet så snart som mulig, blant annet fordi de "saalænge de henstaar ufuldførte, bortleder tanker og kræfter fra de i og for sig produktivere opgaver af kulturel og økonomisk natur, der paahviler det moderne statssamfund".⁸⁰

Ikke desto mindre vurderte Ibsen unionsspørsmålet og kampen for Norges likestilling i unionen som så viktig, at det måtte være overordnet andre politiske saker inntil unionskampen var vunnet. Han engasjerte seg derfor sterkt i disse sakene, og ble en viktig leverandør av ideer og strategier til de norske unionsradikale miljøene.

⁷⁷ Unionen s. 110-111.

⁷⁸ Unionen s. 112-113.

⁷⁹ Unionen s. 113.

⁸⁰ Som her, fra Unionen s. 158.

Elitisme og militant aktivisme

Med samvittighetskvalene feid av veien kunne Sigurd Ibsen trekke opp linjene for en norsk unionspolitikk. Gjennom denne virksomheten kunne han trekke veksler på sin formelle og reelle kompetanse innen statsrett og internasjonal politikk. I kraft av sin skribentvirksomhet på dette området ble han for en periode ide- og argument-leverandør for de mer ytterliggående unionsradikalerne i Venstre. Ibsens bidrag kom først og fremst i form av politisk og statsrettslig nytenkning i unionsspørsmålene.

Sigurd Ibsens unionspolitiske program og visjoner er preget av hans elitetenkning. Helt konkret er dette i politiske spørsmål knyttet til hans ideer om politisk lederskap. Politikk skulle være et fag og en kunst, og skulle utøves av en elite med interesse for faget og ikke egne posisjoner. Politikk og lederskap måtte legges i hendene på kompetente mennesker, med den rette blandingen av fagkunnskap og visjoner. Sigurd Ibsen etterlyste en kompetent politisk elite til å ta på seg rollen som virkelige nasjonalbyggere. Han sammenlignet politikeren med kunstneren, som med skaperkraft og visjoner skulle skape samfunnet og bevirke de nødvendige endringene, ikke bare for å reise en nasjonal kampvilje, men for å bygge et moderne kultursamfunn i Norge. De store nasjonale oppgavene led etter Ibsens oppfatning under norske politikeres manglende evne og vilje til å se ut over sin egen maktposisjon og behov for å gjøre folk til lags. Folket skulle ledes, ikke tilfredsstilles.

Ibsens utgangspunkt var igjen den etter hans oppfatning uverdige og provisoriske ordningen av "de udenrigske anliggender" som Norge måtte klare seg med. Langt mindre fremskredne nasjoner, preget av analfabetisme og bakstrev, hadde forlenget sørget for å skaffe seg en selvstendig representasjon overfor utlandet, mens Norge betalte for et slikt apparat uten å nyte godt av det. At dette kunne fortsette og til og med forverres over lang tid var for Ibsen en gåte;

Hensees der til med hvilken skindsyge Europas selv yngste og mindste statssamfund vaager over den forrettighed selvstændig at forhandle med fremmede magter, kunde man fristes til at betragte det som en gaade, at en nation som den norske, hvem patriotisme ikke kan frakjendes, gennem menneskealdere har fundet sig i den endnu raadende afhængighedstilstand.⁸¹

Underordningen kunne hverken forklares ut fra makt eller rett. Løsningen på gåten lå derimot i det norske folks og de norske politikernes saktmodighet og i oppsiktsvekkende grad manglende fremdrift.

Skylden for misèren kunne med andre ord plasseres to steder. For det første mente han at toneangivende grupperinger i Sverige var norskfiendtlige og enten ikke kjente til unionens virkelige grunnlag, eller lot som om de ikke gjorde det og brukte dette til å undertrykke og forverre situasjonen for Norge. Denne gruppen "storsvensker" foraktet Norge og skadet unionen ved å sabotere Norges forsøk på å oppnå verdige forhold i foreningen.

Allikevel var det ikke de reaksjonære svenske kreftene som etter Ibsens syn hadde hovedskylden for situasjonen. Tvert imot mente han at svenskenes forakt var både forståelig og til en viss grad rettmessig. Hovedskylden for Norges ydmykende unionelle stilling hadde de unnfallende norske politikerne. Sigurd Ibsen mente at situasjonen hovedsakelig var skapt og måtte løses av de norske politikerne. Deres oppgave var å ta saken i egen hånd, og det var på det området de norske politikerne sviktet. Veien til verdige forhold i unionen skulle gå gjennom en dreining mot en mer realpolitisk og progressiv norsk politikk. Ansvar lå hos de norske politikerne. Gjennom deres innsats skulle respekten for Norge og Norges sak reises også i Sverige og andre land.

Kunne man så vente at de norske politikerne ville gjøre sin yrkesplikt og utføre dette enkle politiske grepet? Man kunne håpe, men skulle man dømme etter den norske unionspolitikken så langt så det ut til at "nordmændene savner to for national uafhængighed fornødne betingelser: politisk talent og politisk karakter".⁸² Problemet ble illustrert ved uttalelser som den fra "særdeles fremragende hold" på Venstres landsmøte i januar 1891 om at man måtte vente med å

⁸¹ Unionen s. 129.

⁸² Unionen s. 191.

sette kravet om egen utenriksminister i klartekst i programmet, fordi det ennå ikke var stor nok forståelse i folket for sakens viktighet. Skylden for dette lå jo nettopp hos de norske politikerne. Deres plikt var for årtier siden å ha sørget for å vekke denne forståelsen.

Den politiske leders kald er det, ikke alene at give uttrykk for folkestemninger, men ogsaa og fremfor alt at *skabe* folkestemninger. Gud hjelpe fremskridtet paa hvilket som helst omraade, om det skulde vente paa, at impulsen gaves af folket. Som den kunstner, der staar paa sit publikums niveau, er en middelmaadig kunstner, saaledes er den politiker, der staar paa sine vælgeres niveau, en middelmaadig politiker.⁸³

Middelet for å oppnå de unionspolitiske målene var etter Ibsens mening resolutt bruk av de realpolitiske mulighetene som allerede var for hånden. Sigurd Ibsens unionspolitiske prosjekt ble derfor på den ene siden å forsøke å påvirke den aktive unionspolitikken ved å peke på farbare veier mot en ny ordning av unionsforholdet. På den andre siden ville han mane politikerne til innsats og samling om programmet. I sum kan vi si at visjonen og målet for Ibsen var en nasjonal samlingspolitikk, i form av en samling om aksjon i de nasjonale spørsmålene på tvers av uenigheter i mindre viktige spørsmål. Når han sluttet seg til Venstre skyldtes dette partiets potensiale som unionspolitisk drivkraft. Skuffelsen over manglende unionspolitisk handlekraft fra Venstres ledelse ble derfor desto større for ham.

Også innad i Venstre var det krefter som ønsket en mer aktiv politikk overfor Sverige, og striden kom opp i forbindelse med partiets landsmøte i januar 1891. Før og under dette landsmøtet stod det strid om valget og prioriteringen av sakene på partiprogrammet til Stortingsvalget i 1891. Striden stod mellom de som ønsket allmenn stemmerett som hovedsak, og de som ville prioritere en aktiv unionspolitikk. Sigurd Ibsen publiserte i forkant av landsmøtet en, skulle det vise seg, viktig artikkelrekke i Dagbladet i anledning landsmøtet og programspørsmålet.

Ibsens artikkelrekke, *Programspørgsmaal*, var et innlegg for unionspolitikken som valgkampsak.⁸⁴ Etter å ha utviklet konsulatkravets taktiske og praktiske fortrefelighet over fem artikler, feide Ibsen denne strategien over bord i de to siste artiklene og krevde egen norsk utenriksminister som programsak.

I denne artikkelrekken hevet han seg til store polemiske og sarkastiske høyder. Det gikk blant annet hardt ut over Aftenpostens "titusen kritikløse" lesere, som i sin "smaaborgerlige Naivitet" lot seg imponere av velklingende svenske adelsnavn og argumenter, slik at det ikke fantes tvil tilbake i "de troskyldige sjæle" om Sveriges herlighet.⁸⁵ I tillegg fikk naturligvis de mindre troskyldige, men desto mer udugelige, fagpolitikere sitt.

Viktigere er denne artikkelrekken fordi Ibsen her lanserte en strategi for full løsning av utenriksministerspørsmålet. Løsningen var like enkel som den syntes genial, men han lyktes ikke i å påvirke programformuleringene. Artikkelrekken fikk allikevel stor betydning, i og med at Ibsen leverte argumenter som ble viktige i valgkampen og bidro sterkt til den skjerpede tonen i Venstres unionspolitikk. Sigurd Ibsens løsning var ganske enkelt å gå utenom grunnlovsendringer og riksaktspørsmålet og innføre et system med egen norsk utenriksminister ved kongelig resolusjon, "nøjjagtig som Oprettelsen av et hvilket som helst andet Departement".⁸⁶ Han ønsket med andre ord en ordning med to utenriksministre i spissen for hvert sitt departement, som samarbeidet kun i de saksområdene som krevde det. Det ville i praksis si spørsmål om krig og fred.

Ibsen så flere fordeler med en slik fremgangsmåte. Den viktigste gjaldt det tidsmessige. Ved å unngå grunnlovsendring, kunne vedtaket gjøres gyldig når som helst, man trengte ikke å vente til neste stortingsperiode. Man trengte heller ikke mer enn et absolutt flertall av venstrefolk, til forskjell fra det kvalifiserte flertallet som kreves ved grunnlovsendringer. Det betød at selv et lite venstreflertall på Stortinget ville kunne gjennomføre reformen på et hvilket som helst tidspunkt.

⁸³ Unionen s. 191-192.

⁸⁴ Dagbladet 20., 21., 22., 24., 27., 28. og 30.01.1891.

⁸⁵ Dagbladet 30.01.1891.

⁸⁶ Dagbladet 30.01.1891.

Løsningen på unionskonflikten lå altså til enhver tid for hånden. ”Det gjælder nu bare ved Valgforpligtelse at *nøde* Repræsentanterne til at bruge den lovlige Magt, som de hidtil har savnet Fremfærd til at anvende”. Skulle det vise seg at de ikke en gang nå var villige og i stand til å bruke de tilgjengelige og lovlige midlene til å rydde opp i uføret; ” – nu, saa er man ialfald en Erfaring rigere, den nemlig, at højere politik absolut ikke ligger for Stortinget. Der bliver da ingen anden Raad end at overlade Omsorgen for Norges unionelle Interesser til den svenske Rigsdagsmand Hr. Adolf Hedin”.⁸⁷

Statsrettslig var det altså etter Ibsens vurdering ingen ting i veien for at Norge på egen hånd organiserte sitt utenriksvesen. Stormaktene ville ikke ha innvendinger mot en slik ordning, og ville derfor ikke gripe inn. Ei heller var en unionsoppløsning ønskelig eller nødvendig for at målet om egen norsk utenriksminister skulle nås, i motsetning til hva motstanderne av egen utenriksminister gjerne hevdet. Allikevel, dersom ”den ulykke hændte, at unionen virkelig var at anse som oppløst” ville ikke stormaktene gjøre noen verdens ting for å hindre dette.⁸⁸ Tvert imot kunne Norge for den saks skyld ”hvad dag det skulde være begaa den galskab at sige sig løs fra unionen”.⁸⁹ Langt mindre ville noen finne på å gripe inn mot en ordning som ikke truet unionen i det hele tatt.

Ibsens kampanje vant ikke frem i Venstres programdiskusjon, og det kan også hevdes at forslagets praktiske gjennomførbarhet var sviktende. Jacob Worm-Müller mener at Ibsens praktiske løsninger må karakteriseres som ”teoretisk og virkelighetsfjern”. Allikevel mener også han at Ibsens artikler og bøker var så velskrevne og gode i sin argumentasjon at de fikk betydelig politisk sprengkraft.⁹⁰ Dette var i alle fall tilfellet med forslaget om to utenriksministre og vedtak ved kongelig resolusjon i norsk statsråd, og det er det sentrale i denne sammenheng.

Fra tiden rundt Venstres landsmøte i januar 1891 og ut over våren det året, ble den unionelle konflikten raskt skjerpet i tonen. Regjeringen Stang måtte gå av på kabinettspørsmål etter den ”Bernerske dagsorden” 23. februar 1891. I den ”Bernerske dagsorden” ble det slått fast at spørsmålet om egen norsk utenriksminister var et norsk innenrikspolitisk spørsmål som kunne, og skulle, avgjøres som et rent norsk anliggende uten svensk innblanding.⁹¹ Dette markerte en overgang fra en passiv til en mer aktiv parlamentarisk politikk, der man for første gang så vilje til å sette makt bak Stortingets unionspolitiske protester.

Samtidig gikk altså Venstre til valg på et unionsradikalt program. Kravet om egen utenriksminister ble ikke nevnt uttrykkelig i programmet, men det ble brukt i valgkampen av flere ledende venstrefolk.⁹² Kirkhusmo peker på en radikalisering av Venstres unionspolitiske argumentasjon i løpet av valgkampen etter landsmøtet. En del av de mest ytterliggående venstremennene hentet betydelige deler av sin argumentasjon fra Ibsens programoppsett. Wollert Konow (H) holdt en valgkamptale på Skarnes som ga utgangspunkt for begrepet ”Skarneslinjen”. Konow lovet at regjeringen ville innføre en ordning med to utenriksministre allerede i kommende stortingsperiode, dersom den fikk flertall ved valget. Også Ole Anton Qvam støttet programmet om innfrielse av utenriksministerkravet etter Ibsens fremgangsmåte. Johannes Steen fulgte opp i noe mer moderate toner på Lillestrøm uken etter Konows Skarnestale. Han ba velgerne om fullmakt til å gjennomføre reformen så fort som mulig, med tilgjengelige midler. Midlene hadde Sigurd Ibsen allerede pekt på. Konow, Qvam og andres argumentasjon fulgte langt på vei hans linje, og stilte ensidig norsk beslutning ved kongelig resolusjon opp som valgkampsak. Ibsen så på bakgrunn av dette lysere på situasjonen. Han stilte forhåpninger til utviklingen og ventet eller håpet på en omlegging av den norske politikken.

⁸⁷ Dagbladet 30.01.1891, utheving i originalen.

⁸⁸ Unionen s. 175.

⁸⁹ Unionen s. 176.

⁹⁰ Worm-Müller (1960:83).

⁹¹ se f.eks. Nerbøvik (1993:218f).

⁹² Mjeldheim (1984:398f), Kirkhusmo (1978:33) og Fuglum (1978:82).

Imidlertid gikk ikke venstre regjeringen og Stortingets politikk den veien Ibsen ønsket etter valget. I stedet for å smi mens jernet var varmt og presse igjennom kravet om egen utenriksminister, valgte man en mindre konfronterende linje og begrenset seg til å forfølge kravet om eget norsk konsulatvesen. Dette var det også hjemmel for i Venstres arbeidsprogram.⁹³ Den manglende viljen til å stå løpet ut fikk Sigurd Ibsens ulmende forakt for Venstres ledelse, med Johannes Steen i spissen, til å slå ut i full blomst. Av brevene til Bjørnson går det frem at venstreledelsen og regjeringen ikke stod særlig høyt i kurs. Ibsen mistenkte regjeringen for å ville la unionssaken trekke i langdrag, og dermed sette egeninteressen over landets interesser. Ved å la være å løse saken i løpet av perioden kunne de bevare en rest som kunne brukes i forbindelse med neste valgkamp til å vinne også det valget, og dermed sikre regjeringen makten for tre nye år - "Denne suppekogerpolitik vilde ialfald være i norsk stil".⁹⁴

Sigurd Ibsen mente at det var både galt og feigt å satse på konsulatsaken, i stedet for umiddelbart å ta steget ut og arbeide for full revisjon av hele utenriksordningen. Til tross for dette støttet han kravet om eget konsulatvesen offentlig, og engasjerte seg i debatten. I første omgang stilte han opp et forsvar for kravet om eget konsulatvesen. Først og fremst som et middel til å bedre forholdet mellom de to folkene, men i tillegg ville eget konsulatvesen være et viktig skritt på veien mot det endelige målet; det unionelle oppgjøret.

Det endelige unionelle oppgjøret må her forstås som løsning av striden om utenriksvesenet. Løsningen måtte om nødvendig komme utenfor unionen, men såvidt mulig med unionens fortsatte bevaring. Ibsen advarte sterkt mot å la taktiske eller andre hensyn føre til at man lot utenriksministerkravet vente. Sommeren og høsten 1891 publiserte han flere artikler i Dagbladet som understøttet muligheten av en ordning med to utenriksministre. Han gikk detaljert til verks for å vise at problemene med en slik ordning var få og uvesentlige.⁹⁵ For Ibsen var det klart at spørsmålet ikke var om, men hvordan, Norge skulle vinne kontroll over eget utenriksvesen. Saken kunne løses ad to veier. Norge og Sverige kunne i fellesskap komme frem til en forhandlingsløsning, og man hadde mulighet for en ensidig norsk løsning.

Sigurd Ibsen avviste muligheten for å løse spørsmålet gjennom forhandlinger. En forhandlingssituasjon forutsatte jevnbyrdighet mellom forhandlingspartene. Derfor falt forhandlingsveien bort, hevdet Ibsen. Manglende jevnbyrdighet var nettopp stridens tema. Bare ett alternativ stod tilbake. I en ofte sitert formulering slo han fast at "Overfor en konsekvent retsfornægtelse findes der bare én udvei, én æresoprejsning, den nemlig, at tage sig den ret, som det ikke har nyttet at bede om".⁹⁶ Avvisningen av forhandlinger med Sverige i unionsspørsmålet var en linje som Ibsen holdt fast ved frem til konsulatsaken og unionens siste fase, men styrken i aktivismen ble mindre etter 1895. Kravet om ensidig norsk aksjon, om nødvendig med vold, er det som skiller denne perioden fra de senere i hans unionspolitiske utvikling. Det overordnede målet om eget norsk utenriksvesen innenfor et forsvarspolitisk samspill med Sverige lå fast også etter dette. Ved siden av Ibsens grensesprengende krav om egen utenriksminister, plasserer dette ham i den aller mest aktivistiske og unionsradikale delen av norsk politikk i perioden frem mot 1895.

Perioden fra Venstres landsmøte og den "Bernerske dagsorden" i januar og februar 1891 og frem til det foreløpige nederlaget for norsk unionsradikalisme den 7. juni 1895 var turbulent og preget av Venstres, tross Ibsens fortvilelse over manglende fremdrift, aktivistiske "knyttnevepolitikk". I første omgang toppet det seg til en regjeringskrise sommeren 1892, da kong Oscar nektet å sanksjonere Stortingets bevilgning av 50 000 kroner til forberedelse av opprettelse av eget norsk konsulatvesen. Krisen ble etter hvert avverget og behandlingen av konsulatsaken utsatt.

I januar 1893 kom utenriksminister Lewenhaupts utstrakte "broderhånd", som foreslo en ordning med felles norsk eller svensk utenriksminister og en unionell ordning av konsulatspørsmålet. Lewenhaupts forslag var i tråd med det

⁹³ Mjeldheim (1984:537).

⁹⁴ Brev til Bjørnson 16.12.1891, Bjørnsonarkivet NBO.

⁹⁵ For eksempel "De to Udenriksministres Samvirken" i juni og juli 1891 med påfølgende debatt.

⁹⁶ Unionen s. 168, utheving i originalen.

norske Høyres politikk, men kolliderte med Venstres syn. "Broderhånden" ble avvist av Stortinget gjennom den "Løvlandske dagsorden", som ble vedtatt med Venstres stemmer mot Høyre og Moderate.⁹⁷ Den "Løvlandske dagsorden" ble innledningen til en ny og ytterligere opphetet unionspolitisk periode. Stortinget gjentok bevilgningen til forberedelse av norsk konsulatvesen, kongen nektet igjen sanksjon. Denne gangen førte det til dannelsen av en mindretallsregjering fra Høyre med Emil Stang i spissen.⁹⁸ Regjeringen Stang fulgte ikke opp regjeringen Steens aktivistiske politikk, men på Stortinget fortsatte offensiven. Det konsulære fellesskapet ble i juli 1893 sagt opp med gyldighet fra 1. januar 1894 og bevilgninger til konsulatvesenet ble gjort med forbehold om at dette vedtaket ble respektert. Imidlertid omgikk regjeringen Stang dette forbeholdet og skaffet penger til det felles konsulatvesenet ad omveier. Denne fremgangsmåten ble i venstrekretser sett som grunnlovsstridig og antiparlamentarisk. Og den bragte Sigurd Ibsen tilbake i den dagsaktuelle politiske debatten.

Han leverte en grundig gjennomgang av konsulatsaken generelt og bevilgninger til konsulatfondet spesielt. Ibsens konklusjon var at regjeringen Stang hadde handlet grunnlovsstridig og at Norge knapt hadde økonomiske forpliktelser overfor de svenske konsulater.⁹⁹ Fra og med denne artikkelen var Sigurd Ibsen viklet inn i den stadig mer aggressive debatten mellom Norge og Sverige om konsulatsaken. Denne debatten tilspisset seg stadig, ettersom det norske Venstre holdt hardt på at avgjørelsen om opprettelse av norsk konsulatvesen var et rent norsk innenriksspørsmål, mens konservative nordmenn og Sverige fremholdt at det var et spørsmål som berørte begge unionspartene. Gjennom en rekke artikler og debattinnlegg leverte Ibsen statsrettslige og juridiske argumenter for Venstres syn. Fronten ble stadig skjerpet mot svenske forestillinger om overopphøydhet og norsk unnfalighet overfor slike vrangforestillinger.

Perioden fra 1891-95 var en turbulent periode med gradvis forverring av forholdet mellom unionspartene. Urolighetene kulminerte foreløpig i 1895 da Norge under trussel om krig forlot sin handlingslinje i konsulatsaken og igjen gikk inn i forhandlinger om konsulat- og utenriksministerspørsmålet. I løpet av denne perioden fastholdt Sigurd Ibsen standpunktet fra *Unionen* i 1891 om at en unionsoppløsning ville være beklagelig for begge unionslandene, og dessuten var helt unødvendig. Unionen var derimot truet ved den ulikheten i rettigheter som rådet mellom Norge og Sverige i unionen, og det hastet med å finne en løsning på problemene. Hvis ikke det skjedde, ville det vokse frem en separatistisk bevegelse i Norge. I et eventuelt valg mellom selvstyre og union måtte det bli selvstyre.

Sigurd Ibsen var i første halvdel av 1890-årene konsekvent i sin aktivisme, han mente at det eneste alternativet var ensidig norsk aksjon. For en periode skilte han og Bjørnson lag i spørsmålet om veien videre. Allerede fra 1893 hadde Bjørnson slått inn på en mindre militant vei.¹⁰⁰ Ut fra bekymringer for spenninger og krigstrussel i forholdet mellom Norge og Sverige og ønsker om forsoning i stedet for splittelse innad i det norske folk, hadde Bjørnson fra mars 1893 distansert seg fra Venstres militante linje. Han forsøkte å få Sigurd Ibsen til å forlate sin aktivistiske posisjon, foreløpig uten å lykkes.

I likhet med Bjørnson, ønsket Ibsen et samlet norsk folk. Han holdt imidlertid fast ved at dette ikke skulle oppnås ved å fire på kravene, men ved å la urimelighetene i den unionelle ordningen bli synlige og påtakelige. På den måten ville samlingen om et nasjonalt program bli en realitet. Han avviste Bjørnsons tanker om å bringe forholdet inn for en voldgiftsdomstol, slik at konflikten kunne få en fredelig løsning. Han henviste til at kampen ikke stod mellom to stater, men var en strid mellom Venstre på den ene siden og Sverige og det norske Høyre på den andre. En norsk delegasjon til en voldgiftsdomstol ville måtte bestå av både venstre- og høyremenn. En voldgiftsprosedyre ville under slike forhold

⁹⁷ Mjeldheim (1984:415ff).

⁹⁸ Fuglum (1978:86-93).

⁹⁹ "Et mærkelig aktstykk" i *Nyt tidsskrift* 1892-93:798-823.

¹⁰⁰ Sørensen (1997:135ff).

”frembyde et mildest talt uopbyggelig skuespil og være alt andet end egnet til at lede til en kjendelse i vor favør”.¹⁰¹ Den eneste løsningen var fortsatt målrettet og ansvarsbevisst norsk aksjon.

Sigurd Ibsens militarisme nådde sitt høydepunkt i et intervju med Verdens Gang i april 1895. Han støttet en offensiv norsk politikk selv om han regnet med at Venstre ville bli nødt til å gi seg noe, og ta en ydmykelse for ”Fædrelandets Skyld”. Allikevel trodde han ikke at krigstrusselen var så overhengende. Han mente dessuten at dersom krigen allikevel skulle komme, ville resultatet neppe bli så katastrofalt for Norge som man antok. ”Selv om Kristiania skulde blive besat, maatte vi ikke give os, men trække os bagenfor Mjøsen og som sagt holde ud”.¹⁰² Selv om situasjonen var anstrengt og det kunne komme til å ende med krig, erklærte han at ”I alle Tilfælde synes jeg godt om den nuværende Situation. Der er kommet et Pust af Realpolitik. Den norske Politik har hidtil været bare en Truselpolitik”.¹⁰³ Sterke ord, særlig fra en mangeårig talsmann for fred og voldgift. De må forstås nettopp på bakgrunn av ønsket om en norsk samling med front mot Sverige, og med et reelt ønske og håp om å bringe resultater i en tilsynelatende fastlåst situasjon. I tillegg kom disse uttalelsene etter årelang frustrasjon over manglende fremdrift og vilje til handling hos norske politikere.

Utenlandske forbilder

Som vist ovenfor, var Sigurd Ibsens skyts i første rekke rettet mot norske politikere, og det var ikke først og fremst hans meningsmotstandere som fikk unngjelde. Hovedmålet for Ibsens kampanje var de norske politikerne som forstod, eller burde forstå, problemene i den unionspolitiske situasjonen, men som var for feige eller inkompetente til å la politisk handling følge innsikten. Hans politiske visjoner var sterkt elitepreget, med politikeren i en rolle som folkeoppdrager, samfunnsskaper og leder. Han hevdet at det som stod mellom Norge og friheten var mangelen på politisk vilje og talent.

Sigurd Ibsens arbeid med juridiske og strategiske spørsmål ga ham uttelling for hans akademiske bakgrunn og systematiske legning. Han engasjerte seg også i debatten på en måte som ga ham rom for å benytte seg av sin bredere erfaringsbakgrunn fra mange år i utlandet. Da Stortinget startet sin sesjon i februar 1894, skrev Sigurd Ibsen til Bjørnson at stortingsåpningen som vanlig skjedde uten store planer og ideer. Han føyde til at han ellers merket lite til det, da han for tiden ikke vanket i de kretsene. Tvert imot konsentrerte han seg om arbeidet med en artikkelrekke om utenlandske statsmenn, ”det giver ialfald den tilfredstillende følelse af at befinde sig i bedre selskab”.¹⁰⁴

Artiklene Ibsen refererte til her er en lang rekke artikler han skrev om ”store mænd”, fortrinnsvis store statsmenn. Disse artiklene må også sees i sammenheng med en mer sosiologisk interesse for eliter, og deres funksjon og misjon.¹⁰⁵ Både i dette videre perspektivet og i mer snever og konkret forstand, hadde disse portrettene et unionspolitisk formål. Ibsens overordnede mål var å ansvarliggjøre og vekke norske politikere til samlet handling i unionssaken. På bakgrunn av dette tegnet han portrettene av store utenlandske statsmenn. Ofte hadde disse portrettene eksplisitt adresse til norske forhold, andre ganger var implikasjonene mer antydte. De fleste av disse artiklene så første gang dagens lys i *Nyt tidsskrift*.

Hovedpoenget i disse artiklene var som regel ett av to; enten var poenget bare å vise frem stort politisk lederskap og statsmannskunst som eksempel til etterfølgelse. Eller også skulle artiklene vise hvordan disse egenskapene, kombinert med personlig og politisk mot, hadde vunnet nasjonale seire. Favoritteksemplene var hentet fra land som kulturelt, økonomisk og politisk tilsynelatende hadde et vanskeligere utgangspunkt enn Norge. På rekke og rad

¹⁰¹ Sigurd Ibsen til Bjørnson 04.02. 1895 i Bjørnsonarkivet, NBO.

¹⁰² Verdens Gang 27.04.1895.

¹⁰³ Verdens Gang 27.04.1895.

¹⁰⁴ Sigurd Ibsen til Bjørnson 09.02.1894 i Bjørnsonarkivet, NBO.

¹⁰⁵ Nedenfor, del 2

ble lederne og deres regimers bragder, og ofte også fall, malt ut. Særlig var balkanstatene stater som burde tjene som forbilder, med sitt dårlige utgangspunkt, men fremragende og modige politikere og ledere, som "Alexander af Bulgarien", Stambulow og Jovan Ristich.¹⁰⁶

Man kan have meget at udsætte paa disse smaa Balkanlande med deres halvsiviliserede stel, men det maa man lade dem, at statsmænd har de ejet, som har tjent den nationale sag med overlegen dygtighed. Bulgarien kan være stolt af sin Stambulow, Rumæniens af sin Bratiano, og Serbien af sin Ristitsch.¹⁰⁷

Poenget var å fremheve kontrasten til Norge. En beskrivelse av bulgarernes motstand mot å la russerne ta tyrkernes plass som formyndere etter å ha befriidd bulgarerne fra "det tyrkiske aag", avsluttes med en påpekning av parallellen til Norge; "Jeg kjender en anden nation, som ogsaa er velsignet med et broderfolk, hvem den rigtignok aldeles ikke har at takke for nogen frigjørelse, men hvis formynderskab den ikke desto mindre har døjet i otti aar".¹⁰⁸ Igjen og igjen blir kontrasten fremhevet. Også det ungarske folks motstand mot Habsburgske amalgamiserings- og germaniseringsforsøk tjente til oppbyggelig eksempel på hvordan vilje til å kjempe for sin rett uten å fire på kravene, eller la seg skremme av trusler, ville føre frem til det tilsynelatende umulige. Igjen kunne de hjemlige lesere ha ett og annet å lære.¹⁰⁹

I den mer "siviliserede" del av verden fantes det også et rikt monn av forbilledlige statsmenn å vise til. Den italienske ministeren Crispi, Englands Gladstone og Tysklands Bismarck såvel som pave Leo XIII var blant de som på ulike måter hadde noe å lære sine norske kolleger. Crispi og Bismarcks nasjonalt samlende realpolitiske, om enn ikke alltid demokratiske og moralsk forsvarlige, politikk ble behandlet, såvel som Gladstones ferd fra konservative til liberale og demokratiske anskuelser. Hver på sin måte stod de frem som store statsmenn som man kunne misunne deres land, og som man ikke minst burde studere for å forstå menneskene og politikken.

Han valgte også å bidra med et skrekkens eksempel. Den østerrikske 1848-revolusjonære og liberale Alexander Bachs ferd fra frihetskamp og liberale ideer til reaksjonær og undertrykkende maktbruk, og derfra til velfortjent vanære og glemsel, tjente til å demonstrere at det "gik med det Bachske regime, som det gaar med ethvert regjeringssystem, der staar i modstrid med tidens aand, opretholdes ved kunstige eller umoralske midler: det ramlede overende ved det første ydre chok".¹¹⁰

Sigurd Ibsens opptatthet av store statsmenn og politikere må forstås på bakgrunn av hans grunnleggende ideologiske basis. For det første er statsmannsdyrkelsen et tydelig utslag av hans elitisme og ideer om politisk lederskap. Denne elitismen henger igjen nøye sammen med hans evolusjonistiske og organiske historie- og samfunnssyn. Konkret var dette forankret i forestillingen om forpliktelser overfor "den historiske samvittighet" og derigjennom i plikten hvert folk skulle ha til å drive egenutvikling ved og gjennom de kulturelle og politiske elitene.

Sverige i møte?

I desember 1891 lanserte Sigurd Ibsen igjen et forslag til endringer i Venstres unionspolitiske strategi. I utgangspunktet kunne det se ut som et tegn på svekkelse av hans kompromissløse vilje til norsk aksjon. I alle fall var dette et utspill i tydelig konflikt med både Venstres ledelse og den stadig mer unionsradikale fløyen i partiet.

Da Venstre fikk rent flertall ved valget i 1891, og regjeringen Steen fortsatte på unionsradikale løfter og program, var Sigurd Ibsen stadig ute i Dagbladet og minnet om viktigheten av at Norge holdt på sin rett og tålmodig trosset

¹⁰⁶ "Alexander af Bulgarien" i Nyt tidsskrift 1893-94, s 111-126, "Stambulow" i Nyt tidsskrift 1894-95, s. 665-678, "Jovan Ristitsch" i Mænd og magter (1894).

¹⁰⁷ "Jovan Ristitsch" i Mænd og magter (1894:26-27).

¹⁰⁸ "Alexander af Bulgarien" i Nyt tidsskrift 1893-94, s 117.

¹⁰⁹ "Ogsaa en Broderhaand" i Verdens Gang 01.03.1895.

¹¹⁰ "En renegat" i Nyt tidsskrift 1893-94, s. 342.

eventuell motgang.¹¹¹ Enda litt videre gikk han til i artikkelen *Qvid faciendum?*.¹¹² Ett av artikkelens poeng er at valgseieren, som etter Ibsens oppfatning ville vært større dersom programmet ikke hadde vært bebyrdet med stemmerett og direkte skatt, nå måtte brukes til å realisere kravet om egen norsk utenriksminister.

Det nye og interessante i denne artikkelen er imidlertid at Ibsen argumenterer for å ta brodden av beskyldninger om unionsfiendtlighet ved å fremme forslag om en endring av §25 i Grunnloven, samtidig som man vedtok å utnevne utenriksministeren. Denne paragrafen hindret bruk av det norske landvernet utenfor landets grenser, og hadde vært mål for en rekke svenske angrep og beskyldninger om manglende norsk vilje til å møte sine forpliktelser i det felles forsvaret. Sigurd Ibsen mente videre at en endring av §25 var være en naturlig konsekvens av jevnbyrdighetsprinsippet, og ville understreke Norges posisjon som en selvstendig og uavhengig nasjon.

Tilsynelatende kan det se ut som han her hadde begynt å forlate linjen om ensidig norsk handling uten hensyn til Sverige eller andre fremmede makter i utenriksministerspørsmålet. Forslaget vakte da også oppsikt i både konservative og radikale leire. Ikke minst i venstrekretser vakte det bestyrtelse at Ibsen tok til orde for å rokke ved en av de eldste søylene i Venstres unionspolitikk. At artikkelen i det hele tatt kom på trykk i Dagbladet skyldtes, i følge Sigurd Ibsen selv, at Lars Holst hadde vært fraværende fra redaksjonen og at hans stedfortreder hadde sluppet artikkelen igjennom ved en glipp. Det var tross alt, skrev Ibsen til Bjørnson, et av "den liberale rettroendheds dogmer" at Grunnlovens § 25 var et "palladium som der ikke må röres ved".¹¹³

På denne bakgrunnen var motstanden mot forslaget ventet. Ikke minst gjaldt det motstanden fra regjeringssjefen. "Rektor Steen" hadde jo, skrev Ibsen, måttet "slide stortingsbænken i trediva år, för det gick op for hans begribose" at Norge trengte egen utenriksminister. Igjen kom det et utfall mot statsminister Steens bakstreverskhet " – rektor Steen mener naturligvis at nu må man for en tid lade ham have fred for nye påfund".¹¹⁴ Men å la regjeringen eller andre i fred for nye påfunn var slett ikke Ibsens hensikt.

Sigurd Ibsen presiserte i stedet sitt ståsted i artikkelen *Replik*.¹¹⁵ Han avviste at han skulle ha endret ståsted i løpet av høsten. "Nu som dengang mener jeg, at et norsk Udenrigsministerium kan og bør oprettes ved ensidig norsk Forføjning. Nu som dengang mener jeg, at dette program kan og bør gjennemdrives under *alle* omstændigheder". Skulle Norge velge mellom union og selvstyre måtte man velge selvstyre. Dette utelukket ikke at man burde unngå å havne i et slikt dilemma. "Vi bør med andre Ord, søge et Arrangement, der *baade* fyldestgjør vort Selvstændighedskrav og sikrer os Sverige som Forbundsfaelle".

For å oppnå dette måtte man etter Ibsens syn ta konsekvensen av at både Norge og Sverige hadde innvendinger mot den gjeldende unionelle ordningen. For Norges del var hovedankepunktet mot unionen at den ikke medførte likhet i rettigheter. I Sverige var oppfatningen derimot at den ikke medførte likhet i plikter. For å sikre et fortsatt godt forhold mellom de to unionspartene måtte Norge sørge for å sikre seg sin rett, men også vise imøtekommenhet overfor Sveriges ønsker og krav.

Evnen til å vise imøtekommenhet ville tjene til å understreke Norges politiske selvstendighet, samtidig som norsk aksjonisme måtte være målrettet og ikke gå ut over det hensiktsmessige. Målet var en god ordning av forholdet mellom Norge og Sverige, ikke en hevnaksjon eller norsk demonstrasjon. Forslaget om å endre §25 kunne ikke, hevdet han, sammenlignes med å kjøpe seg en utenriksminister. Norge kunne når som helst skaffe seg egen utenriksminister, men den svenske utenriksministeren kunne ikke tvinges til å samarbeide med den norske. "En sliq Samvirken er ikke vor Ret,

¹¹¹ "Historien tilbagevirkende Kraft" i Dagbladet 02.11.1891.

¹¹² Dagbladet 07. og 08.12.1891.

¹¹³ Sigurd Ibsen til Bjørnson 16.12.1891 i Bjørnsonarkivet, NBO.

¹¹⁴ Sigurd Ibsen til Bjørnson 16.12.1891 i Bjørnsonarkivet, NBO.

¹¹⁵ Dagbladet 11.01.1892.

den er en Fordel hvis Opnaaelse afhænger af vort Nabolands gode Vilje. Og for at sikre os denne gode Vilje er det vi bør vise Imødekommenhed." Han innrømmet at dette kunne sies å være kjøpslåing med rettigheter og plikter, men selv ikke de største stater unnslo seg dette. Det lå til grunn for enhver traktat. Hvorfor skulle det være urimelig at Norge endret sin Landvernlov når Tyskland hadde bundet sin tollovgivning for "det handelspolitiske Venskabs Skyld"? Nettopp retten til å opptre slik for egen regning, var det saken stod om.

Sigurd Ibsen forutså dagen da en oppgivelse av §25 ville fremstå som en æressak. Når et eget norsk utenriksvesen var vel i havn, ville denne unndragelsen av norske hærstyrker fra det felles unionelle forsvar fremstå som det siste symbolet på svensk protektorat. Derfor var det om å gjøre å lansere endringen så snart som mulig, i og med at dette ville gi kampanjen for egen utenriksminister verdifulle taktiske og moralske gevinster.

Forslaget om endring av §25 svekker ikke i utgangspunktet helhetsinntrykket av Ibsens holdning som grunnleggende militant og aktivistisk. Det var ikke snakk om å fire på de legitime kravene som han mente at Norge kunne og burde reise. Det var imidlertid heller ikke tilrådelig å tøyse disse grensene unødige da det kunne skade det overordnede målet om et fredelig samarbeid om forsvaret av den skandinaviske halvøyen. Derimot illustrerer det to poenger. Det ene er at Ibsens unionspolitikk var motivert ut fra interesse for løsning av unionsstriden, og at jakten på veier til det egentlige målet om reform av unionsforholdet var det sentrale. Unionelt bråk eller konflikter med Sverige var ikke noe mål i seg selv, hverken av innenrikspolitiske eller andre årsaker. Det andre poenget vi kan trekke ut av dette initiativet er Ibsens evne og vilje til å se situasjonen i andre perspektiver enn de tilvante og kanskje fastlåste synene som dominerte. Dette førte til at han havnet på siden av de etablerte grupperingene, men også at han stod friere i jakten på nasjonalt samlende strategier i unionspolitikken.

Kapittel 2

Kulturkamp, unionsoppløsning og nasjonalt kongedømme 1895-99

Fra 1895, og særlig 1898, skjerpet Ibsen den kulturelt begrunnede argumentasjonen i unionspolitikken. Kulturtenkningen som lå til grunn var knyttet til sivilisasjonsutvikling, ikke etnisitet. Argumentet var at Sverige og Norge stod på så ulike utviklingstrinn at enighet på det politiske området ble vanskelig eller umulig å oppnå. I forlengelsen av dette oppga han troen på en løsning av unionskonflikten innenfor unionen. Fra 1898 var han uttalt tilhenger av unionsoppløsning. I sammenheng med denne nyorienteringen ble han mildere i sin aktivisme, og la sterkere vekt på bred politisk samling i Norge om et samlingsprogram. I den forbindelse ble kontakten med Venstre sterkt svekket. Ibsen engasjerte seg i den utenomparlamentariske foreningen *Norges Nationale Forening*, som begynte som en støtteforening for Venstre. I likhet med Ibsen brøt foreningen med Venstre til fordel for samlingspolitikk i unionssaken.¹¹⁶ Programmet Ibsen trakk opp var unionsoppløsning og etablering av et nasjonalt kongedømme.

Perioden 1895-99 var for Ibsens del også preget av andre prosjekter. Det viktigste av disse var kampen for et professorat i sosiologi,¹¹⁷ men han redigerte og utga også det vellykkede tidsskriftet *Ringeren* i 1898.

Kulturkamp

Fra 1895, og særlig tydelig fra 1898, skjedde det en dreining i Sigurd Ibsens unionspolitiske retorikk. Dette kom ikke minst til uttrykk i hans mange artikler i *Ringeren*. Allerede fra første artikkel er det klart at skytset var rettet en noe annen retning enn tidligere.¹¹⁸

Dreiningen gikk i retning av mer kulturelt funderte argumenter. Der nesten all skyld for de unionelle misforholdene tidligere ble plassert hos norske politikere, pekte han nå på grunnleggende kulturelle forskjeller mellom Norge og Sverige som roten til problemene. Slike ideer var også tilstede tidligere, men da som argumenter mot en tettere union. Det nye nå var at denne typen resonnementer også fikk en forsterket plass i analysene av den bestående unionen. Bakgrunnen for dette var delvis begivenhetene sommeren 1895, men særlig den 3. unionskomitéens resultatløshet. De resultatløse unionsforhandlingene fra 1895 til 1898 hadde etter Ibsens syn vist at de kulturelle forskjellene mellom Sverige og Norge var så store at det ville være umulig å komme til en enighet innenfor unionens rammer.

Kulturforskjellens kjerne var at Norge hadde kommet lenger enn Sverige i utviklingen mot en moderne stat og modernisering på det politiske og sosiale området. Samarbeidet om unionsreformene ble derfor umulige, og håpet om å nå en rettferdig forståelse i unionen svant hen. Sverige stod rett og slett i fare for å bremse eller hindre Norges fortsatte modernisering, med god hjelp fra de konservative i Norge. Unionsstriden var med andre ord i enda tydeligere grad blitt en sak der fremskrittet stod mot reaksjonen. Svensk politikk var etter Ibsens oppfatning en interessepolitikk mer enn den var en kamp mellom idéer. Fånyttets forsøk på stemmerettsutvidelser var ett av eksemplene på det politiske bakstrevet som gikk hånd i hånd med det religiøse bakstrevet i Sverige. Aller verst stod det til i Riksdagens førstekammer, som var befolket av reaksjonære adelige, men tilstanden var ikke så mye bedre i andrekkammeret. Statsminister Boström var en

¹¹⁶ Nedenfor, s. 57ff.

¹¹⁷ Om forsøket på å få et professorat i sosiologi, se nedenfor, kap. 5.

¹¹⁸ "Det Boströmske styre" i *Ringeren* nr. 1 1898.

av hovedskurkene, og kunne takke urettferdig beskatning av de laveste klassene og nordmenns ufrivillige bidrag til hans prestisje for sitt gode rykte som statsmann.

Fra tid til annen kunne man høre snakk om "det liberale Sverige". Sannheten var, hevdet Ibsen, at noe slikt ikke fantes. Derimot fantes det noen få enkeltindivider som måtte lide for sine liberale meninger, som Adolf Hedin.¹¹⁹ Det var etter hans mening helt urimelig at det kulturelt sett mer fremskredne Norge skulle fortsette å la seg kue av Sverige. Like mye som unionsstridighetene var en politisk kamp, var det altså en kulturkamp.

Selv om Sverige og svenskene måtte ta en større del av skylden enn tidligere, glemte ikke Ibsen at løsningen på problemet var å finne i Norge. Han angrep ordbruken som ble brukt til å bygge opp illusjonen om nasjonal storhet, ord som "høvding" og "fylking" ble stadig brukt uten å finne motsvar i virkeligheten. Disse frasene bidro til å holde liv i illusjonen om at man i Norge hadde skikkelige politikere, mens sannheten var at norsk politikk og nasjonalsjel var preget av manglende handlekraft og slapphet.¹²⁰ Underklassementaliteten som i Norge rådet i forholdet til Sverige måtte endres og det måtte skje en karakterutvikling.

Det var ikke svensk stormannsgalskap som forårsaket den nedverdiggende holdningen overfor Norge og nordmenn, men en undervurdering av landet og folket. Slik ringeakt var en vanlig foreteelse overalt i verden hvor det ene av to land manglet historisk tradisjon for frihet. "Den historiske skam, som Norge har at slæbe på, har voldt, at vor nation i Sveriges omdømme er rammet af en personlighedens forringelse". Noe annet var heller ikke å vente for et land som i 480 år hadde gått fra hånd til hånd i ufrihet som attpåsleng først til ett lite land og så til et annet lite land. "Nej, nordmændene har sandelig blot løn som forskyldt, når de af sine stammefrænder betragtes og behandles som skandinaver af anden klasse".

Bedre hadde det ikke blitt av at med det samme man omsider fikk et parti som ville skaffe landet oppreisning var det et annet parti på ferde. Høyres presse gjorde med det samme "de ihærdigste anstrængelser for at kaste et latterlighedens og ynkelighedens skjær over vort vågnende selvstændighedskrav".¹²¹ Dette kunne ikke fortsette. Den 3. unionskomitéen hadde ved siden av kulturforskjellene demonstrert viktigheten av en politisk samling i Norge. Så langt fra enighet, hadde komitéens innstilling vært preget av splittelse. Komitéen leverte ikke én, men fire, innstillinger. Forhandlerne ble ikke enige, hverken over parti- eller landegrensene og hver politiske gruppering leverte sin innstilling.

Ibsen var styrket i sin overbevisning om at nasjonen måtte samles, og at målet måtte være en fredelig løsrivelse fra unionen. Fra 1895 til 1898 utviklet han et nytt program for samling og aksjon. Det var et program som vant liten tilslutning da det ble lansert, men som langt på vei var identisk med regjeringen Michelsen og Stortingets strategi i 1905.

Nasjonalt kongedømme

I februar 1895 innledet Sigurd Ibsen en offensiv mot påstandene om at Venstres unionsradikale linje også var kongefiendtlig.¹²² Tvert imot, hevdet Ibsen, det var Venstres arbeid for å sikre det norske kongedømmet dets rettigheter som var sant kongevennlig. Monarkiets virkelige, om enn ubevisste, fiender var svenskene og deres norske hjelpere, som arbeidet mot det norske kongedømmets rettmessige institusjoner.

I september 1895, altså 3 måneder etter det norske unionspolitiske nederlaget 7. juni, gikk han enda lenger. I artikkelen *Monarkiet* viste han til monarkienes fremgang i Europa. Utviklingen var snudd etter at republikken i årene etter den franske revolusjon syntes å være på fremmarsj. Ibsens poeng var at monarkiene hadde tilpasset seg den moderne tid og utviklet seg i konstitusjonell retning. Etter at monarkiene hadde fått en mer nasjonalt og demokratisk orientert

¹¹⁹ " 'Det liberale Sverige' " i Ringeren nr. 6 1898.

¹²⁰ "Norske fraser og norske illusjoner" i Ringeren nr. 3 1898.

¹²¹ Alle sitater: "Unionspsykologi" i Ringeren nr 4 1898:5.

¹²² "Den norske konge" i Verdens Gang 02.02.1895.

basis, hadde de vist seg som både levedyktige og som samlende og nyttige garantister for nasjonal selvstendighet. Samtidig avviste Ibsen eksistensen av noen seriøs separatisme i Norge – ennå. ”Paa Bunden lever der vistnok hos alle et Haab om, at Forholderne alligevel maatte kunde ordnes uden Opløsning og Brud”. Dobbeltmonarkiet var imidlertid under stort press.

Man har talt om Unionsopløsning, man har talt om Republik. Vi faar haabe, at ingen af Delene bliver til Virkelighed, eller, hvis galt skal være, at da i alle Fald kun den første Mulighed kommer til at indtræffe. En Unionsopløsning vilde sandsynligvis være forbunden med mange Ulæmper og bør til det Yderste undgaaes, men den kunde dog tænkes at vende sig til det bedre for vort Land og vort Folk.¹²³

En republikk ville derimot være til stor skade for Norge ”idetmindste saalænge Reaktionen i Europa har Vind i Seilene som nu og vore egne Partiforhold ikke har undergaaet en Gjennemgribende forandring”. Selv om unionen ennå stod til å berge var de stadige krenkelsene i ferd med å bli en for stor belastning på unionsbåndene. Veien til å sikre unionen og monarkiet gikk etter Ibsens mening gjennom en reform som skulle føre til at kongen følte seg mer norsk og nordmenn følte seg mer knyttet til kongen. Dette skulle løses ved at kongen fikk fast residens også i Kristiania, og at han vekslet på å bo i Kristiania og Stockholm. Monarkiets styrke ville være dets samlende kraft i folket.

Konfliktnivået mellom unionspartene var ikke like høyt i perioden fra sommeren 1895 og frem til 1898, mens den 3. unionskomitéen arbeidet. Saken lå allikevel ikke død. I Norge fant det sted en opprustning, og det rene norske flagget uten unionsmerke ble endelig vedtatt. Venstre vant valget i 1897 med stort flertall, på et program som ved siden av alminnelig stemmerett for menn også inneholdt krav om eget utenriksstyre og konsulatvesen. For Sigurd Ibsens del hadde perioden i hovedsak vært viet kampanjen for et professorat i sosiologi, mens unionspolitikken også for hans vedkommende ble skjøvet i bakgrunnen.¹²⁴ Våren 1898 tok han offentlig opp igjen den unionspolitiske tråden omtrent der han slapp den i 1895.

Tanken om det nasjonale kongedømmet ble relansert i foredraget og artikkelen med samme navn.¹²⁵ I utgangspunktet var denne artikkelen delvis identisk med den tidligere nevnte *Monarkiet* fra 1895. Som *Monarkiet* åpnet *Nasjonalt kongedømme* med en historisk og statsrettslig redegjørelse for den monarkiske institusjonens renessanse, omdannelse og styrkede posisjon i Europa. Som før slo Sigurd Ibsen fast at det selvstendige Norge måtte være et kongedømme og ikke en republikk. Det nye i denne artikkelen var at han for første gang gikk langt i å erklære forsøkene på å redde unionen for mislykkede, og lanserte programmet om norsk løsrivelse fra unionen, med etablering av et selvstendig kongedømme som mål. Erfaringene etter at Ibsen i 1895 avviste eksistensen av en seriøs norsk separatisme, hadde svekket håpet om en redning for unionen. Nederlaget i 1895 og den 3. unionskomitéens fiasko hadde ”åpenbart, om vi ikke vidste det fra før, at vi neppe kan vente os noget godt af den bestående union”. Enda lenger i å nærme seg krav om unionsopløsning gikk han litt senere i samme artikkel:

Unionen har været et eneste sammenhengende brud på tro og love, vi har båret det tålmodig og fortrøstet os til bedre tider, men når det omsider går op for os, at foreningen aldrig vil indfri os det løfte, på hvis grundlag den blev stiftet [...og] langt fra at tjene os til værn tværtom truer vor fred og selve vor existens, da må vi vel sluttelig drives til det stade: en union, som så dårlig opfylder sin forudsætning og så lidet svarer til sit formål, bør vi helst blive kvit, såfremt der er udsigt til, at Norge kan sætte bo under egen konge.¹²⁶

Programmet gikk i all korthet ut på å reise en nasjonal samling om løsrivelse fra unionen med Sverige gjennom opphevelse av felleskongedømmet og etablering av et norsk nasjonalt kongedømme under egen konge. Monarkiet skulle

¹²³ Verdens Gang 06.09.1895.

¹²⁴ Om forsøket på å få et professorat i sosiologi, se nedenfor, kap. 5.

¹²⁵ ”Nasjonalt kongedømme” i Ringeren nr. 14 og 15 1898.

¹²⁶ Ringeren nr. 15 1898:12.

være faktoren som kunne samle kreftene om et unionspolitisk oppgjør. Det skulle imidlertid fortrinnsvis skje under en konge av huset Bernadotte, ettersom det kunne bidra til å holde forholdet til Sverige godt.

Ibsen hadde ikke alltid vært like kongevennlig. Under inntrykkene fra møtet med amerikanernes republikanske sinnelag skrev han i 1887 til sin mor fra Washington. Han fortalte at han stadig vekk opplevde at hver gang samtaler med amerikanere ble ledet over på emner som minnet ham om at han "var undersåt af et monarki, har jeg følt mig tilmode som jeg kan tænke mig en europeisk kultiveret japaneser föler sig, når man spørger ham om, hvorvidt bugopspretning fremdeles er på moden i hans födeland".¹²⁷ Med en slik kraftsalve i mente, kan det virke overraskende at Ibsen mindre enn 10 år senere utviklet et sterkt monarkisk program, og endog erklærte at monarkiet som styreform ville være en "velfærds- og livssag" for Norge.¹²⁸

Sigurd Ibsens monarkisme må imidlertid forstås i lys av hans overordnede mål om en samlende nasjonal politikk. Ibsens forhold til spørsmålet styreform var pragmatisk, i den forstand at det var underordnet det viktigere og overordnede målet om å bygge et moderne og selvstendig Norge, som inntok sin plass blant de europeiske kultur nasjonene. Det var også et viktig poeng for Ibsen at kongedømmet som institusjon i Europa hadde endret seg kraftig siden eneveldet. Ved å peke på de mer moderne sidene ved europeiske kongehus slik de fremsto, kunne han forsvare standpunktet om å vende tilbake til den gamle styreformen. Å velge monarki fremfor republikk ville ikke være å gå på tvers av utviklingen og fremskrittet, slik republikanerne hevdet.

Allerede under sitt første opphold i Stockholm, da han arbeidet ved Utenriksdepartementet, og begynte å utvikle sin sterke motvilje mot Sverige og de unionelle forholdene, hadde Ibsen arbeidet med tanken om nasjonalt kongedømme. Det fremgår av dagboken til en av hans svenske venner, den begavede og suksessrike embetsmannen Carl Fleetwood (1859-92), at Ibsen så tidlig som i 1885 hadde fremholdt unionsoppløsning med den svenske prins Eugen på den norske tronen som det målet han ville arbeide mot.¹²⁹ Med unionsoppløsningen vel i havn, skulle monarkiet etter hvert erstattes av republikken. En lignende antydning om republikken som fremtidens styreform var til stede også i programmet fra 1898. Programmet om det nasjonale kongedømmet var altså til dels en revitalisering av gamle ideer, da han lanserte det i 1898. Også andre hadde tenkt i de samme banene tidligere, men uten å utvikle planen i samme detalj og konsekvens som Ibsen.¹³⁰

Når Sigurd Ibsen gikk inn for monarki i 1898, var det to hovedhensyn som var avgjørende. Det ene var hensynet til utlandet. Fortsatt monarki i Norge etter en unionsoppløsning ville etter Ibsens syn sikre at Norge fortsatt var en del av det gode selskap i Europa, mens republikken ville føre til at et Norge utenfor unionen med Sverige ville møte motstand fra stormaktene. Like viktige var programmets innenrikspolitiske gevinster. Ibsen mente at en garanti for fortsatt monarki ville få også høyrefolk som vaklet i sin unionslojalitet til å slutte opp om en nasjonal politikk. Hvis Venstre også la om kursen noe og unngikk å fokusere på splittende – det vil si republikanske – ideer, ville en samling om et felles unionspolitisk program være innenfor rekkevidde.

Lad så forsmædelserne hobe sig: efterhvert som venstres politik bliver mere positiv og højremænds fædrelandsfølelse stærkere end naget til de gamle modstandere, vil strømningerne nærme sig hinanden og, når tidens fylde er inde, flyde sammen og forenes i det program, som alene kan virkeliggjøre og sikre Norges fulde selvstændighed: det nationale kongedømme.¹³¹

¹²⁷ Sigurd Ibsen til Suzannah Ibsen 07.06.1887, her etter Ibsen (1997:121).

¹²⁸ Ringeren nr. 15 1898:11.

¹²⁹ Fleetwood (1968:710f).

¹³⁰ Hoelseth (1997:19ff).

¹³¹ Ringeren nr. 15 1898:13.

Sigurd Ibsens utspill fikk støtte fra blant andre Christen Collin og Ernst Sars, begge republikanere i utgangspunktet. I hver sin artikkel leverte de sin mildt forbeholdne støtte til hovedpunktene i Ibsens program.¹³² Særlig Collin var mindre entusiastisk på monarkiets vegne enn Ibsen, men begge anerkjente monarkiets evne til å virke samlende om det overordnede målet om norsk selvstendighet.

Programmet om nasjonalt kongedømme var et samlingsprogram som prioriterte unionsspørsmålet foran andre saker, i og for seg slik Sigurd Ibsens linje lenge hadde vært. Venstres kompromissvilje måtte være like sterk som Høyres. Da det kom til dels skarpe motreaksjoner mot forslaget fra venstrehold, utløste det kraftige salver fra Sigurd Ibsen. Han hadde aldri vært noen helhjertet venstremann i annen forstand enn at Venstre var det partiet som tross alt hadde den mest "positive" unionspolitikken. Han hadde liten forståelse for at Venstre ikke prioriterte unionsspørsmålet høyere, for å få saken ut av verden før de tok fatt på andre spørsmål som for eksempel stemmerett. I løpet av 1890-årene beveget Ibsen seg gradvis vekk fra Venstre og over mot de borgerlige grupperingene som arbeidet for samling i unionssaken på tvers av andre stridsspørsmål.

Sigurd Ibsen var med i ledelsen i Norges Nationale Forening da denne brøt med Venstre i 1898.¹³³ En annen av de tydelige indikasjonene på Ibsens utviklingen var at han allerede fra tiden omkring 1894 flyttet sin unionsaktivistiske skribentvirksomhet fra Dagbladet til *Nyt tidsskrift*, som han var medredaktør av, og *Verdens Gang*. Under redaktør Olav Thommessen gikk *Verdens Gang* fra å være en radikal-liberal avis for det rene Venstre på begynnelsen av 1890-tallet, til å stå nærmere de moderate venstregrupperingene mot slutten av tiåret.¹³⁴

Avisen ble en drivkraft i den unionsradikale agitasjonen, og førte an i angrepene på statsminister Johannes Steen og venstreregjeringen.¹³⁵ Da Venstre vant en overbevisende valgseier i 1897, meldte problemet med valg av statsminister seg. Johannes Steens posisjon og person var svekket, men han ønsket å komme tilbake som statsminister enda en gang. Det var ingen andre åpenbare kandidater til vervet, til tross for at skepsisen til Steens skikkethet som leder hadde bredt seg i Venstre, og Steen ble igjen statsminister. Denne gangen for en regjering som var sammensatt av medlemmer fra ulike grupperinger i Venstre. *Dagbladet* var fornøyd med regjeringen og roste dens brede og samlende sammensetning. *Thommessen* og *Verdens Gang* var mindre fornøyd og fortsatte sine angrep på Steen og venstreledelsen. Avisen mente at statsministeren rett og slett stod i veien for en nasjonal samlingspolitikk, i tillegg til at han var preget av alderen og ikke hadde de rette lederegenskapene.

Sigurd Ibsen blandet seg i koret. *Dagbladet* trykket den 8. mai 1898 en redaksjonell artikkel som kritiserte ideen om det nasjonale kongedømmet. Ibsen rykket i felt med en raljerende artikkel i *Verdens Gang* to uker senere. I denne artikkelen, *Det nye mod det gamle*, gikk han voldsomt til verks mot Lars Holst og *Dagbladet*.¹³⁶ Han betegnet det som uforsvarlig at et presseorgan, som var å betrakte som regjeringsorgan, bidro til å så splid innad i landet og gi Norges motstandere i utlandet gode argumenter ved å propagandere for republikken. Som om ikke dette var ille nok, opererte avisen og dens bakmenn med altfor langt tidsperspektiv for den endelige løsningen av unionsspørsmålet. At Lars Holst og *Dagbladet* kunne servere slike uforsvarligheter, var allikevel ikke så uventet. Holst var, fortalte Ibsen, uten det kjennskapet til internasjonal storpolitikk som man kunne forvente av redaktøren for en hovedstadsavis. Tvert imot var Holsts horisont "rættet ikke langt udover den Bygning ved Eidsvoldsplads, der for ham er et lignende Midtpunkt som det, *Forum Romanum* var for den romerske Bedtseborger". Ettersom Holst, til tross for sine mange utmerkede egenskaper

¹³² Collin: "Nasjonalt folkedømme", *Ringeren* nr. 25 1898, Sars: "Unionsopløsning og nasjonalt kongedømme", *Ringeren* nr. 49 og 50 1898.

¹³³ Se nedenfor, s. 57ff.

¹³⁴ Thommessen (1991).

¹³⁵ Mjeldheim (1984:430ff).

¹³⁶ *Verdens Gang* 21.05.1898.

som menneske og teater- og litteraturskribent, var en "kronisk talentløshed" som politisk skribent, ville man ha kunnet overse hans skriblerier, dersom de ikke hadde vært uttrykk for noe enda verre; regjeringens og statsministerens syn.

Holst var etter Ibsens overbevisning uten evne til selvstendig politisk tenkning og løp alltid noen andres ærend. Det virkelig forferdelige var at disse "andre" var venstre regjeringen, med statsminister og rektor Johannes Steen i spissen. Regjeringen viste forstemmende liten vilje til å forfølge det nasjonale spørsmålet. Ibsens artikkel er derfor mest av alt et angrep på Johannes Steen og inneholdt helt utilslørte antydninger om at han var for gammel, og nå måtte overlate plassen til nye krefter som kunne hamle opp med begivenhetene og utviklingen. Venstreledelsen hadde, mente Ibsen, lært lite eller ingenting av nederlaget i 1895. Dette kunne skje igjen, dersom man ikke rustet seg og tok de nødvendige forholdsregler. "Historien gaar ikke altid, lig en Smaaabyrektor, adstadig frem i Slaabrok og Tøfler: undertiden kommer den farende som en Stormvind, der truer at kaste alting omkuld, og herimod gjælder det at sikre sig i Tide". Tidens og historiens gang stilte nye krav til land og folk, og man trengte ledere som var i stand til å bygge den nye tid;

Skydshesten afløses af Lokomotivet, og hvor Fædrene nøjede sig med Træhus, kan vi ikke hjælpe os med mindre end en Stenbygning [...] man maa ikke tro, at det blot er Politikere som hr. Stang og hr. Schweigaard, som udspiller sin Rolle: Folk som Rektor Steen, hr. Lars Holst og flere med dem holder sandelig paa at blive ligesaa aflægse. Tiden gaar dem forbi [...] de nye Ideer kræver nye Former, og de nye Opgaver kræver nye Mænd.¹³⁷

Dette var ikke første gang Ibsen gikk til angrep på Johannes Steen og regjeringen.¹³⁸ Derimot var det det kraftigste og mest utilslørte angrepet, og artikkelen gjorde Ibsens stadig større distanse til Venstre åpenlys.

Ibsens program om nasjonalt kongedømme ble altså kjølig mottatt da det ble lansert. Allikevel skulle det komme til heder og verdighet igjen syv år senere. Det samlingsprogrammet regjeringen Michelsen lanserte våren 1905 var langt på vei identisk med Sigurd Ibsens forslag fra 1898. Unionsoppløsning og innføring av nasjonalt kongedømme ble programmet som samlet Stortinget om aksjonslinjen i 1905. Da Stortinget 7. juni 1905 oppløste unionen i en bisetning, og tilbød den avsatte kongen å fylle den ledige tronen med en prins av huset Bernadotte, var dette i tråd med Ibsens program fra 1898. I 1905 stod Sigurd Ibsen derimot på et annet standpunkt og fikk ingen del av æren for det som skjedde.

Norges nationale forening

Sigurd Ibsen hadde ikke tillitsverv i Venstres partiorganisasjon. Derimot satt han fra og med våren 1898 som varaformann i den utenomparlamentariske organisasjonen *Norges Nationale Forening* (NNF). NNF var en elitistisk forening med nasjonal vekkelse i unionssaken som formål. Dannelsen av NNF var en reaksjon på det norske tilbaketog i juni 1895.

I følge Rasmus M. B. Schjölberg ble NNF stiftet etter initiativ fra ham selv og ledende venstremenn i kjølvannet av hendelsene våren og sommeren 1895.¹³⁹ Schjölberg, som skal ha hatt gode kontakter både i Venstre og i svenske miljøer, merket svensk fiendtlighet under et opphold i Stockholm i mars 1895. Han fikk signaler fra svenske kontakter om

¹³⁷ Verdens Gang 21.05.1898.

¹³⁸ Allerede i det andre nummeret av Ringeren 1898 hadde Ibsen en artikkel, eller novelle, "Den drivende kraft", som er et dårlig innpakket angrep på Venstres ledelse. Johannes Steens alter ego i artikkelen er en jakthund som løper foran det fremrykkende selskapet og stadig skotter tilbake for å se hvor ferden går, mens den roser seg av å lede an og være den drivende kraft. Novellen vakte adskillig større oppsikt da den ble offentliggjort igjen under tittelen "Jagthunden" i Aftenposten i 1911. Da, og i ettertid, ble den lest som et bittert angrep på Christian Michelsen. Det kan den i og for seg også ha vært ment som fra Ibsens side i 1911, men den må også leses i lys av Ibsens generelle idealer om politisk førereregenskaper – egenskaper han hverken tilskrev Steen eller Michelsen.

¹³⁹ Rasmus M. B. Schjölberg til Jacob Worm-Müller 14.09.1936, NBO Brevs. nr. 428.

at voldsbruk ville bli umulig å hindre, dersom det ikke kom til et omslag i Norge. Da han returnerte til Norge rapporterte han til Venstres ledelse om sine opplevelser i Sverige. I et møte mellom Schjölberg, Blehr, C. Berner og Steen m.fl. på kontoret til lederen av Venstres arbeidsutvalg, Olaf Madsen, skal det ha vært enighet om at Norge ikke kunne klare en væpnet konflikt med Sverige, og at man måtte bøye av. Det var også enighet om at opprustning måtte til, men at dette ikke var tilstrekkelig. I tillegg var det viktig å "reise den nødvendige folkestemning". NNF ble stiftet 30. januar 1896 med nettopp dette formålet. Sigurd Ibsen var blant medlemmene i foreningen helt fra stiftelsen.¹⁴⁰

Leiv Mjeldheim tilskriver Olaf Madsen mye av opphavet til utformingen av foreningen.¹⁴¹ Den skulle ha en privat og eksklusiv, for ikke å si elitepreget, karakter. Kontingenten ble satt til 100,- kroner i året og nye medlemmer måtte anbefales av et eldre medlem. I foreningens formålsparagraf het det at foreningen skulle "støtte arbeidet for Norges fulde selvstendighet".¹⁴² NNF fungerte i begynnelsen først og fremst som en pengeinnsamler for Norges venstreforening. Som et utgangspunkt var dette ett viktig formål for foreningen, i tillegg til opinionsskapende arbeid i inn- og utland. Pengeflommen ble imidlertid aldri så stor som man håpet. Av styrets årsberetning og regnskap for 1897 fremgår det at inntektene og beholdningen fra året før beløp seg til kr. 12 150,97, men i løpet av året hadde medlemstallet sunket fra 88 til 82 i stedet for å øke.¹⁴³ Stagnasjonen i medlemsmassen og kontingentinnbetalingene var et problem for virksomheten.

Av årsberetningen for 1897 går det frem at foreningens formål var forsøkt oppnådd gjennom arbeid både "herhjemme" og utad. Det vil si at man gjennom opprettelse av kontakter i utlandet og utenlandsk presse skulle skaffe seg adgang til å belyse Norges statsrettslige stilling og tilbakevise uriktige fremstillinger og påstander om unionens tilblivelse, "virkelige væsen" og den "nuværende situation". Nettopp denne siden av NNFs virksomhet var det Sigurd Ibsen i første rekke ble involvert i.

For Sigurd Ibsens vedkommende er det klart at NNF som forening passet utmerket. Som en elitistisk orientert organisasjon som stod på siden av partihensyn og –stridigheter, var NNF en forening etter Ibsens smak, i alle fall hadde den potensiale til å være det. NNFs arbeidsmåter og formål var helt i tråd med Ibsens ønsker. Han engasjerte seg i foreningens arbeid helt fra starten. I 1896 arbeidet Sigurd Ibsen i foreningens regi med å stable på bena en komité som skulle ha til oppgave å drive opinionsskapende arbeid for Norges sak i utlandet. Han forsøkte blant annet, riktignok uten hell, å få statsråd Hans R. Astrup til å gå inn i komitéen for å bistå i arbeidet rettet mot svensk offentlighet.¹⁴⁴ Arbeid for spredning av Norges syn i utlandet fortsatte å være blant Ibsens arbeidsområder, blant annet ved å forsøke å mobilisere Bjørnson til innsats i utenlandsk presse.¹⁴⁵

På grunn av foreningens vanskelige økonomiske situasjon hadde styret imidlertid også i 1897 sett seg nødt til å konsentrere seg om de innenrikske oppgavene. Særlig hadde det faktum at 1897 var valgår, gjort det nødvendig med økonomisk støtte til valgkamp og "udbredelse af smaaskrifter angaaende de store nationale spørgsmaal" og valgkampbrosjyrer. I tillegg til dette hadde man finansiert en foredragsturné av Bjørnstjerne Bjørnson, støttet arbeid for stiftelse av frisinnede ungdomsbevegelser og fremme av den frisinnede ungdomsbevegelse samt støttet utgivelse av "Norsk sangbog".

Fra våren 1898 var det nytt styre i NNF. Olaf Madsen ble ny leder etter Johannes Steen og Sigurd Ibsen ble varaformann. Dette skiftet i ledelsen innebar at NNF fjernet seg mer fra Venstre. Det nye styret la vekten på en tverrpolitisk samling om de nasjonale spørsmålene, samtidig som den kuttet den økonomiske støtten til Venstre. NNFs

¹⁴⁰ Medlemslister for NNF, Johannes Steens arkiv, RAN.

¹⁴¹ Mjeldheim (1984).

¹⁴² Vedlegg til brev R. M. B. Schjölberg til Jacob Worm-Müller 14.09.1936, NBO Brevs. nr. 428.

¹⁴³ Vedlegg til brev R. M. B. Schjölberg til Jacob Worm-Müller 14.09.1936, NBO Brevs. nr. 428.

¹⁴⁴ Sevåg (1967:220f).

¹⁴⁵ f.eks. brev fra Sigurd Ibsen til Bjørnson 20.08.1898, Bjørnsonsamlingen, NBO.

publikasjoner fikk mindre rendyrket venstrepreg. Blant utgivelsene var særtrykk av Sigurd Ibsen og Ernst Sars' artikler om nasjonalt kongedømme fra Ringeren.

Mjeldheim antyder at foreningens politiske kurs ble lagt opp langs det programmet for et norsk nasjonalt kongedømme som Sigurd Ibsen trakk opp. Misnøye med disponeringen av foreningens midler og den politiske linjen førte til at venstretoppene som var med fra starten, trakk seg ut i løpet av våren 1899. Det er litt uvisst hvor lenge NNF fortsatte sin virksomhet, men sannsynligvis rant virksomheten ut i sanden. Mjeldheim antar at foreningen "neppe [fekk] noko langt liv etter at venstreveteranane hadde sagt takk for seg".¹⁴⁶ Schjölberg nøyer seg med å slå fast at "Da forsvarsviljen var vakt i folk og storting, så foreningen sin oppgave löst".¹⁴⁷

Da NNF i 1898 brøt med Venstre til fordel for en bredere samling i unionspolitikken, skjedde det med Ibsen som sentral i foreningens ledelse, og samtidig med Ibsens egen kampanje mot Johannes Steen og den øvrige venstreledelsen. Men selv om NNF var en forening helt etter Sigurd Ibsens hjerte og linje, var det ikke NNF som var hans viktigste virksomhet i 1898.

Ringeren

I 1898 viet Sigurd Ibsen seg først og fremst til utgivelse av tidsskriftet *Ringeren*, som ble utgitt i 1898-99. I tidsskriftets prøvenummer fra desember 1897 ble det opplyst at Ringeren hadde fått sitt navn for å passe til dets formål, som var

at vække og mane, at lade klokken lyde for alle de spørsmål, som bør interessere vor almenhed. I overensstemmelse hermed vil da *Ringeren* hver uge indeholde artikler om personligheder og forhold, som lægger beslag på sind og tanker, det være sig med hensyn til politik, den indre såvel som den unionelle og den udenrigske, eller med hensyn til socialreform, næringsliv og åndige frembringelser.¹⁴⁸

Tidsskriftet ble redigert av Sigurd Ibsen, under medvirkning fra Ernst Sars og Bjørnstjerne Bjørnson. Blant bidragsyterne finner vi foruten Sigurd Ibsen også Henrik Ibsen, Bjørnson, Sars, Christen Collin, Johan Castberg, Knut Hamsun og mange flere, i tillegg til oversatte artikler. Sigurd Ibsen selv publiserte en rekke artikler med unionspolitisk brodd i løpet av Ringerens første år.

I vår sammenheng er Ringeren interessant fordi dens redaksjonelle profil på mange måter oppsummerer Sigurd Ibsens eget ideologiske grunnlag. Allerede i programerklæringen og navnet signaliseres ønsket om å påvirke og opplyse folket. På den ene siden virket Ringeren som en kanal for unionspolitisk agitasjon, særlig gjennom Ibsens egne artikler. Samtidig hadde den et uttalt bredere kulturelt og politisk program om opplysningsvirksomhet. Ringeren var i tillegg et organ for norsk og internasjonal vitenskap og litteratur. Ringeren stod, som Ibsen, for en blanding folkeopplysning og agitasjon i kulturens og dannelsens navn.

Det var for eksempel i Ringeren Andreas Hansens berømte artikler om norsk folkepsykologi og det rasemessige skillet for politiske preferanser dukket opp første gang.¹⁴⁹ Videre bragte Ringeren artikler av og om store vitenskapsmenn og banebrytende forskere som folk burde kjenne til, som darwinisten Ernst Hæckel, skallemåleren Cecare Lombroso, sosiologen Herbert Spencer og oppfinneren Thomas Alva Edison. I tillegg var historiske og politiske redegjørelser og allmenne politiske debatter fra inn- og utland viktige deler av stoffet i tidsskriftet. Ved siden av de lange rekkene av originalartikler innenfor disse temakretsene, kunne Ringeren tilby nye og nyoversatte skjønnlitterære tekster av forfattere som Guy de Maupassant, Knut Hamsun, Anton Tsjekov, Leo Tolstoj, Edgar Allan Poe, Jonas Lie og Emile Zola.

¹⁴⁶ Mjeldheim (1984:268).

¹⁴⁷ Rasmus M. B. Schjölberg til Jacob Worm-Müller 14.09.1936, NBO Brevs. nr. 428.

¹⁴⁸ Ringerens prøvenummer, desember 1897:17.

¹⁴⁹ Det er imidlertid ikke grunnlag for å hevde at Ibsen selv delte Hansens rasemessige vurderinger. Tvert imot var det, som Terje Leiren også påpeker, en uttalt motstand mot koblinger av politikk med rasetenkning hos Ibsen allerede fra tiden i USA på 1880-tallet (Leiren 1999).

Ringeren holdt med andre ord en jevnt høy kvalitet og ble også godt mottatt i samtiden. Sigurd Ibsen gikk aktivt inn for saken. De delene av hans korrespondanse som fortsatt er bevart, vitner om stor innsats for å skaffe originalstoff til tidsskriftet.¹⁵⁰ Allikevel mistet Ibsen interessen for arbeidet og fant det lite tilfredsstillende i lengden. Mot slutten av 1898 var det tydelig at han var på vei ut. Da han i 1899 tiltrådte stillingen som ekspedisjonssjef i Indredepartementet, overlot han redaksjonen av Ringeren til vennen Carl Nærup. Nærup redigerte Ringeren langs de samme linjene som Ibsen hadde gjort i dens andre og siste årgang.

Ringeren kan sies å oppsummere Ibsens posisjon på siste halvdel av 1890-tallet. Han kombinerte fortsatt politisk nasjonalisme i et program for samling i unionssaken. Samtidig var det fortsatt klare elitistiske trekk, som kom til uttrykk i opplysnings- og folkeoppdragelsestenkningen i Ringeren, kampen for sosiologi og hans krav om fastere nasjonalt politisk lederskap. Med det sterkere fokuset på kultur- og sivilisasjonsutvikling i kombinasjon med fortsatt nasjonalisme, står perioden 1895-99 som en overgangsperiode i Ibsens ideologiske utvikling.

¹⁵⁰ bl.a. Sigurd Ibsen til Johan Scharffenberg (brevs 383), Halvdan Koht (brevs. 386), Ernst Sars (brevs 36) og Bjørnson (Bjørnsonarkivet), alle NBO.

Kapittel 3

Embetsmann og politiker 1899-1905

Årene fra 1899 til 1905 skiller seg fra øvrige perioder i Sigurd Ibsens liv, ved at han fra sommeren 1899 endelig oppnådde å bli tildelt de etterlengtede "større oppgavene". For Ibsen selv var dette en stor personlig glede og lettelse. For oss får det imidlertid først og fremst den konsekvensen at han som embetsmann og statsråd stod mindre fritt til å opptre ubundet som debattant og ideolog. Tvert imot kan vi si at han var fanget av embetsmannspliktene også som statsråd. Det var noe av Sigurd Ibsens politiske tragedie at hans største tid kom som embetsmann og ikke som politiker. Som embetsmann spilte han en avgjørende rolle i utviklingen i konsulatsaken, og bidro til begivenheter han selv hadde problemer med å støtte. Dermed kom han delvis i klemme mellom sin personlige overbevisning og sine profesjonelle og embetsmessige plikter.

Perioden var preget av arbeid for det som aldri var noe annet enn en subsidiær strategi for ham; gjennomdrivelse av konsulatsaken. Først da forhandlingene om konsulatsaken endelig strandet, lanserte Ibsen igjen sin egentlige plan om fullt unionelt oppgjør ved forhandlinger på fritt grunnlag. Det som i vår sammenheng er det sentrale ved denne perioden, og som ideologisk skiller den fra de tidligere periodene, er Ibsens helhjertede forhandlingsvilje. Så sent som i 1898 hevdet han at Norge måtte ta sin rett, men fra 1900 var han ubøyelig i sitt standpunkt om forhandlingsveien som eneste farbare vei mot målet.

Hele hans karriere i departementet og senere som statsråd ble styrt av, og var til en viss grad fundert på, konsulatsaken. I seg selv er dette paradoksalt, i og med at Ibsen aldri var noen tilhenger av konsulatsaken som linjevalg og strategi i unionsspørsmålet. Allikevel gikk han som embetsmann inn for dette arbeidet med liv og lyst, og spilte utvilsomt en helt sentral rolle i begivenhetene som etter hvert resulterte i samling om aksjon i konsulatsaken og påfølgende unionsoppløsning. Disse begivenhetene er utførlig diskutert en rekke andre steder, også Ibsens rolle i dem, så vi skal ikke gå inn på dem i alle detaljer her.¹⁵¹

Vi skal se at Ibsen i praksis satte forhandlingsviljen så sterkt igjennom at det både ble bestemmende for hans egen karriere, og fikk betydning for partiet Venstre. Vektleggingen av forhandlinger var altså helt sentral i perioden, allikevel skal vi også se at hans gamle program om arbeid for fullt utbygd eget utenriksstyre levde videre i hans embetskarriere. Helt konkret var oppbyggingen av en utenriksavdeling i Indredepartementet fullførelsen av et av elementene i aksjonsplanene fra første halvdel av 1890-årene. Før vi følger denne linjen, skal vi imidlertid se på bakgrunnen for Ibsens omvendning til forhandlingsvilje, og se at den først og fremst hadde grunnlag i hans bredere ideologiske fundament i tro på kulturfremskritt og derigjennom en kosmopolitisk orientering, med økende motstand mot nasjonalisme generelt og kulturnasjonalisme spesielt.

Sigurd Ibsens forhandlingsvilje

Sigurd Ibsens insistering på å holde fast ved forhandlingslinjen i 1905 fikk store karrieremessige konsekvenser for ham. Han forsvant ut av norsk politikk. Like ille for ham var det at han ble sittende igjen som mislikt og til dels forhatt, mens hans motstandere høstet æren ved å forfølge hans arbeid og hans strategier fra unionsstridens tidligere faser. Det var

¹⁵¹ Om konsulatsaken frem til 1905, se Weibull (1962), om oppbyggingen av Utenrikskontoret og om konsulatforhandlingene se Omang (1955:62 og 118ff) og Kaartvedt (1980:154ff og 1995:357ff), om debattene i 1905, se Vedung (1971), For generelle fremstillinger av Ibsens virksomhet, se Bergliot Ibsen (1948), Astrup (1948:56ff) og Rudeng (1994).

ikke helt uten grunn at han følte at han var den som "arbeider de 11 timer av døgnet, og i den tolvte time må se på at andre høster frukten av mitt verk".¹⁵² Forhandlingsviljen representerer en diametralt motsatt posisjon i forhold til Ibsens konsekvente avvísninger av forhandlinger gjennom hele 1890-tallet. Sett i et bredere ideologisk perspektiv kan denne snuoperasjonen forklares ut fra to forhold. Det ene og ytre av disse var utslag av en endring i Ibsens oppfatning av situasjonen etter 1900, konkret knyttet til forholdet til Sverige og håpet om en minnelig løsning på unionsstriden. Denne ytre endringen stod i sammenheng med hans overordnede utviklingsoptimisme og dens kosmopolitiske aspekter, og førte til at han tok avstand fra ytterliggående norsk nasjonalisme.

Det er helt tydelig at Ibsen i møtet med svenske forhandlere endret sitt syn på Sverige og svenske forhold, særlig mens han bodde i Stockholm. Han mente å se betydelige endringer siden sist han bodde der, midt på 1880-tallet, og han fikk gode svenske venner. I særlig grad gjelder dette utenriksminister Lagerheim og kong Oscar selv. Denne endringen i forholdet til Sverige fikk innflytelse på det overordnede perspektivet Ibsen la an på unionsutviklingen, og henger sammen med hans generelle ideologiske grunnlag. Da Ibsen kom til Stockholm i 1885, ankom han, etter eget utsagn, med åpent sinn og i den tro at nordmenns klager over svensk urettferdighet var overdrevne. Denne oppfatningen endret han raskt. Skuffelse og mistro overfor svenske holdninger og hensikter ga, som vi har sett, utgangspunkt for en årelang unionspolitisk kampanje. Forestillingen om Sveriges tilbakestående i kulturelt og sivilisatorisk henseende ble stadig sterkere frem mot 1899.¹⁵³

Da det i 1898 ble tydelig at også den tredje unionskomiteen hadde spilt fallitt, gikk Sigurd Ibsen åpent inn for unionsoppløsning. Som vi har sett, avviste han fortsatt forhandlingsveien. Samtidig forsterket han de kulturelle elementene i retorikken. I dette perspektivet ble unionsstridighetene mellom Norge og Sverige hevet opp til en kulturkamp i et sivilisasjons- og kulturfremskrittsperspektiv. Når Ibsen i unionens siste fase gikk inn for forhandlingsveien, må det forstås i nettopp dette overordnede spenningsforholdet.

Ibsens erfaringer i møtene med svenske forhandlere spesielt, og svensker generelt, var ganske annerledes enn han ventet. Han fikk gode venner blant svenskene og han endret gradvis sin oppfatning av landet og folket. "Det er gaaet mig, som det gaar saa mange: Jo mere jeg lærer Svenskerne at kjende, desmere Pris sætter jeg paa deres udmerkede Egenskaber. Det som skiller os og bringer Ufred og Misstemning, det er ene og alene det unionelle Fellesskab".¹⁵⁴ Sigurd Ibsen utviklet blant annet et vennskap til sin tidligere motstander, utenriksminister Alfred Lagerheim. I mars 1903 understreket Ibsen Lagerheims sentrale posisjon i forhandlingene, gjennom sin imøtekommende holdning som en hensynsfull og forstående motpart. Han trakk frem Lagerheims holdning som en av de viktigste grunnene til å forvare forhandlingslinjen.¹⁵⁵

Jakob Schønning forteller i sin dagbok at Ibsen og Lagerheim var fortrolige venner og at Lagerheim spiste middag hos Ibsen en fast dag i uken.¹⁵⁶ Schønning's dagbok er en god kilde til livet ved statsrådsavdelingen under Ibsens ledelse. Her fremgår det flere steder at Ibsen fant seg meget vel til rette i Stockholm. Ved gjentatte anledninger veiledet han de øvrige statsrådene i spørsmål om etikette og omgangsformer. Det norske ministerhotellet ble raskt omsvermet av stockholmssosieteteten.¹⁵⁷ Ekteparet Ibsen ble også nært knyttet til kongeparet. Både av Ibsens egne artikler og gjennom

¹⁵² Bergliot Ibsen (1948:209).

¹⁵³ Se ovenfor, særlig s. 49f.

¹⁵⁴ Aftenposten 26.03.1905.

¹⁵⁵ Politiken 13.06.1903.

¹⁵⁶ Schønning (1950:193).

¹⁵⁷ Bergliot Ibsen (1948:202ff), og Rudeng (1994:272).

bevarte brev går det tydelig frem at både Bergliot og Sigurd Ibsen kom godt ut av det med både kongen og dronningen.¹⁵⁸

Til dette personlige vennskapet med svensker, kom oppfattelsen av en rask endring i det svenske samfunnet. Ibsen kunne ikke lenger uten videre se Sverige som akterutseilt. Denne endringen i oppfatningen av Sverige var viktig fordi den endret forutsetningene for Ibsens forståelse av det unionelle forholdet mellom de to landene. Med Sveriges kursendring i moderat og liberal retning, økte mulighetene for å oppnå en forståelse med svenskene gjennom forhandlinger dramatisk. Den nye og, etter Ibsens syn, mer fremskredne holdningen i Sverige stilte samtidig den norske aktivismen i et nytt lys. Stilt overfor et akterutseilt og nærmest arkaisk Sverige, var det Norges plikt overfor seg selv og kulturfremskrittet å sette hard mot hardt. Når motparten nå hadde endret seg, ble en slik strategi ikke bare unødvendig, men direkte skadelig og kulturfiendtlig.

For Ibsen hadde unionsspørsmålet vært et viktig og foreløpig overordnet spørsmål som måtte løses. Allikevel hadde det alltid bare vært et steg på veien, et hinder som måtte overvinnes før man kunne ta fatt på de store kulturelle oppgavene som ventet. Vi har sett at han mente unionen tjente et formål i den grad den bidro til løsningen av fellesoppgaver de to landene delte. Derfor var et godt forhold mellom de to landene nødvendig, enten det var i eller utenfor unionen.¹⁵⁹ Dette perspektivet var, som vi har sett flere steder, tilstede selv i hans mest militante perioder.¹⁶⁰

Når norsk aktivisme fortsatte å ture frem, til tross for at en fredelig og minnelig løsning på konflikten var i sikte, så skyldtes dette etter Ibsens syn kulturfiendtlige og bakstreverske elementer i Norge. Konkret har dette synet sammenheng med elitistiske kulturelle og politiske elementer hos Ibsen, som var knyttet til hans statsmanns- og politikeridealer. For Ibsen var målet for politikken en skapende virksomhet i hendene på politikere med visjoner og ideer. Han brukte, som vi husker, en kunstnermetafor for å beskrive idealpolitikeren eller statsmannen.¹⁶¹ Som en kunstner skulle han ligge foran det brede publikum i ideer og visjoner, ikke tilpasse sitt program etter disse.

På 1890-tallet hadde det etter Ibsens oppfatning vært visjonært og nødvendig å vekke den nasjonale kampgløden i Norge, og nøre opp under den unionelle misnøyen. Denne nasjonale kampgløden var nå vakt og var i ferd med å vokse ut av kontroll. Den ble dessuten kombinert med andre populistiske og reaksjonære elementer. Ibsen fremholdt at det i denne situasjonen var nødvendig å holde hodet kaldt og ikke la seg rive med av den militante nasjonale bølgen. Det gjaldt å kanalisere trykket inn i former som gavnet fremskrittet gjennom samarbeid i Norden.

I et intervju med den danske avisen *Politiken* under krisen i regjeringen Blehr,¹⁶² uttalte Ibsen at "sabelraslerne" hadde skapt en farlig situasjon, fordi bevegelsen var en "Blanding af Militarisme og demokratisk Følemaade, af Maalstræv og usund Chauvinisme, det var en Bevægelse, der foruden at være unionsfjendtlig tillige var kulturfiendtlig".¹⁶³ I lys av denne typen argumentasjon, er det naturlig å trekke paralleller til striden om kulturnasjonalistiske programmer som pågikk på denne tiden. Øystein Sørensen har i sin studie av nasjonsbyggende prosjekter identifisert et "neo-elitistisk" nasjonsbyggingsprosjekt, som gjorde seg gjeldende fra omkring 1899.¹⁶⁴ Utgangspunktet var avvisning av forestillingen om to kulturer i Norge, slik den blant annet fremsto i norskdomsrørsla. I stedet for oppfatningen om at det i

¹⁵⁸ se. f.eks. av Sigurd Ibsen: "Da unionen løsnede" i *Samtiden* 1906 og "Oscar den anden. En karakterstudie" i *Aftenposten* 08.12.1912, av Bergliot Ibsen: (1948:202ff) og Bergliot Ibsen til Oscar II 04.03.1905, Bernadottske familjearkivet, Oscar IIs samling, volym 64.

¹⁵⁹ Se f.ø. kapittel 2 og 4.

¹⁶⁰ Se f.eks. om §25-forlaget ovenfor, s. 46ff.

¹⁶¹ Se ovenfor, s. 35ff.

¹⁶² Nedenfor, s.74.

¹⁶³ *Politiken* 13.06.1903.

¹⁶⁴ Sørensen (1998:36ff).

Norge eksisterte en "egentlig" norsk kultur ved siden av en dansk-norsk, satte dette nasjonsbyggingsprosjektet den norske kulturen inn i en bredere overnasjonal sammenheng. Dette kultursynet bygget på en elitistisk kulturoppfatning, der eliten fungerte som importør og katalysator for kulturelle strømninger. Kulturelle impulser ble utvekslet mellom ulike kulturnasjoner og tilpasset det stedegne miljøet. Fra eliten ble kulturelle utviklinger gradvis spredd til de bredere lag av befolkningen. Vekten lå altså på en felles overnasjonal kulturbygging, ikke på rendyrkingen av nasjonal egenart. Denne tankegangen var elitistisk gjennom at den forutsatte eksistensen av nasjonale eliter som kunne foredle og bygge kulturen.

Den konservative historikeren Yngvar Nielsen var på 1880-tallet en sentral talsmann for denne oppfatningen.¹⁶⁵ Vi har tidligere sett at Sigurd Ibsen beveget seg i de samme baner da han betonet små og store nasjoners plikt til selvstendighet og selvutvikling for det felles kulturelle fremskrittet. Hos Ibsen ble dette, som tidligere beskrevet, formulert som en plikt overfor "den historiske samvittighet".¹⁶⁶

Da dette tankegodset igjen fikk forsterket aktualitet i norsk offentlighet rundt 1900, hadde det sammenheng med at Bjørnson fra 1899 startet en offensiv mot landsmålet, til fordel for det opprinnelig danskpregede skriftspråket, som han kalte "riksmålet".¹⁶⁷ Dette var ledd i en overordnet kulturfremskrittsideologi, der det kulturelle fremskrittet representeres ved den allmenne felles kulturen. I dette lyset blir målstrev, idealisering av bondekultur og streben etter noe særnorsk både "kulturfiendtlig" og reaksjonært. Dette var hos Bjørnson, som hos Ibsen, nært knyttet til spencersk evolusjonsteori.¹⁶⁸ Heller enn to kulturer i Norge, var det snakk om én felles overnasjonal kultur, som fikk sin delvis egenartede utforming i den enkelte nasjon. Vekten på elitens plass i kulturbyggingen innebærer et elitistisk element, som også ga seg utslag i en politisk elitisme som stilte seg avventende til full utvikling av det parlamentariske demokratiet. Igjen i kontrast til den brede folkelige norskdomsrørsla.

Dette var tankegods som overhodet ikke var fremmed for Sigurd Ibsen. Det er i nettopp dette lyset vi må forstå hans karakteristikk av de militant aksjonslystne som preget av blant annet demokratisk følemåte og målstrev. Det er derfor her vi må lete etter svaret på hvorfor han konverterte fra sterk forhandlingsmotstand til kompromissløs forhandlingsvilje. I et brev til Halvdan Koht forsøkte Ibsen å avklare sitt forhold til språkstriden. Selv om han mente at Bjørnson i og for seg gikk for langt i sin stridslyst, var det etter Ibsens oppfatning nødvendig å bekjempe målstrevet og norskdomsrørsla av to grunner. Det ene var at den forsøkte å presse igjennom og forsere ad lovvei en språkreform som eventuelt måtte få vokse frem ved organisk språkutvikling, dersom den var i tråd med kulturutviklingen. Som vi ser, støtter Ibsen seg her til enkulturteorien og dens vekt på kulturutvikling. Dernest, mente Ibsen, sto norskdomsrørsla i fare for å utarte i splittende nasjonalisme og språkkamp, slik Sigurd Ibsen selv hadde opplevd den i blant annet Østerrike. – "den står i fare for at medføre en 'nationalisme' af særlig ondartet natur, idet den er tilbøjelig til at skjelne mellem to slags nordmænd: de virkelig norske og de, som i grunden er 'fremmede' ".¹⁶⁹

At Sigurd Ibsen avviste tokulturteorien, norskdomsrørsla og andre utslag av etnisk og kulturelt fundert nasjonalisme, var ikke noe nytt i unionsstridens siste år, selv om denne linjen ble gradvis styrket. Han hadde aldri vært noen kulturnasjonalist i den forstand. Det særlig interessante i denne sammenhengen er at motstanden mot disse fenomenene og bærerne av dem, forklarer hans orientering vekk fra aktivisme og over mot samarbeid og forhandlinger. Som vi har sett, er det først og fremst forhandlingsviljen som representerer noe nytt her, men den må forstås som en del av dette større bildet av bredere kulturell og kosmopolitisk orientering.

¹⁶⁵ Danielsen (1997:44ff).

¹⁶⁶ Se ovenfor, s. 33.

¹⁶⁷ Sørensen (1997:17ff) og (1998:36ff).

¹⁶⁸ Sørensen (1997:174). Se også ovenfor, s. 33 og nedenfor, kap. 5.

¹⁶⁹ Sigurd Ibsen til Halvdan Koht 27.06.1903, NBO.

I et kulturutviklingsperspektiv, der verdens nasjoner gradvis ble knyttet sammen i et tettere samarbeid om kulturens fremme, kunne det overhodet ikke forsvares å velge en unødvendig konfliktskapende linje, fremfor en forsonlig og fredelig løsning med alle utsikter til å lykkes. Tvert imot ville en slik ettergivenhet for folkelige og rabiater krav om aksjon og æresoppreisning være selve kroneksempelen på unntallende og sviktende politisk lederskap. Mens resten av Norge langt på vei så Christian Michelsen og hans regjeringens opptreden i 1905 som selve bildet på statsmannskunst, kunne ikke Sigurd Ibsen være mer uenig. I følge Bergliot Ibsen ville Michelsen ha Ibsen til å fortsette i "7. juni-regjeringen". Ibsen avslo tilbudet, angivelig fordi Michelsen ved samme anledning presenterte tre forskjellige politiske planer for regjeringen. Hvilken som skulle velges var avhengig av Stortingets posisjon og hvor støtte ville være å finne. Denne typen taktikk var så langt fra Sigurd Ibsens vilje som mulig. Han skal ha avvist tilbudet om statsrådspost med replikken "Det må jeg si er en nydelig meny".¹⁷⁰ Som vi skal se i neste kapittel, var ikke Ibsens flengende kritikk av Michelsen og resten av vinnerne fra 1905 over med dette.¹⁷¹

Utenrikskontoret

I 1899 trådte Sigurd Ibsen for første gang inn i en offisiell posisjon i Norge, etter at han forlot utenriktjenesten i 1889. I første omgang ble han ekspedisjonssjef i det nyopprettede kontoret for utenrikssaker, handel og sjøfart i Indredepartementet. Dette kontoret var tenkt som en forløper til et eget norsk utenriksdepartement, og var en tanke Sigurd Ibsen hadde ivret for i mange år. Selv om Ibsen på sett og vis var fanget av arbeid for konsulatvesenet, innebar opprettelsen av Utenrikskontoret i praksis å følge opp en av de gamle linjene i hans aktivistiske argumentasjon.

Ibsen hadde lansert tanken om å forberede opprettelsen av et eget norsk diplomati gjennom etableringen av et kontor for utenrikssaker i en artikkel i Dagbladet i 1890.¹⁷² I 1891 tok Wollert Konow (H) opp tanken. På Konows initiativ utarbeidet Ibsen en plan for et norsk utenrikskontor dette året. På grunn av konsulatstridens opptopping fra 1891, ble denne planen lagt til side og ikke forfulgt på flere år.¹⁷³ Da kontoret til slutt ble besluttet opprettet i 1899, var Ibsen i og for seg selvskreven kandidat til å lede det. Allikevel kunne det en stund se ut til å spøke for ham denne gangen også. Kong Oscar mente, på grunn av ideen om det nasjonale kongedømmet, at Ibsen var ondsinnet og ute etter å avsette ham. Kongen nektet derfor å gå med på at Ibsen skulle ansettes i departementet, i alle fall inntil man hadde gått ham nærmere etter i sømmene.¹⁷⁴ Etter at de nødvendige undersøkelsene var gjort, ble Ibsen allikevel funnet tilstrekkelig pålitelig og utnevnt til ekspedisjonssjef i Indredepartementet den 01.07.1899. Ibsen gikk inn for oppgaven med stor glød, og mente selv han nå var kommet på den "rette hylde".¹⁷⁵

Han var strålende fornøyd med både jobben og egen innsats. Ibsen mente, antagelig med rette, at han hadde bygget opp et godt nok apparat til at det kunne påta seg oppgaven som fullverdig utenriksdepartement når tiden kom. Hans enke, Bergliot Ibsen, beskriver hvordan motstanden mot ham var stor allerede fra starten. Ibsen ble møtt med et ras av sykemeldinger, men han benyttet sin tid alene på kontoret til å bygge opp og forme kontoret slik han ønsket det. Sigurd Ibsen hadde, da han arbeidet i Utenriksdepartementet i Stockholm, satt seg grundig inn i hvordan departementet

¹⁷⁰ Bergliot Ibsen (1948:208f). Historien kan synes noe usikker, i alle fall er det tvilsomt om Bergliot Ibsens hukommelse riktig strekker til når hun hevder at Ibsen skal ha blitt tilbudt utenriksministerposten i Michelsens regjering av mars 1905. Historien er imidlertid neppe tatt helt ut av luften, og den illustrerer nettopp Ibsens krav til politisk integritet på en talende måte.

¹⁷¹ Se kap. 4.

¹⁷² 26.03.1890.

¹⁷³ Mjeldheim (1984:404), Kaartvedt (1995:357) og Omang (1955:62).

¹⁷⁴ Otto Blehr til Johannes Steen 17. juni 1899. Her fra S. Blehr (1948:152).

¹⁷⁵ Brev til BB 09.07.1899, Bjørnsonsamlingen NBO.

drev sin virksomhet. Denne kunnskapen kom ham til gode da han skulle bygge opp utenriksavdelingen i Indredepartementet. Han laget nytt arkivsystem og kjøpte inn nødvendige oppslagsverk og annet utstyr til kontoret.¹⁷⁶

Enda viktigere, ikke minst symbolsk, var det at han reiste kravet om at utenriksministerens korrespondanse med den norske sentraladministrasjonen skulle gå via Utenriksavdelingen. Den svenske statsministeren, Boström, reagerte skarpt på provokasjonen.¹⁷⁷ Det var et helt utvetydig signal om at Utenriksavdelingen fra Ibsen og regjeringens side var ment som, og i ferd med å utvikle seg til, en forløper for et norsk utenriksdepartement.

Det er ingen tvil om at Sigurd Ibsens innsats i oppbyggingen av Utenriksavdelingen fikk stor betydning for Norges mulighet til raskt å stille et velfungerende diplomati og utenriksvesen på beina etter unionsoppløsningen i 1905. Den norske utenrikstjenestens historikere understreker begge Ibsen og Utenriksavdelingens betydning.¹⁷⁸ Allikevel er det neppe tvil om at den av Ibsens virksomheter i Indredepartementets utenrikskontor som fikk størst praktisk betydning var hans utredning om særskilt norsk konsulatvesen, som ble avlevert i 1901.¹⁷⁹

Fra flere hold var det blitt hevdet at utviklingen i mellomstatlige kontakter var kommet dit hen at det ikke lenger var fruktbart eller mulig å skille konsulatvesenet fra det øvrige diplomati. Blant de som hevdet dette var de norske høyrerepresentantene i den tredje unionskomitéen. Dette var også det svenske synet. På norsk side stod uenigheten i veien for en samling i unionssaken. Sigurd Ibsen fikk i egenskap av sjef for Utenriksavdelingen i oppdrag å lage en utredning om spørsmålet. Han konkluderte – slett ikke overraskende - med det motsatte. Ibsen mente at det fortsatt eksisterte klare skillelinjer mellom diplomati og konsulatvesenet, og at disse kunne holdes adskilt. Dermed åpnet Ibsen samtidig døren for en politisk samling i Norge, en samling som ble avgjørende for utfallet av unionsstriden. Erfaringene som ble gjort etter unionsoppløsningen viste i og for seg at Ibsens syn var foreldet og mer konservativt enn motstandernes, men det viktige i den unionshistoriske sammenhengen er at Ibsens utredning ble mottatt med stor respekt i Norge og Sverige. Det er betegnende for Ibsens forhold til Johannes Steen og Venstres ledelse at nettopp Steen var den som ikke mottok utredningen med særlig begeistring. Han stilte seg i utgangspunktet i veien for at utredningen skulle bli trykket og offentliggjort, men måtte gi seg.¹⁸⁰

I Sverige hadde den lite norskvennlige utenriksministeren, grev Douglas, trukket seg i 1899 som følge av flaggstriden, og den mer liberalt innstilte Alfred Lagerheim var ny utenriksminister. Lagerheim lå på en mer ettergivende linje overfor Norge enn forgjengeren hadde gjort.¹⁸¹ Muligens på bakgrunn av Ibsens utredning, tok han initiativ til at en norsk-svensk sakkyndig komité skulle utrede spørsmålet om opprettelse av eget norsk konsulatvesen innenfor unionen og det diplomatiske fellesskapet. Lagerheims forslag møtte motstand i den svenske regjeringen, men utenriksministeren truet med å gå av og fikk truet igjennom forslaget.¹⁸²

¹⁷⁶ Ibsen, Bergliot (1948).

¹⁷⁷ Omang (1955:121f) og Kaartvedt (1995:359).

¹⁷⁸ Omang (1955:123) og Kaartvedt (1995:359).

¹⁷⁹ Utredningen er trykket i Stortingsforhandlinger for 1903-1905, bind 2b.

¹⁸⁰ Sigurd Ibsen til Bjørnson 01.04.1901 .

¹⁸¹ Det er hevdet blant annet av Karl Hildebrand i hans bok *Gustaf V* at Lagerheim på dette tidspunktet så en unionsoppløsning som uunngåelig, men at veien dit måtte gå via gradvise svenske innrømmelser overfor norske krav (her etter Omang, s. 129).

¹⁸² Weibull (1962:25).

Konsulatkomiteen ble oppnevnt i sammensatt statsråd i januar 1902. Sigurd Ibsen var ett av to norske medlemmer i komiteen, som leverte sin innstilling i juli 1902.¹⁸³ Den svenske historikeren Jörgen Weibull fremhever at komiteens innstilling var dominert av de norske medlemmenes syn, og derfor ga et sterkere inntrykk av enighet enn det var grunnlag for. Weibull forklarer dette med Ibsens rolle som den ledende kraften i komiteen.¹⁸⁴ Konsulatkomiteens konklusjoner var i hovedsak sammenfallende med Sigurd Ibsens innstilling. Den tilsynelatende enigheten i komiteen førte til at også Høyre kunne gå inn for konsulatsaken, og den politiske samlingen om de nasjonale spørsmål, som Sigurd Ibsen lenge hadde ønsket, syntes å ha rykket et steg nærmere. For Høyre var det umulig å gå inn på en politikk som kunne sette unionens eksistens i fare. Da Sigurd Ibsen og konsulatkomiteen kunne skissere løsninger for en ordning av eget konsulatvesen uten å røre ved unionen, ble det mulig for Høyre og Francis Hagerup å gå inn for konsulatsaken. Dette fikk stor betydning i valget 1903, da Høyre og Samlingspartiet kunne fremstå som konkurrenter til Venstre om en forsvarlig og vinnende nasjonal politikk innenfor unionen.¹⁸⁵

Konsulatkomiteens innstilling forutsatte videre forhandlinger om konsulatspørsmålet, for å drøfte de politiske forutsetningene for en reform som skulle gi Norge eget konsulatvesen. Her, om ikke tidligere, kommer Sigurd Ibsens nye forhandlingsvilje helt klart til uttrykk. Den var det mest fremtredende trekket ved hans posisjon i unionens siste fem år. Han fikk sjansen til å delta aktivt også i de neste rundene med forhandlinger, denne gangen på ministernivå. Allerede før konsulatkomiteen leverte sin innstilling i juli 1902, hadde Ibsen gått inn i regjeringen Blehr som statsråd i Stockholmsavdelingen. Hans inntreden i regjeringen var helt uten tvil motivert ut fra hans tiltenkte rolle i den videre behandling av konsulatsaken.

Statsråd og statsminister i forhandlinger

Da Otto Blehr i april 1902 avløste Steen som statsminister, skjedde det etter maktkamp innad i Venstre og votering i stortingsgruppen. Både Sofus Arctander og stortingspresident Carl Berner var blant utfordrer kandidatene, med støtte fra grupperingene i Venstre som ønsket utskiftninger i lederskap og politisk kurs.¹⁸⁶ Blehr kom fra statsministerposten i Stockholm, og representerte kontinuitet fra Steens gamle regjering. I praksis var regjeringen Blehr en fortsettelse av regjeringen Steen, med utskiftningene på statsministerpostene som de eneste nødvendige endringene. Ole Anton Qvam etterfulgte Blehr som statsminister i Stockholm. I tillegg gikk altså Sigurd Ibsen inn i statsrådsavdelingen i Stockholm som statsråd.

Ibsens inntreden i regjeringen hadde åpenbart med konsulatsaken og de forestående forhandlingene å gjøre. Han var på denne tiden ikke på noen som helst måte populær i de mest radikale venstrekretsene. Heller ikke Blehr var personlig særlig begeistret for ham – ”Han [SI] blir dog for hoven og overmodig”.¹⁸⁷ Ibsen var, situasjonen tatt i betraktning, allikevel vanskelig å komme utenom. Han hadde også støttespillere i partiet - ikke minst i Bjørnson, som nok en gang ivret for å skaffe ham en plass i regjeringen.¹⁸⁸ En del kan tyde på at Ibsen i utgangspunktet var tiltenkt og

¹⁸³ Det andre norske medlemmet var Wilhelm Christophersen, generalkonsul i Antwerpen. De svenske komitémedlemmene var Carl Bildt, rikenes minister i Roma, og Malte Ameen, generalkonsul i Barcelona (Weibull 1962:41).

¹⁸⁴ Weibull (1962:65).

¹⁸⁵ Se f.eks. Kaartvedt (1980:144ff). Se også nedenfor i *Statsråd og statsminister i forhandlinger*.

¹⁸⁶ Mjeldheim, (1984:440f).

¹⁸⁷ Otto Blehr til Randi Blehr 12.04.1902, her etter S. Blehr (1948:241f).

¹⁸⁸ Blehr refererer blant annet et brev han fikk fra Bjørnson, der Sigurd Ibsen utropes til den eneste ”nulevende norske statsmand”. Ibsen var i et eksklusivt selskap av i alt fire norske statsmenn gjennom tidene – Dunker, Motzfeldt, Sverdrup og Sigurd Ibsen. O. Blehr til Randi Blehr 12.04.1902, her etter S. Blehr (1948:241f).

forespeilet statsministerposten i Stockholm, men at innflytelsesrike venstrefolk overtalte Blehr til å gi Qvam denne plassen.¹⁸⁹ Blehr selv sa etter regjeringdannelsen at "Jeg har havt mange tunge stunder [...] Feilen var, at jeg av S. Ibsens mange modstandere blev forledet til at tage Qvam til statsminister i Stockholm".¹⁹⁰ Qvam var i høyeste grad blant de som hadde sterke motforestillinger mot Ibsen. Disse ble ytterligere forsterket i løpet av tiden i statsrådsavdelingen i Stockholm. "Hvad Ibsen angaar, betragter jeg ham som Fiende og som en blot midlertidig taalt Person [...] Heldigvis er hans Tid her snart udløben, og naar Forhandlingerne i første Halvdel af Juli er tilende, blir han selvfølgelig hjemkaldt".¹⁹¹ Det ville med andre ord være en overdrivelse å si at Ibsen kom til venner da han gikk inn i regjeringen Blehr. Det skulle også ganske snart vise seg at hans nærvær i regjeringen førte med seg splittelser som skadet Venstre og gjorde Ibsens brudd med partiet helt definitivt.

Sigurd Ibsen var en av fire norske forhandlere under statsrådsforhandlingene som førte frem til det såkalte "kommunikeet" i mars 1903.¹⁹² Kommunikeet gikk inn for egne konsulatvesen for hver av landene, regulert av likelydende lover. Dette forhandlingsresultatet markerte et gjennombrudd i forholdet mellom de to landene. Selv om det var rom for atskillig tolkning av hva som egentlig lå i kommunikeet, bidro det i hvert fall til økt optimisme med hensyn til mulighetene for å nå en løsning på fredelig vis. Lite tyder på at Sigurd Ibsen spilte noen dominerende rolle i disse forhandlingene. Allikevel skal hans holdning i forhandlingene, i følge Worm-Müller, ha vært sterkt omstridt. Dette kan "delvis forklares ut fra hans ærlige vilje til forhandling".¹⁹³ Også Johan Castberg så Ibsen som sentral i regjeringens forhandlingsiver. I sin dagbok forteller han at Bjørnson også støttet denne linjen, og forsøkte å formane Castberg og noen andre stortingsrepresentanter om å "bøie os for den Sigurd Ibsenske forhandlingsvisdom".¹⁹⁴

Kommunikeet ble mottatt med misnøye i de mest radikale venstrekretsene. Skuffelsen var stor blant de som mente at forhandlerne hadde strukket seg for langt i møte med Sverige for å oppnå et resultat og komme til enighet, ved å gå med på formuleringen om de likelydende lovene. Det var bekymring for at denne formuleringen innebar en låsing av situasjonen og avskjæring fra å forfølge kravet om egen utenriksminister videre. I Venstres stortingsgruppe var det mange som kritiserte kommunikeet i sterke ordelag, ikke minst Johan Castberg og Carl Berner.¹⁹⁵ Presset mot kommunikeet fra de radikale grupperingene i Venstre fikk også flere av regjeringens medlemmer til å opptre vaklende i forhold til tolkningene av de vanskeligste formuleringene. Statsminister Blehr erklærte i Stortinget at kommunikeet ikke innebar en fastlåsing av ordningen med en utenriksminister. Debatten toppet seg ytterligere da forsvarsminister Georg Stang uttalte i Stortinget at regjeringen ikke hadde stått samlet bak kommunikeet.¹⁹⁶ Både Blehr og Stangs uttalelser stilte regjeringens forhandlingsvilje i et dunkelt lys, og kunne bidra til å forvanske forholdet til Sverige ytterligere, dersom de ble stående. Verst var Stangs utspill, og Ibsen reagerte sterkt.

Sigurd Ibsen truet med å gå av dersom Stang ble sittende i regjeringen. Han uttalte frykt for at Stangs militante linje ville komme i veien for en fredelig løsning på konsulatsaken. Statsråd Konow (H) støttet Stang. Blehr måtte derfor velge mellom de to aktivistiske venstremennene og den mer moderate og samlingsorienterte Sigurd Ibsen. Slik

¹⁸⁹ Hagerup Bull (1960:160).

¹⁹⁰ Otto Blehr til Randi Blehr 22.04.1902, her etter S. Blehr (1948:243).

¹⁹¹ Qvam til Blehr 07.06.1903, her etter S. Blehr (1948:258).

¹⁹² Om forhandlingene og Kommunikeet se særlig Weibull (1962:69ff) og protokollene fra forhandlingene, de såkalt "Dittenske protokoller", som gir et godt bilde av forhandlingene og tonen i dem, så vel som de enkelte forhandlernes roller. De dittenske protokoller er gjengitt i Weibull, s.285ff.

¹⁹³ Worm-Müller (1960:85).

¹⁹⁴ Castberg (1953:165).

¹⁹⁵ Castberg (1953:163ff).

¹⁹⁶ Mjeldheim (1984:443).

situasjonen var, var det politisk umulig for Blehr å ofre Ibsen til fordel for Konow og Stang. Dette var både av hensyn til Sverige og med tanke på den innenrikspolitiske situasjonen, der Høyre var i ferd med å utfordre Venstre i konsulatsaken. Det var viktig for regjeringen og Venstre å fremstå som troverdige i forhold til å kunne skaffe resultater i konsulatsaken på en fredelig måte. Og, som Mjeldheim sier, "Sigurd Ibsen personifiserte forhandlingsviljen i regjeringa og lojaliteten mot kommunikeet".¹⁹⁷

Ved å sette hardt mot hardt splittet Ibsen ikke bare regjeringen, men også Venstre. Partiet var allerede delt i programspørsmålet foran stortingsvalget i 1903. Regjerings splittelsen var en viktig faktor når Høyre og Samlingspartiet i 1903 påførte Venstre sitt første valgnederlag siden 1888.¹⁹⁸ Sigurd Ibsen ofret regjeringens samhold for å holde liv i forhandlingene med Sverige. Ibsen var unionspolitiker mer enn venstremann, det hadde han alltid vært. Forskjellen nå var at han ikke lenger mente at Venstre var det partiet som sto for den sunneste unionspolitikken. Han fulgte opp samarbeidslinjen og gikk inn i Francis Hagerups regjering som statsminister i Stockholm etter Venstres valgnederlag i 1903. Dette gjorde, med Worm-Müllers ord, "bruddet [med Venstre] ulegelig".¹⁹⁹ Regjeringen var sammensatt av høyrefolk og samlingsorienterte menn med venstrebakgrunn, som for eksempel Ibsen og Christian Michelsen.

Francis Hagerups linje passet Sigurd Ibsen utmerket. Etter Hagerups tale i Trondheim 15.08.1903, skrev en bekymret Qvam til Blehr at Hagerups tale hadde vært et "klogt for ikke at sige listigt" innlegg, som var velegnet til å trekke "svage sjæle" over til Høyre eller Samlingspartiet. Qvams avslutningsbemerkning var presis, da han tilføyde at innholdet i talen "falder forøvrigt i det væsentlige sammen med, hvad vor Kollega S[igurd] I[bsen] har gaaet og snakket hele Vinteren".²⁰⁰

Hagerup var i utgangspunktet på vei ut av politikken, men ble presset til å fortsette da det ble tydelig at de konservative gikk mot en valgseier høsten 1903. Hagerup selv var skeptisk til konsulatsaken som programsak for Høyre, men lot seg overtale – delvis på bakgrunn av forhandlingene og kommunikeet.²⁰¹ Da programvalget var gjort, gikk Hagerup inn i valgkampen og makte til samling om en fredelig løsning på unionsstridighetene og bilegging av kunstige politiske motsetninger på borgelig side. Hagerups program var i følge Alf Kaartvedt samling mot sosialradikalisme og sosialisme. Sammen med splittelsene i Venstre, bidro dette til at Høyre fremsto som det mest troverdige alternativet for dem som ønsket en skånsom nasjonal politikk med resultater, men uten unødvendige rystelser.²⁰²

Regjeringen Hagerups unionspolitiske grunnlag var programmet om en fredelig løsning av konsulatsaken gjennom politisk samling og forhandlinger. Alt i alt et program som Ibsen helhjertet kunne støtte. Ibsen ble, sammen med Hagerup, den norske hovedforhandleren i forhandlingene som fulgte, og hvis resultatløshet munnet ut i unionsoppløsningen. I utgangspunktet virket mulighetene gode for å nå frem til en forståelse da forhandlingene startet på grunnlag av kommunikeet. Imidlertid viste det seg at Boström, som var tilbake som svensk statsminister, var innstilt på å føre en tøffere linje enn utgangspunktet i kommunikeet skulle tilsi, i hvert fall etter norsk fortolkning. Utenriksminister Lagerheim var fortsatt innstilt på imøtekommenhet, men han forlot regjeringen etter en konflikt med statsminister Boström.

Ibsen, som stod i tett kontakt med det politiske miljøet i Stockholm, ble allerede våren 1904 oppmerksom på Boströms restriktive linje og posisjon. Han prøvde blant annet gjennom et detaljert promemoria til kong Oscar å gjøre

¹⁹⁷ Mjeldheim (1984:443).

¹⁹⁸ Mjeldheim (1984:445).

¹⁹⁹ Worm-Müller (1960:86).

²⁰⁰ Qvam til Blehr 19.08.1903, her etter S. Blehr (1948:261).

²⁰¹ Kaartvedt (1980:151ff).

²⁰² Mjeldheim, (1984:465), Kaartvedt (1980:148).

oppmerksom på de farene Boströms holdning påførte både forhandlingene, freden og unionen.²⁰³ Ibsens personlige forhold til Boström var dessuten svært dårlig – faktisk hatefullt – og de øvrige regjeringsmedlemmene fryktet for at Ibsens åpenlyse antipatier skulle skade forhandlingene.²⁰⁴ Oppunder jul i 1904 kom forslaget fra regjeringen Boström, som fjernet seg fra kommunikeets gjensidig anerkjennende tone og slo fast en rekke svenske forrettigheter i forhold til Norge. Disse punktene ble kjent som "lydrikepunktene", angivelig etter Ibsens formulering.²⁰⁵ Det svenske forslaget var helt uantakelig for den norske regjeringen, som avviste forslaget. Etter en kortere utveksling av promemoriaer, ble forhandlingene endelig brutt 01.02.1905.²⁰⁶

Regjeringen Hagerups videre skjebne etter forhandlingsbruddet er velkjent.²⁰⁷ Et flertall på Stortinget ønsket aksjon i konsulatsaken, samtidig som presset for aksjon steg i opinionen. Regjeringen sprakk på spørsmålet om linjevalg, da hverken Hagerup eller Ibsen kunne stå inne for en aksjonspolitikk. Statsrådene Christian Michelsen og Jakob Schønning leverte inn sine avskjedssøknader 28.02. og dagen etter gjorde resten av regjeringen det samme. Christian Michelsen dannet sin samlingsregjering – som i ettertid har blitt legendarisk som "7. juni-regjeringen".

Igjen stod Sigurd Ibsen på den moderate fløyen av en splittet regjering, men denne gangen var det han som gikk tapende ut av striden. For både Ibsen og Hagerup betød nederlaget i unionsstriden i 1905 slutten på deres politiske karrierer. Ibsen ble senere beskyldt for å ha vært imot unionsoppløsningen. Det var han ikke, men som før ønsket han at unionen skulle oppløses i forståelse med Sverige. Heller enn å ta saken i egne hender, måtte man fortsette i samspill med unionspartneren.

Fra den svenske regjeringserklæringen med lydrikepunktene kom på bordet, var det tydelig for Ibsen at de eneste fruktbare forhandlingene ville være forhandlinger om oppsigelse av riksakten.²⁰⁸ Høsten 1904 redegjorde Ibsen for kronprins Gustav om sitt program, som gikk ut på at man fra norsk side ville si opp riksakten og invitere Sverige til å gjøre det samme, uten ytterligere forhandlinger. Ved å fjerne riksakten ble unionen redusert til en ren personalunion, noe som ville være umulig å godkjenne for svenskene. Derfor ville det komme et initiativ til full avvikling fra Sverige. Ibsen mente at et slikt initiativ burde komme fra svensk side og dermed gi Norge anledning til å vise hensynsfullhet og bidra til et godt forhold etter unionsoppløsningen. Sigurd Ibsen og andre i regjeringen hadde gjennom flere år registrert økende "unionslede" i Sverige, derfor lå forholdene etter hvert til rette for en minnelig oppløsning av unionen.

²⁰³ Promemoriaet er datert 29.08.1904. Gjenpart finnes i Ms. fol 3836:22, NBO.

²⁰⁴ F.eks. Schønning (1950:205).

²⁰⁵ Keilhau (1934).

²⁰⁶ Forslagene, motsvar og andre dokumenter knyttet til forhandlingene og stortingsbehandlingen av dem mm er gjengitt i Heiberg (1906).

²⁰⁷ For en detaljert gjennomgang, se Vedung (1971), se også f.eks. dagbøkene til Hagerup fra 1905 (1951), Hagerup Bull (1955), Schønning (1950), Castberg (1953) og Kaartvedt (1980).

²⁰⁸ "Da unionen løsnede" i Samtiden 1906 s. 197-236.

Ibsens program vant liten støtte. Etter at Ibsen fremla sin "aksjonsplan" for Stortingets spesialkomité den 28.02.1905 skrev Johan Castberg i sin dagbok, at "den hele Ibsenske aktionsplan [...] er en sæbeboble, ligesaa fantastisk og kunstig som dens ophavsmand". Riktignok tilhørte Castberg den ytterste motsatte fløy i Stortinget. En del kan allikevel tyde på at han fanget den mer generelle oppfatningen av Ibsen, da han slo fast at Ibsen etter å ha gjort et "komisk indtryk" forlot salen "stram og morsk som en løve i lommeformat".²⁰⁹ Om ikke annet illustrerer dette i hvilken grad Ibsen i 1905 hadde kommet i utakt med de unionsradikale grupperingene, som han på 1890-tallet både hadde inspirert og støttet.

²⁰⁹ Castberg (1953:236).

Kapittel 4

Nordisk samarbeid

Da Sigurd Ibsen gikk imot aksjonslinjen i 1905, var det bekymring for skadevirkningene ved en slik strategi som lå til grunn. Denne bekymringen hadde bakgrunn i hans grunnleggende tro på internasjonalt samarbeid og integrasjon, og i bevisstheten om at de skandinaviske landene var avhengige av å stå samlet for å gjøre seg politisk gjeldende. Som mål for et alternativt program til den norske aksjonslinjen, stilte han opp skandinavismen i motsetning til den opphissede norske nasjonalismen.

I 1906 oppsummerte Sigurd Ibsen begivenhetene som hadde ført frem til unionsoppløsningen i artikkelen *Da unionen løsnede* i *Samtiden*. En artikkel som, mente han, ”om den læses på den rætte måde, også vil kunde bidrage sit til at skabe en forsonligere stemning end den, der for tiden hersker ialfald i Sverige”.²¹⁰ Langt fra å skape noen forsonligere stemning, i det minste overfor Ibsen selv, tjente artikkelen til å brenne hans siste broer til aktiv norsk politikk. Mye av grunnen til at artikkelen vakte så sterke følelser var at Ibsen mer eller mindre i form av selvforsvar offentliggjorde innholdet i private brev og samtaler med gamle kolleger fra regjeringen Hagerup. Francis Hagerup selv reagerte meget sterkt og ønsket i utgangspunktet å sette i gang en tilsvarkampanje mot Ibsen. I samråd med flere av de andre tidligere regjeringsmedlemmene ble en slik aksjon lagt på is, blant annet fordi man ikke kunne ta Ibsen på faktiske feil i fremstillingen.²¹¹ I denne omgang er det imidlertid ikke disse sidene av Ibsens artikkel som er mest interessante. Her skal vi i stedet følge noen av hans unionspolitiske standpunkter inn i den tidvis turbulente tiden etter unionsoppløsningen.

“Selvstændighed uden løsepænge”

Artikkelen i *Samtiden* arter seg i utgangspunktet som et forsvar for og en videreføring av de standpunktene Ibsen hadde stått på, både som minister og i debattene på 1890-tallet. Unionens oppløsning var gjort nødvendig av svenskenes manglende evne og vilje til å komme nordmennene i møte. Ikke minst begrensningene i statsminister Boströms blikk for ”hvilken rolle idéer og idealer spiller i nationernes liv” hadde gjort forhandlingsklimaet vanskelig og bidratt til at unionen måtte bøte med livet.²¹² Spørsmålet for Ibsen hadde derfor i realiteten ikke vært om man skulle ut av unionen, men hvordan det skulle skje. Det overordnede målet, slik situasjonen hadde utviklet seg måtte være å redde det som var verdt å redde i unionen, først og fremst gjaldt det forsvarssamarbeidet.

Utgangspunktet for en lykkelig oppløsning av unionen var etter Ibsens vurdering godt. Gjennom hans tre år i Stockholm hadde han lært Sverige og svenskene å kjenne. Han merket egentlig ingen virkelig uvilje mot Norge. Tvert imot; den eneste kilden til splid var den utilfredsstillende unionen. Samtidig hadde Sverige tatt raske og viktige skritt fremover mot å bli en moderne og demokratisk stat de siste årene av unionstiden. I takt med dette hadde forståelsen for Norges synspunkter i unionsstriden og ”unionsleden” i Sverige tiltatt. Derfor mente han grunnlaget for en oppløsning av unionen i minnelighet var innenfor rekkevidde. Det gjaldt først og fremst å sørge for en avvikling av unionen på den beste måten.

²¹⁰ Brev til Alfred Lagerheim 7. april 1906. Alfred Lagerheims arkiv, RAS.

²¹¹ Hagerup (1951:196ff).

²¹² ”Da unionen løsnede”, s. 207.

Naar man vil forlade et hus, kan man gjøre det paa to maader. Man kan gaa ned ad trappen, eller man kan hoppe ud af vinduet. Den sidstnævnte manér er vistnok den mindre omstændelige, men den ansees for at være risikabel og pleier derfor alene at anvendes i nødsfald.²¹³

Dette var nettopp det springende punkt. Så vidt Ibsen kunne bedømme led ikke Norge noen umiddelbar nød i unionen med Sverige. Norges aksjonslinje i 1905 hadde etter Ibsens mening vært unødvendig krass og hasardiøs. Hasardiøs både fordi den uten grunn satte de to unionspartnerne i en situasjon som kunne endt i en krig – ”for mig står planleggingen af en politik, som kunde fremkalde krig mellem de skandinaviske lande, som udslag af en trangsynt fanatisme”²¹⁴ - men enda mer fordi den skadet de langsiktige målene; å berge det som kunne og burde berges av unionen – det vennskapelige forholdet mellom Norge og Sverige. Den norske handlemåten, med helt unødvendig maktbruk, var et slag mot Sveriges nasjonale ærefølelse og virket unødvendig nedverdiggende. Svenskene hadde da også reagert med rettfærdig og forståelig harme og latt Norge få unngjelde.

”Den 7de juni var en dag, som blev jevnført med 17de mai. Sammenligningen holder for så vidt stik, som begge dage fik sit efterspil i et tilbagetog”.²¹⁵ Den ensidige norske oppløsningen av unionen av 7. juni ble møtt med svenske krav som Riksdagen forlangte innfridd, før man fra svensk side ville anerkjenne unionen som oppløst. For det første forlangte de at det norske folk skulle gi sitt samtykke til unionsoppløsningen i valg. Michelsen kom Riksdagen i forkjøpet med å innfri dette kravet, ved å foreslå folkeavstemning for Stortinget dagen før Riksdagen fremsatte sine krav. I tillegg reiste Riksdagen krav om fortsatt rett til sommerbeite i Norge for de svenske reindriftssamene, om transitthandel og om utnyttelse av de felles vassdragene.²¹⁶ Punktet om reindriften bød på en del problemer under de påfølgende forhandlingene om vilkårene for unionsoppløsningen. De øvrige kravene var stort sett relativt uproblematiske å komme til enighet om.²¹⁷

De svenske kravene som var mest synlige, mest prestisjetunge og vanskeligst å svelge, var imidlertid de militære kravene om opprettelse av en avrustet sone langs riksgrensen i sør, og at de norske festningene i dette området måtte rives. Mer enn militært viktig, var motiveringen bak kravet om rivingen av grensefestningene et ønske om æresoppreisning for Sverige og straff for norsk overmot. Forhandlingene på dette punktet ble vanskelige. Det kom nesten til brudd i forhandlingene, og krigsfaren syntes å være overhengende. Parallelt med forhandlingsvanskelighetene ble det foretatt mobilisering i begge landene. Det lyktes den norske regjeringen, via den danske, å få de europeiske stormaktene til å øve et visst press på Sverige for å vise en viss ettergivenesshet i forhandlingene i Karlstad. I følge Roald Berg bidro nettopp stormaktenes milde intervensjon til å løse opp i en fastlåst situasjon, og fremtvinge et kompromiss. Enden på visen ble i alle fall at de norske forhandlerne gikk med på å rive de nybygde grensefestningene, men til gjengjeld fikk spare de gamle festningene Fredriksten og Kongsvinger. I tillegg fikk man oppgradert den avmilitariserte sonen langs grensen til å bli erklært som nøytral sone, og oppnådde også enighet om en voldgiftskonvensjon.²¹⁸

Resultatet av forhandlingene i Karlstad oppnådde stor støtte ved voteringen i Stortinget, men veien dit var lang og motstanden kraftig underveis. De militære innrømmelsene i overenskomsten ble av motstanderne oppfattet som begrensninger i Norges nyvunne frihet, og ga en følelse av nasjonal ydmykelse. Denne oppfatningen delte Sigurd Ibsen

²¹³ ”Da unionen løsnede”, s. 227.

²¹⁴ Udsyn og indblik, s. 38.

²¹⁵ Udsyn og indblik, s. 39.

²¹⁶ Roald Berg (1995).

²¹⁷ For rikt kildemateriale fra Karlstadforhandlingene, blant annet dagboksutdrag og både den norske og den svenske sekretærens referater forhandlingene, se Wåhlstrand (1953).

²¹⁸ Berg (1995:37).

fullt ut. Ekstra vemmelig syntes han at det han oppfattet som en opphusingen av Karlstadresultatet til en enestående suksess var. Sannheten var at de norske forhandlerne i Karlstad hadde gjort innrømmelser i en slik skala og av en så ydmykende art at det nesten savnet sidestykke i historien. "[O]g da kun i tilfælde, hvor en krig har bragt den ene part et knusende nederlag. Hvorfor svenskerne, som dog ikke var seierherrer, troede at burde stille en saadan fordring, véd vi ligesaa godt som de". Norge hadde ved sin helt unødvendige og hensynsløse oppførsel påført Sverige en krenkelse som "de trængte en æresopreisning [for] og fandt den i at vise sig selv og verden, at de dog var istand til at tvinge Norge til at lemlæste sit forsvar".²¹⁹ Hvor skadelidende forholdet mellom Norge og Sverige hadde blitt ved nordmennesenes opptreden, ble etter Ibsens mening tydelig demonstrert ved at selv liberale og i utgangspunktet norskvennlige krefter i Sverige syntes Norge fikk som fortjent med de knallharde kravene som ble presset igjennom i Karlstad. Hadde Stortinget og regjeringen vist besinnelse, kunne man oppnådd en "selvstændighed uden løsepænge", og mulighetene hadde ligget utmerket til rette for å følge det virkelige målet; en styrking av Norden som maktfaktor i europeisk politikk.

Ibsens hovedpoeng, og begrunnelse for vektleggingen av skandinavisk samarbeid, var at små stater alene var sårbare og hadde problemer med å hevde sin rett og posisjon i europeisk politikk. Nordmenn og svensker var i utgangspunktet både kulturelt like og gode venner, så et samarbeid burde ligge nær. Imidlertid hadde historien og erfaringen vist at en union mellom bare to parter ble umulig, man burde være tre. Ibsens tanker ble derfor ledet "uvilkårlig hen paa skandinavismen, denne idé, som man troede død og begravet, men som kun har slumret, og som holder paa at gjenopstaa i lutret skikkelse". Han så ikke for seg noen statsrettslig sammenslutning med felles institusjoner. "Et frit folkeforbund maatte det være ; for det er ikke fælles institutioner, som kan ene os, men fælles formaal". Han ønsket altså å bringe Danmark inn i et forbund med Norge og Sverige som tre selvstendige stater med stort sett like behov og ønsker i den internasjonale politikken.

Uten å konkretisere nærmere hvordan han så for seg at de fremtidige fellesoppgavene skulle løses, slo han fast at "der er mange ting, som de tre folk kan samles om, og det er ligeledes aabenbart, at vi baade politisk og økonomisk kan gjøre os ganske annerledes gjældende i nationernes store samfund naar vi handler i fællesskab, end naar vi optræder enkeltvis".²²⁰ Det eneste hinderet i veien for en slik samling lå i det spente forholdet mellom Norge og Sverige, og skylden var norsk. Resultatet av den norske følelses- og taktløshetspolitikken var at Sverige satt som en "Achilles i sit telt", mens man i Norge ruset seg på gleden over nå å være små for egen regning etter tidligere å ha vært små for andres. Samtidig måtte man i selvnyttelsen innse at man tross alt var nettopp det; små. Veien til å oppveie for størrelsen gikk gjennom samarbeide med andre små og likeverdige småstater;

Smaastaterne er det mellemfolkelige samfunds underklasse. Og til at gjøre sig gjældende er der da kun lævnet dem det samme middel som det, ved hvis hjælp den sociale underklasse forbedrer sine kaar: det heder association. Den er virksom paa mangehaande omraader, men navnlig paa det økonomiske. Det er dyrt at være et lidet og fattigt folk²²¹

For at dette skulle realiseres og effektene av den uheldige norske politikken ikke "altfor længe maatte gjøre sindene uimodtagelige for disse dog saa uendelig enkle sandheder", måtte man fra norsk side begynne å ta de nødvendige hensyn til den tidligere unionspartneren, og forsøke å reparere skadene man hadde påført forholdet til Sverige. Slik skulle det ikke gå. Vondt skulle, etter Ibsens oppfatning, bli verre.

²¹⁹ "Da unionen løsne", s. 229.

²²⁰ Alle sitater: "Da unionen løsne", s. 232.

²²¹ "Da unionen løsne", s. 236.

Integritetstraktaten

Utenriksminister Jørgen Løvland ivret allerede kort etter unionsoppløsningen for å fornye eller gjenopprette de avtalene om garantier for Norges sikkerhet som lå i den felles svensk-norske Novembertraktaten med Frankrike og Storbritannia fra 1855.²²² Løvlands mål var å få en garanti for Norges nøytralitet fra de europeiske stormaktene. Man lyktes imidlertid hverken med å oppnå garantier for norsk nøytralitet eller å få fornyede garantier fra Storbritannia og Frankrike alene, slik blant andre Fridtjof Nansen ønsket. Storbritannia forlangte at også Tyskland og Russland eventuelt gikk med som garantimakter. Slik ble det også, den 2. september 1907 ble den nye Integritetstraktaten undertegnet. I følge traktaten skulle de fire stormaktene garantere Norges integritet mot krenkelser fra en fremmed makt.

Mange mente at traktaten slett ikke var noen god avtale for Norge. For det første, ble det hevdet av blant andre Halvdan Koht, bød den ikke på noen reell garanti mot overgrep fra en av garantimaktene.²²³ For det andre forandret den ikke på realitetene, ettersom Storbritannia uansett ville ha en egeninteresse av å gripe inn mot et eventuelt anslag fra Russland mot Norges isfrie havner. Det den derimot gjorde, var å hisse opp stemningen i Sverige ytterligere. Den sterkeste motstanden i Norge mot Integritetstraktaten kom med henvisning til den negative virkningen den ville ha på forholdet til Sverige. Riktignok hadde Løvland forsøkt å unngå dette ved å flette inn en formulering om at Norge skulle kunne tillates å bryte sin nøytralitet for å hjelpe et av de øvrige nordiske landene med å forsvare seg mot angriperne. Denne formuleringen – ”det skandinaviske forbeholdet” – lyktes det imidlertid ikke de norske forhandlerne å få inn i avtalen. Ei heller virket forsøket til å blidgjøre svenskene, snarere tvert imot.

Fra svensk side var det vanskelig å tolke Integritetsavtalen som noe annet enn et forsøk på å skaffe seg beskyttelse mot Sverige, en beskyttelse svenskene så det som provoserende at Norge indirekte påberopte seg å behøve. Ikke minst innad i Utenriksdepartementet møtte arbeidet med Integritetsavtalen motstand, nettopp på grunn av frykt for Sveriges reaksjoner.²²⁴ Frykten var velbegrunnet. Roald Berg beskriver reaksjonene i Sverige på traktatinngåelsen som sterke, faktisk sterkere enn reaksjonene på selve unionsoppløsningen. Jørgen Løvland og Christian Michelsen så på sin side Integritetsavtalen som fullførelsen av unionsoppløsningen, ettersom den innebar stormaktenes endelige og formelle anerkjennelse av unionsoppløsningen. Til tross for striden om avtalen, ble den enstemmig godkjent av Stortinget i januar 1908.²²⁵

Sigurd Ibsen forholdt seg passiv under debattene om Integritetsavtalen. Han nøyde seg med å følge utviklingen misbilligende fra sitt eksil i Italia. I brev etter brev til moren beklaget han seg over at Norge ble ført inn i engelsk kjølvann etter den uheldige politikken fra 1905,²²⁶ og over ”begrebsforvirringen” som rådet i Norge når man var fornøyd med å ha blitt stilt under beskyttelse av fire stormakter.²²⁷

Under kvaler besluttet Ibsen og familien sommeren 1910 å vende tilbake til Norge og Kristiania. Tilbake i Kristiania gjenopptok han samtidig virksomheten som skribent. Resultatet var blant annet en artikkelrekke i *Aftenposten* i 1911 og –12. En del av disse artiklene ble senere samlet i boken *Udsyn og indblik*. Noe av det første han gjorde var å rette skytset mot Integritetsavtalen og de som var ansvarlige for den.

I kritikken mot selve avtalen føyde han seg inn i rekken av kritikere fra 1906 og –07, som hevdet at beskyttelsen som avtalen tilbød var illusorisk og at Norge stadig var henvist til å forsvare seg selv. Til dette kom at traktaten tvert imot dro med seg en rekke uheldige og skadelige konsekvenser for Norge. En av dem var naturligvis det paradoksale i å

²²² Berg (1995:71ff).

²²³ Berg (1995:81).

²²⁴ Berg (1995:83).

²²⁵ Berg (1995:80).

²²⁶ Brev til moren 03.12.1906 her fra Ibsen (1997:192ff).

²²⁷ Brev til moren 07.11.1907 her fra Ibsen (1997:199ff).

oppgi en nyvunnet frihet uten å få noe som helst igjen. "Aldeles gratis, uden noget vederlag, ikke engang for en tarvelig ret linser, har Norge altså indgået en traktat, som giver det udseendet af at leve på andres nåde og betyder en forringelse af dets folkeretslige personlighed".²²⁸ Det eneste forsonlige trekket ved Integritetstraktaten var at den kunne sies opp, og etter Ibsens mening måtte det gjøres så snart som mulig - i 1916. Feilgrepet kunne og burde rettes opp igjen, slik at man kunne vende seg i den retningen man burde vendt seg for lenge siden, mot de nordiske naboene. Det gjaldt å etablere et fellesskap på like fot med stater på egen størrelse, i stedet for å underkaste seg et unyttig protektorat fra fire stormakter. Norge hadde i stedet valgt å isolere seg og "ialfald forsinket den nordiske samfølelses gjenblomstring og vanskeliggjort det udenrigspolitiske samarbeide mellem de skandinaviske lande".²²⁹

Igjen var det Norge og norske politikere som ved udugelighet eller andre misgrep stilte seg i veien for den rette veien fremover; i dette tilfellet det nordiske samarbeidet. Hvordan kunne slik dumhet passere, hvordan kunne det skje? Sigurd Ibsen mente at forklaringen måtte søkes i at traktaten ble til i "den nyvundne selvstendigheds hvedebrødsdage". Han så Integritetstraktaten som en fortsettelse av mytedannelsene omkring unionsoppløsningen og tilbaketoget i Karlstad.

Siden 1905 var en stilltiende sammensværgelse mod sandheden kommet overens om at gjøre sort til hvitt, når det krævedes til fordel for den nationale legendedannelse og til bevarelse af den populære regjeringens prestige. Ligesom ydmygelsen i Karlstad var søgt omgjort til en ære, således blev nu traktaten fremtillet i hædersglans.²³⁰

Integritetstraktaten skilte seg imidlertid fra hendelsene i Karlstad ved etter Ibsens oppfatning å være enda verre. Regjeringens opptreden i Karlstad kunne sees i lys av den kollektive opphisselsen i 1905, som alle bar sin del av skylden for. Regjeringens tilbaketog i Karlstad hadde etter Ibsens syn i og for seg vært kloke forsøk på å slukke brannen den hadde vært med på å starte. Verre var det at regjeringen igjen ødela mulighetene til forsoning ved sin iver etter å underkaste Norge under stormaktene.

Tre lande er siden begynnelsen af dette århundrede blevet velsignet med en sådan garanti: det første var Korea, det andet var Marokko, det tredje var Norge. Man må sige, den hjemlige statskunst bragte os i et udsøgt selskab [...] Integritetstraktaten var regjeringens kolossale misgreb, med hensyn til Karlstad er der intet at lægge den til last.²³¹

Ikke bare forsvarsunion

I en tid da allianser og spenninger stadig holdt krigstrusselen ved like, var det fremdeles forsvarssamarbeid mellom Norge og Sverige som var det viktigste for Sigurd Ibsen. Imidlertid var det var ikke bare på det militære området de skandinaviske landene hadde mye å tjene på å gå sammen i "association". Alle de tre landene var hver for seg små og ubetydelige i den store sammenhengen, men dersom de kunne opptre samlet ville saken stille seg annerledes. I den internasjonale politikken kunne mye vinnes også i fredstid.

Kulturelle og sosiale forhold tilsa, mente Ibsen, at et nært samarbeid i Norden skulle være fruktbart. Kulturelt sett var forskjellene mellom de tre skandinaviske landene så små at det ikke burde være noen grunn til at de ikke skulle kunne samarbeide nært, men han gikk fortsatt ikke inn for noe annet enn et fritt samarbeid mellom de tre selvstendige statene. De nordiske landene stod etter Ibsens oppfatning på et så høyt nivå både kulturelt og materielt at de hadde

²²⁸ Udsyn og indblik, s. 15.

²²⁹ Udsyn og indblik, s. 17.

²³⁰ Udsyn og indblik, s. 16.

²³¹ Udsyn og indblik, s. 45.

viktige ting å tilføre det internasjonale samfunnet. Ibsen mente at de ved å gjøre seg gjeldende kunne spille en positiv rolle i europeisk politikk, men dette forutsatte stadig vekk en samlet og kollektiv opptreden.

Sjørettskonferansen i 1908 hadde demonstrert problemet, da ingen av de nordiske landene ble invitert til å delta, til tross for sine hver for seg betydelige handelsflåter. Hadde de stilt samlet ville de, trodde Ibsen, både blitt invitert og kunnet gjøre sine synspunkter gjeldende. Også andre fellestiltak ville være naturlige, mente han, som for eksempel en tollforbindelse mellom de tre landene eller en "ledelse af deres udenrigspolitik efter parallelle linjer".

De skandinaviske folk burde se til at komme ud af en politisk vanmagt, som ikke stemmer med deres materielle dygtighed og deres høie kulturstandpunkt. Ved en sammenslutning vil de også bedst kunne gavne fredens sag. Thi et stærkere Skandinavien vil være et stabilitetens element i Nordeuropa, mens tre svage stater, hvoraf hver graviterer mod en anden interessesfære, vil være en fare for sig selv og en fristelse for de mægtige.²³²

Fortsatt var den viktigste hindringen på veien mot en slik endring av tingenes tilstand det vanskelige forholdet mellom Norge og Sverige. Det var et problem som Norge langt på vei måtte ta ansvaret for, og hvis løsning fortsatt lå hos Norge; først og fremst gjaldt det å si opp Integritetstraktaten så snart som mulig.

Tettere svensk-norske forhold

Perspektivene om bredt skandinavisk politisk, økonomisk og kulturelt samarbeid ble imidlertid stilt i bakgrunnen av den politiske utviklingen i Europa frem mot utbruddet av første verdenskrig. Samtidig gjenopptok Ibsen sin personlige kontakt med Sverige og en del svensker med lignende synspunkter på nordisk samarbeid generelt og et svensk-norsk forsvarsforbund spesielt. Denne tanken, som hadde vært en rød tråd i Sigurd Ibsens unionspolitikk helt siden 1890, ble igjen aktualisert i 1914. Samtidig som de sivile samarbeidsområdene ble mindre viktige for en periode, ble Danmark glemt i visjonene om nordisk samarbeid. Militært var det Norge og Sverige som skulle gjøre felles sak for å forsvare halvøya. Ibsen sluttet seg i hvert fall delvis til den gradvis økende gruppen som så Russland som en trussel mot freden i Skandinavia på grunn av landets behov for isfrie havner. Riktignok gikk aldri Ibsen så langt som til å erklære trusselen østfra som direkte overhengende, men han presiserte flere ganger at man gjorde klokt i å følge utviklingen nøye.

En som ikke tok like lett på den russiske faren, var den svenske oppdagelsesreisende Sven Hedin (1865-1952). Hedin var fra 1912 omstridt i Sverige, og etter hvert også i Norge, for sitt engasjement i forsvarsdebatten fra 1911 til 1914. Utgangspunktet for Hedins engasjement var redsel for russiske ekspansjonsplaner vestover. Dette var en frykt som hverken var ny eller spesiell for Hedin, men han brukte den svært aktivt i sin propaganda for opprustning av det svenske forsvaret. Brosjyren "Ett varningsord" fikk stort gjennomslag i svensk opinion og bidro til å vekke fornyet interesse for forsvarssaken i Sverige.²³³ Hedin møtte motstand, ikke minst fra sosialdemokratene, men han fortsatte sine kampanjer helt til krigsutbruddet. Innen den tid hadde han klart å samle adskillig støtte for sine synspunkter, blant annet som folketaler og gjennom flere publikasjoner. Tilnærming til Tyskland var en av veiene Hedin pekte på som ønskelige, og da første verdenskrig brøt ut stilte han seg på Tysklands side. Hedin fortsatte å støtte Tyskland politisk, også etter første verdenskrig, under nazismen og gjennom annen verdenskrig.

I sin kamp for det svenske forsvaret lyktes Hedin høsten 1913 i å hisse på seg det meste av Norge også, da han i noen taler til svenske sosialdemokrater gikk svært langt i å stille Norges hensikter i forhold til Sverige i et dystert lys.

I förening med Ryssland kan Norge komma att uppträda emot oss [...] Ty norrmännen ha förr kastat sig i vår rygg då vi varit i trångmål, och nu för tiden äga de en armé som mobiliseras tyst och lätt [...] Det bör derfor icke väcka vår förvåning om en kombinerad norsk brigad kastas in i Jämtland i det ögonblick det ryska anfallet riktas

²³² Udsyn og indblik, s. 57.

²³³ 25. januar 1912.

mot Sveriges kuster [...] Om någon invänder att Norge aldrig skulle kunna låna sig till sådant, så vill jag svara: har ni glömt 1905? [...] Vi kunna möjligen förlåta 1905, men vi böra aldrig glömma det året i vår historia. Det är vackert och humant att vara försonlig, men för dumheten finnes ingen ursäkt.²³⁴

Bortsett fra når det gjaldt hatet mot Russland og kjærligheten til svensk forsvarsopprustning, nølte ikke Hedin med å endre sine standpunkter når det passet ham og hans sak. Derfor fikk svenske arbeiderkvinner i romjulen 1913 høre at han naturligvis ikke trodde Norge *ønsket* å gjøre Sverige noe galt, men at Norge på grunn av sin svake forsvarsevne ville kunne tvinges til slik innsats mot Sverige. Derfor var det å ønske at Norge såvel som Sverige ville rydde opp i sitt forfalne forsvar, innføre ett års verneplikt og derigjennom sørge for at de "båda folken på halvön, vilka på grund av sitt militärgeografiska läge borde vara hänvisade till sammanhållning i liv och död" kunne stå rustet til å hamle opp med den russiske faren.²³⁵

Denne mer moderate analysen av forholdet mellom de to tidligere unionspartnerne hadde klare fellestrekk med Sigurd Ibsens standpunkter. De nye formuleringene gjorde ham også mer spiselig i norske grupperinger som var tilhengere av svensk-norsk forsvarssamarbeid. Våren 1914 ble Sven Hedin invitert til Kristiania av Det Norske Studentersamfunds leder Jacob Worm-Müller, for å holde foredrag om skandinavisk forsvarspolitik. Foredraget ble holdt for fulle hus og, etter en avventende innledning, stormende jubel den 2. april. Med formuleringer som "Där hundraårig statskonst strandat, skall allvaret på en dag tvinga oss tillsammans" høstet Hedin stor jubel fra den fullsatte salen.²³⁶ Sigurd Ibsen var ikke til stede under foredraget, på grunn av familiære forhold. Han fikk imidlertid tilsendt foredragsmanuskriptet fra Hedin selv, og reagerte med glede både på innholdet i foredraget og mottagelsen foredraget fikk i Studentersamfundet. Ibsen valgte øyensynlig å se bort fra Hedins alt annet enn brobyggende virksomhet bare et halvt år tidligere, og konsentrerte seg om det etterlengtede svenske initiativet til et samarbeid. Takkebrevet avsluttet med at "De har, Herr Doktor, taget et initiativ, som allerede i sig selv er en stor og en god gjerning. Jeg lykønsker både Dem og os andre med det".²³⁷

Ibsen fikk snart sjansen til å gjøre gjengjeld. Senere samme vår ble han invitert av svenske studenter til å holde et tilsvarende foredrag i Stockholm. Han returnerte til Stockholm for første gang siden 1905 og talte til et publikum som besto av fremstående politikere og skribenter, i tillegg til svenske studenter og med Sven Hedin på første benk. De svenske avisene bragte fyldige referater dagen etter, og kunne alle rapportere om strålende mottagelse av foredraget.²³⁸ Selve foredraget inneholdt i og for seg lite nytt i forhold til Ibsens tidligere arbeider på området. Som tidligere var han mer tilbakeholden enn Hedin i sine utfall mot Russland, og han avviste også Hedins ideer om å støtte seg til Tyskland. For Ibsen gjaldt det stadig at de skandinaviske landene måtte holde seg fri fra allianser med ethvert annet og større land utenfor Norden. Hele poenget var fortsatt nordisk samling av de kulturelt like og gjensidig avhengige skandinaviske statene. I danske aviser og blant dansker i Stockholm vakte det imidlertid reaksjoner at han uttalte at Danmarks nå mindre truede posisjon gjorde dansk deltagelse i et skandinavisk forsvarsforbund lite gunstig.

Allerede i 1911 hadde Sigurd Ibsen tatt opp spørsmålet om norsk opprustning og argumentert for at Norge burde fortsette å styrke sitt eget forsvar i stedet for å sette sin lit til en verdiløs garanti fra Storbritannia, Tyskland, Frankrike og Russland. I talen i Stockholm tok han i tillegg opp spørsmålet om verneplikt, og gjorde seg som Hedin til talsmann for ett års verneplikt i Norden for å kunne møte Russlands rutinerne soldater, dersom behovet skulle melde seg.

²³⁴ Hedin (1914:36f).

²³⁵ Hedin (1914:74).

²³⁶ Fra referatet i Dagens Nyheter 3. april 1914.

²³⁷ Sigurd Ibsen til Sven Hedin 12. april 1914, Sven Hedins arkiv, RAS.

²³⁸ Se f.eks. Aftonbladet, Dagens Nyheter, Svenska Dagbladet og Social-Demokraten 23. mai 1914.

Om alliansen mellom Hedin og Ibsen i utgangspunktet kunne virke usannsynlig, og nok også var resultat av mangel på støtte andre steder, er det helt tydelig at de hadde sammenfallende syn på de fleste hovedpunktene. Etter talen i Stockholm oppsto det også kontakt mellom Ibsen og en annen og mer moderat svensk tilhenger av samling og samarbeid i Norden, grev Albert Ehrensvärd, d. y (1867-1940). Ehrensvärd var svensk utenriksminister i perioden 1911-14, og hadde hele tiden markert seg som vokter av svensk nøytralitet. Han hadde vært motstander av Sven Hedins agitatoriske virksomhet, og fryktet at hans kraftige og populistiske agitasjon mot Russland skulle kunne så tvil i utlandet om realiteten i Sveriges nøytralitet. Ved siden av nøytraliteten hadde nettopp ønsket om forsoning etter unionsstridighetene og arbeid for et nærmere forhold mellom de nordiske landene vært Ehrensvärds viktigste politiske visjon.

Etter at Ehrensvärd gikk av som utenriksminister arbeidet han blant annet som utenriksmedarbeider i den nye liberale ukeavisen *Forum*. Her publiserte han i februar 1915 en oppsiktsvekkende artikkel under pseudonymet "Observator", om det politiske forholdet mellom Norge og Sverige etter unionsoppløsningen.²³⁹ I artikkelen tok han utgangspunkt i det nordiske kongemøtet i Malmø i november 1914, og håpet at det kunne være starten på en ny og bedre samforståelse i Norden. Han la ikke skjul på at årene etter unionsoppløsningen hadde vært nødvendigvis turbulente, og sådd splid mellom de to folkene. Også han tilla Norges undertegnelse av Integritetstraktaten i 1907 stor betydning for det haltende forholdet mellom de to landene. Så langt var han helt på linje med Sigurd Ibsen, men han delte ikke Ibsen og Hedins syn på ønskeligheten av et skandinavisk forsvarsforbund. Et slikt ville være helt uaktuelt før Norge både var ute av Integritetsavtalen og hadde rustet opp forsvaret tilstrekkelig til å kunne spille en rolle i et felles forsvar. Dette var synspunkter han også fremsatte i brev form til Ibsen etter å ha hørt Ibsens tale i Stockholm, og som han fikk støtte for i Ibsens svarbrev.²⁴⁰ I artikkelen gikk han imidlertid lenger. Selv om disse forutsetningene skulle bli innfridd, kunne et forsvarsforbund være lite gunstig. De nordiske folkene hadde vist for stor nærtagenhet i spørsmål som begrenset deres handlingsfrihet, derfor fryktet han en gjentakelse av unionsvanskelighetene ved et slikt institusjonalisert samarbeid. Det som behøvdes var en gjensidig gjenoppbygging av tillit mellom folkene, slik kongemøtet i Malmø var ett tegn på. "Huvudsaken är och förblir, att förhållandet mellan de båda folken artar sig sålunda att envar svensk eller norrman instinktivt känner att mäktiga solidaritetsintressen knyta dem tillsammans närmare än några andra folk".²⁴¹

Disse kontaktene med svenske politikere og debattanter, som ga håp om et glemselens slør over tidligere motsetninger, og det han oppfattet som klønede og dum norsk politikk, var åpenbart viktige for Sigurd Ibsen, slik også mottagelsen han fikk da han var i Stockholm var det. Hans iver etter å omfavne Sven Hedin på kort varsel er et av forholdene som taler for en sult etter støtte i Sverige for disse synspunktene. Det virker også som det var viktig for ham å opptre som brobygger når muligheten for å pleie forholdet til Sverige var til stede. Da han kom tilbake til Kristiania etter stockholmsturen uttalte han til *Tidens Tegn* at Sverige nå var gått opp i ledelsen som foregangslandet i Norden og hadde utviklet seg til å bli en moderne stat også på det *politiske* området.

Fra militant aktivisme til nyskandinavisme

Vi har sett at Sigurd Ibsens engasjement for Nordisk samarbeid på mange måter fortsetter utviklingslinjene fra unionsstridighetene på 1890-tallet og frem mot unionsoppløsningen. Dagens Nyheter skrev etter foredraget i Stockholm at "D:r Ibsen har fördelen av en viss konsekvens i sin skandinaviska ståndpunkt".²⁴² Det er riktig, for såvidt som praktisk samarbeid, først og fremst i forsvarspolitikken, var sentralt i hans tenkning om unionspolitikk. Denne

²³⁹ "1905-1914. En återblick" i *Forum* 1915:100-108

²⁴⁰ Sigurd Ibsen til Ehrensvärd 2. juni 1914, RAS.

²⁴¹ *Forum* 1915: 108.

²⁴² Dagens Nyheter 23. mai 1914.

samarbeidsideologien var utslag av et grunnleggende statsborgerlig nasjonssyn, som var dominerende hele veien. Selv om nasjonssynet hos Ibsen tidlig på 1890-tallet var koblet med islett av etnisk nasjonstenkning, var hans nasjonalisme hele tiden politisk orientert. Denne politiske nasjonalismen førte ham i kontakt med Venstre, og han ble en av drivkreftene da Venstre fra 1891 for alvor slo inn på en aktivistisk og aggressiv politisk nasjonalisme. I perioden frem mot unionskrisen i 1895 var Ibsen en aktiv og militant talsmann for norsk knyttnevepolitikk.

Han beholdt aktivismen også etter 1895, men den ble kanalisert i en annen retning enn tidligere. Fra å ha forsvart unionen prinsipielt, gled han i perioden fra 1895 til 1898 gradvis i retning av et standpunkt for unionsoppløsning. Samtidig mildnet han aktivismen noe, uten å forlate den helt, og la større vekt på politisk samling i unionssaken. Som samlingsprogram stilte han opp det nasjonale kongedømmet, og reagerte sterkt mot Venstre da partiledelsen unnlot å støtte programmet.

Avstanden til de store og kulturnasjonalistiske gruppene i Venstre ble enda større da Ibsen som embetsmann og statsråd forlot den ensidige aksjonslinjen. Han holdt frem forhandlinger, og en avvikling av unionen i forståelse med Sverige, som middel for en reetablering av forholdet mellom unionspartene i bedre samforståelse enn det som kunne oppnås i unionen. Ibsen stod da og senere på et nyskandinavistisk standpunkt, og avviste eksistensen av betydelige kulturelle – og langt mindre etniske – skiller mellom Norge, Sverige og Danmark.

Denne svekkelsen av nasjonalistiske elementer i Ibsens ideologi har sammenheng med den tilspissede konflikten mellom kulturnasjonalismen og den politiske nasjonalismen. Da disse konfliktlinjene ble skjerpet, tok Ibsen side mot norskdomsrørsla og målforkjemperne. I Ibsens tenkning omkring det nasjonale går det en utviklingslinje mot stadig tydeligere rendyrking av det statsborgerlige nasjonssynet, på bekostning av etnisk nasjonsoppfatning og kulturell nasjonalisme. Denne utviklingen var som vi har sett båret av opplysningsideer om kultur, sivilisasjonsutvikling og politisk lederskap.

I forlengelsen av dette kan det være fristende å se Ibsens motsetning til for eksempel Jørgen Løvland, mannen bak Integritetstraktaten og en av mennene bak "ydmykelsen i Karlstad". Roald Berg og Erik Rudeng er blant de som trekker paralleller mellom Løvlands engasjement i målstrev og norskdomsrørsla, og hans utenrikspolitiske disposisjoner.²⁴³ Sigurd Ibsen stod i kontrast til dette, i sin iver etter utadventhet og å søke samarbeid med nabolandene der hvor dét virket hensiktsmessig.

Ibsens politiske nasjonalisme og statsborgerlige nasjonsoppfatning hang som man vil ha forstått sammen med et bredere opplysningsfilosofisk og moderniseringsorientert program. Dette bredere ideologiske grunnlaget, og dets utvikling fra midt på 1890-tallet og frem til 1925 er temaet i del 2.

²⁴³ Berg (1995:84) og Rudeng (1994:278).

DEL 2:

VITENSKAPELIGGJØRING OG MODERNISERING

Opgavens del 2 handler om det bredere ideologiske fundamentet for Sigurd Ibsens virksomhet. Vi skal i denne delen følge hovedlinjene av idéelementer i denne bredere ideologiske orienteringen. Den overordnede ideologiske bygningen endret til en viss grad karakter i løpet av Sigurd Ibsens virksomhet fra 1890 og frem til han utga sin siste bok i 1925. Vi kan allikevel identifisere to hovedlinjer i Ibsens idéverden, som begge var tilstede i varierende utforming gjennom hele hans karriere, og derfor utgjør et rammeverk av kontinuitet. For det første dreier det seg om en kultur- eller fremskrittsoptimisme. I tillegg kommer ulike innslag av elitetenkning. Til sammen inngikk disse elementene i en moderniseringsideologi som var i utvikling helt frem til 1925.

På samme måte som den politisk orienterte nasjonalismen som preget Ibsens tenkning omkring det nasjonale hadde klare røtter i opplysningstidens vekt på politiske rettigheter, kan viktige elementer i Ibsens bredere ideologiske orientering føres tilbake til opplysningsideene generelt. Det går også en linje tilbake til disse ideenes fremste videreførere i Norge, Intelligenskretsen rundt Frederik Stang og Anton M. Schweigaard. Samtidig er det tydelig, ikke minst når en ser på de senere delene av Ibsens produksjon, at hans ideer kan plasseres i en moderne kontinental europeisk strømning, og at han var helt på høyde med denne.

Mens han på 1890-tallet var orientert mot 1800-tallspositivismen, særlig Auguste Comte og Herbert Spencer, var det en endring i hans vitenskapelige orientering etter århundreskiftet. Fra årene før første verdenskrig kan Ibsen plasseres i en bred og moderne europeisk strømning som arbeidet med spørsmål om reorganisering av samfunnet og vitenskapeliggjøring av politikken. Hans arbeider beveget seg langs de samme baner som Max Weber, men hadde også likhetstrekk med en rekke andre italienske og tyske filosofer og samfunnsforskere som arbeidet med de samme spørsmålene. Ibsen var i økende grad opptatt av teorier om masser og eliter, og om reorganisering av samfunnslivet.

Ibsens overgripende ideologiske linjer ble klarest formulert i tiden etter 1905. Frem til 1905 var Ibsens virksomhet tett knyttet til dagsaktuelle og praktiske politiske spørsmål, i første rekke unionskampene. Etter 1905 stod han i en friere posisjon, og kunne mer ubundet konsentrere seg om filosofiske og politiske studier og arbeid. Dette innebærer at de mest gjennomarbeidede formuleringene av hans overgripende ideologiske posisjoner er å finne i hans større arbeider fra tiden rett før og etter første verdenskrig. I første rekke knytter dette seg til hans to hovedverker, bøkene *Menneskelig kvintessens* og *Politikens motsætninger*.²⁴⁴ Selv om disse spørsmålene ble klarest bearbeidet og tydeliggjort på senere tidspunkter, var de også synlige i årene før 1905. Den liberalt orienterte ideologiske rammen representerer en gjennomgående linje av kontinuitet i Ibsens ideologiske utvikling. Allikevel var også den i forandring, i den forstand at hovedelementene i den fremsto i noe ulik tapning og vektlegging, dette skjedde under innflytelse av faglige og teoretiske endringer.

Del 2 av oppgaven er delt i tre kapitler, som hver for seg gjenspeiler deler av denne ideologiske utviklingen. Det første kapitlet, kapittel 5, handler om kampen for sosiologi på slutten av 1890-tallet. Vi skal se at Ibsen allerede på denne tiden hadde klart formulerte forestillinger om samfunnsvitenskapenes rolle i form av styrings- og moderniseringsredskaper for en fagelite. Dette synet var knyttet til evolusjonsfilosofien. Styringen av samfunnsutviklingen skulle til en viss grad ha en passiv karakter i forhold til utviklingen, som det gjaldt å forstå og tilpasse seg.

Kapittel 6 handler om det filosofiske og teoretiske grunnlaget for Ibsens stadig sterkere orientering mot en styrings- og moderniseringsideologi, slik den var formulert i tiden rundt første verdenskrig. I hovedsak er dette knyttet til

²⁴⁴ Utgitt i hhv 1911 og 1925.

boken Menneskelig kvintessens, som gir en gjennomarbeidet og sammensatt utforming av både fremskrittstroen og elitetenkningen. Ibsen brøt med utviklingstankegangen og ble overbevist om at fremskrittet måtte være en aktiv prosess som var initiert og drevet av menneskene selv, etter mål om sivilisasjonsutvikling og i streben etter idealer innebygget i menneskene selv. Vitenskapeliggjøring av samfunnsstyringen ble viktigere enn tidligere i takt med større tro på mulighetene for påvirkning og endring av utviklingen i ønsket retning.

Kapittel 7 handler særlig om de politiske og handlingsorienterte konsekvensene av Ibsens teoretiske bygning. Omsatt til politisk handlingsideologi ble Ibsens styrings- og moderniseringsideologi uttrykt i ønsket om en reorganisering av samfunnet etter objektive vitenskapelige retningslinjer. Han fokuserte på rasjonalisering og organisering av samfunnet som veien til kulturelt og materielt fremskritt. Ibsen nærmet seg over tid et teknokratisk formulert, men fortsatt liberalt fundert, samfunnssyn. Ibsens teoretiske arbeider var hele tiden ment som grunnlag for styring og politisk handling, men disse tankene ble særlig formulert i hans siste bok, Politikens motsætninger. Selv om Ibsen var uten kontakt med Norge og norsk politikk fra 1914, trekkes det mot slutten av del 2 linjer til ideologisk beslektede grupperinger i Norge i årene fra 1910 og fremover i mellomkrigstiden. I første rekke er det de borgerlige og høyreaktivistiske miljøene rundt Frisinnede Venstre som er relevante i den sammenhengen.

Kapittel 5

”En samfundets naturlære”

Da Sigurd Ibsen fra 1895 arbeidet for et professorat i sosiologi ved Universitetet i Kristiania, var det flere motiver som lå til grunn. Ibsens sosiologi var både teoretisk og i sin begrunnelse knyttet til de to overliggende tendensene i Ibsens tenkning; fremskrittstroen og eliteorienteringen. For det første så han faget sosiologi som et moderne fenomen i seg selv og et bilde på det moderne. Enda viktigere var det allikevel at han i sosiologien så et styrings- og moderniseringsinstrument som passet godt inn i hans øvrige idéer om samfunnsstyring og –utvikling. Dessuten finner vi igjen at Ibsens private karriere-ambisjoner går hånd i hånd med hans politiske fanesaker. Det eventuelle professoratet i sosiologi var helt fra starten knyttet til hans navn, og da saken endte med nederlag reagerte han igjen sterkt og bittert på det han oppfattet som grov urettferdighet.

I enda tydeligere grad enn tilfellet var med den konkrete aktivismen i unionsspørsmålet, understreker og representerer aksjonen for professoratet i sosiologi de elitistiske og teknokratiske politiske idéene, og moderniserings- og fremskrittsidealene i Sigurd Ibsens idéverden gjennom 1890-tallet. Det som skulle skille den nye sosiologien fra de allerede eksisterende samfunnsvitenskapelige disiplinene ved Universitetet var at sosiologien var knyttet til de positivistiske strømningene som bygget på Auguste Comtes arbeider. I denne forstand fremsto sosiologien for Sigurd Ibsen som selve bildet på den moderne tids kulturelle fremskritt, endelig lyktes det å anvende vitenskapens bedrifter på de forhold som virkelig kunne bety noe for menneskene. ”Sociologien” kunne enkelt defineres som ”en samfundets naturlære” der all metafysikk var rensket ut til fordel for nøktern og empirisk jakt på naturlover og årsakssammenhenger i samfunnsmessig skala.²⁴⁵

²⁴⁵ ”Om samfundslære som fag ved vort universitet” i *Nyt Tidsskrift* 1895, s. 429-436.

Allmendannelse og styringsredskap

For Sigurd Ibsen var sosiologiens misjon todelt. For det første skulle den fylle en vitenskapsteoretisk rolle, være det allmendannende elementet ved universitetet og derfra virke til opplysning for den dannede allmenheten. For det andre, og viktigere for Sigurd Ibsen, skulle den være et styringsredskap for en ledende fagelite. Ved å tilføre samfunnselitene kunnskaper og innsikter om samfunnsfenomenenes sammenheng og virkemåter, ville sosiologien være et verktøy i styringen og moderniseringen av landet.

Igjen fulgte han to argumentasjonslinjer. På den ene siden innebar hans initiativ og argumentasjon en utfordring av de eksisterende politiske og vitenskapelige elitene i Norge. På den andre siden lå det et eksplisitt moderniseringsargument der, ettersom han også i denne sammenhengen brukte utenlandske forhold som argument for at man i Norge burde gå samme vei som de hadde gjort i de øvrige europeiske nasjoner. Slik kunne Norge ta sin rettmessige plass i fellesskapet med de øvrige kulturnasjonene.

Det nye faget skulle favne svært vidt. I artikkelen *Om samfundslære som fag ved vort universitet* ga han en fortegnelse over det han oppfattet som de naturlige temaområdene for en forelesningsrekke i sosiologi.²⁴⁶ Den skulle spenne over store områder, og også omfatte temaer som i dag ville høre inn under andre samfunnsfag eller humanistiske fag enn sosiologi. Ved å favne så vidt skulle sosiologien sette i system de innsiktene som i andre fag opptrådte som isolerte fenomener. Nettopp her lå sosiologiens styrke og vitenskapsfilosofiske mål; den skulle bli samlingspunktet eller bindeleddet mellom universitetets øvrige fag. Sigurd Ibsens håp var at sosiologien kunne erstatte, eller fylle tomrommet etter, filosofien som den overordnede og syntetiserende vitenskapen. Det nye med faget var metoden det brukte, mer enn det var fagområdene og dataene det arbeidet med. Poenget var å bruke faget til å forstå oppbygningen og sammenhengen i "samfundslegemet". Historiefilosofien og dens formålsorienterte fortolkninger skulle erstattes av sosiologiens jakt på årsaker.

Ved siden av og viktigere for Sigurd Ibsen enn denne vitenskapsfilosofiske og –teoretiske siden av faget, var sosiologiens praktiske formål. Sosiologien var ikke bare et resultat av fremskrittet, den skulle også være et redskap for videre modernisering og fremskritt. Sosiologien skulle være en vei for vitenskapeliggjøring av samfunnsstyringen. Ideen om en styrende elite som i kraft av sine faglige kvalifikasjoner inntar lederposisjoner og leder reform- og moderniseringsarbeid, var ikke ny. Den var ikke ny i norsk sammenheng, heller. Gjennom det meste av 1800-tallet ble Norge styrt av en embetsmannselite, som først ble skjøvet formelt til siden i 1884.

Denne embetseliten, eller deler av den, gjennomførte en storstilet modernisering av Norge, i første rekke gjennom initiering av utbygginger av kommunikasjoner, infrastruktur og hjelp til moderne næringsliv. De to helt sentrale navnene i denne moderniseringsprosessen var Frederik Stang og Anton M. Schweigaard, som begge hadde bakgrunn i den såkalte Intelligenskretsen, som gjorde seg gjeldende fra 1830-tallet.²⁴⁷ Fra sine maktposisjoner, med Stang og Schweigaard som ledende i henholdsvis regjeringen og Stortinget, hadde embetselitene makt til å føre an i en reformpolitikk med et uttalt moderniserings- og fremskrittsmål for øyet. Øystein Sørensen peker på et klart formulert nasjonsbyggings- og moderniseringsprogram hos Schweigaard, koblet til en kosmopolitisk orientert utviklingsoptimisme, der Norges utvikling og fremskritt stod i sammenheng med internasjonale utviklinger.²⁴⁸

Nettopp bruk av kunnskap i styringen – reformpolitikken – var karakteristisk for embetsregimet med Stang og Schweigaard i spissen. Dette hadde sammenheng med opplysningstenkning og forestillingen om en opplyst elite, som på den ene siden ledet an i oppdragelsen av folket, og på den andre siden benyttet moderne fagkunnskap i stedet for opprettholdelse av tradisjoner i styre og stell. Ikke minst Schweigaard representerte en "vitenskapelig reformisme"

²⁴⁶ *Nyt Tidsskrift* 1895, s. 429-436.

²⁴⁷ Se Seip (1974), Slagstad (1998:12) og Sørensen (1988a).

²⁴⁸ Sørensen (1988a:21ff).

gjennom sin "styringsvitenskapelige treenighet: juss, sosialøkonomi og statistikk".²⁴⁹ Poenget i denne sammenhengen er at den hegemoniske eliten i Norge fra 1830-tallet og fremover gjennom tilnærmet halve 1800-tallet, var representanter for og utøvere av en aktiv styrings- og moderniseringspolitikk som var bygget på fagkunnskap.

Begge disse hovedmomentene, fremskritt- eller utviklingsoptimisme og elitetenkningen som ligger i vekten på fagstyre, er fellestrekk ved Intelligensens moderniseringsregime og Sigurd Ibsens styringsideologi. Ibsens argumentasjon om fagstyre innebar med andre ord ikke noe nytt i seg selv, snarere en slags videreføring av Schweigaard og Intelligensens prosjekt. Samtidig representerte Ibsens initiativ en utfordring til Intelligenskretsen og dens etterfølgere. Selv om embetsregimet falt i 1884, var det fortsatt dens profesjoner – og enkeltpersoner – med jurister og økonomer i spissen, som satt i ledende posisjoner. På samme måte som Schweigaard og Intelligensen på 1830-tallet angrep og utfordret de regjerende embetselitene, angrep Ibsen på 1890-tallet de ledende jurister, økonomer og andre etablerte fagkretser for ikke lenger å være kvalifisert til å inneha disse lederposisjonene.

Ibsen hevdet at det var problematisk at landets eliter ble utdannet til lederskap, uten å få undervisning i samfunnslære. Universitetet utdannet elitene som senere skulle innta ledende posisjoner i samfunnet. Slik Ibsen så det var imidlertid problemet at fagene som ble undervist ved universitetet, så fortjenstfulle de enn kunne være, ikke i særlig grad var egnet til å sette studentene bedre i stand til å styre samfunnet når de var ferdige. De tradisjonelle fagdisiplinene var etter Ibsens oppfatning ute av stand til å stå for de nødvendige reformene som fulgte med den nye tid. Dette hadde i seg selv sammenheng med utviklingstankegangen. Schweigaard gjennomførte moderniseringen og nasjonsbyggingen ved å stå for utbedringer av kommunikasjonsmidler og materiell og økonomisk infrastruktur.²⁵⁰

I Ibsens program var målet for moderniseringen hevet et hakk. De nye elitene skulle etter Ibsens program se på selve samfunnsstrukturen med nye og vitenskapelige øyne. Dette hang sammen med det organiske samfunnssynet som etter hvert var fremherskende, og som stod i linje med videreføring av evolusjonslæren. Det var ikke lenger bare naturen og dens lover som kunne avsløres, men også samfunnets. Kjennskap til samfunnsorganismens årsaker og virkninger skulle sette fagelitene i stand til å kurere "samfundslegemets" sykdommer og forstyrrelser, men også til å gjøre samfunnsbyggingen sterkere i seg selv. Ibsen ønsket ikke i utgangspunktet å erstatte de gamle fagene med den nye samfunnsvitenskapen, han ønsket å supplere dem og komplettere dem med det nye, overordnede og syntetiserende faget. De gamle fagdisiplinene hadde fortsatt en viktig plass i Ibsens vitenskapsteoretiske skjema, men nå som hjelpefag og dataleverandører til sosiologien. Konsekvensene av denne tankegangen var implisitt en sterk kritikk av en del av de eksisterende fagene, og deres utøvere.

Særlig hardt gikk det i første omgang ut over juristene, men også andre faggrupper ble rammet av kritikken.²⁵¹ Samfunnslære burde ifølge Ibsen bli en obligatorisk del av juristutdanningen. Også lov og rett måtte sees som sosiale fenomener som var avhengige av tid og sted, og ikke som evige og uforanderlige størrelser. Dette gjorde kjennskap til samfunnet og dets mekanismer til viktig kunnskap for juristene, som inntok mange av de ledende posisjonene i samfunnet. Ett eksempel han trakk frem var strafferetten. Sigurd Ibsen var en ivrig tilhenger av rettssosiologiske nyvinninger. Blant de områdene som særlig hadde demonstrert nytten ved å "komplettere" rettslæren med samfunnslære var strafferetten. Den nye "kriminalsociologi" viste hvordan store gevinster og løsninger på problemer i samfunnet ventet i "den positive skoles" fokusering på "den menneskeklasse, som forøver de forbryderske handlinger, og de *samfundsvilkår*, under hvilke disse handlinger bliver begåede", ettersom det "abstrakte begreb "forbrydelse" som en selvstendig juridisk væsenhed er den skjære metafysik".²⁵²

²⁴⁹ Slagstad (1998:17f).

²⁵⁰ Sørensen (1988a:21 og 87ff).

²⁵¹ "Samfundslære og retsvidenskab" s. 6.

²⁵² "Samfundslære og retsvidenskab" s. 17 og 18 uthevninger i originalen.

Strafferetten var imidlertid bare ett eksempel av mange på hvordan anvendelse av sosiologi i retssvitenskapen ville fremme dypere forståelse for samfunnet og rettens rolle som instrument i samfunnet. Denne forståelsen ville gi de politiske elitene bedre grunnlag for samfunnsstyring. I dette lå ikke bare sterk kritikk av det bestående systemet, men også av bærerne av det.

Det er ikke for intet, man så ofte hører, at Norge er et juriststyret land. Der er mange, som betragter juriststyre som et onde : jeg for mit vedkommende skal intet have imod det i det øjeblik, jeg bliver overbevist om, at netop juristerne fremfor andre *egner* sig til at styre. Men at deres nuværende uddannelse her i Norge skulde gjøre dem særlig kvalificerede til det, tillader jeg mig at betvile [...] Vore jurister skal ud i livet og virke i samfundet; men livet gjenspejler sig ikke i hoben paragrafer, og samfundets indhold er altfor mangfoldigt, til at det skulde rummes i en lovsamling. Gjør man fordring på en ledende stilling, vil man styre i et samfund, bør man ialdfald først have studeret samfundet.²⁵³

Problemet for Ibsen var, som vi ser av dette utdraget, ikke at en elite la beslag på makten, men at denne eliten manglet de fornødne kvalifikasjoner. Også hos den andre sentrale faggruppen, økonomene, manglet ifølge Ibsen det nødvendige helhetssynet. Han kritiserte økonomenes hang til modeller og mente at vektleggingen av dette kunstige "præparat til de studerendes brug" skygget for oppmerksomheten, som i tillegg måtte være rettet mot de sosiale og politiske faktorene som etter hans oppfatning var avgjørende for å forstå økonomiske spørsmål og fenomener. Dermed hadde han rettet skytset mot to av de sterkeste hegemoniske profesjonene fra embetsmannsstaten.

Kritikken mot de etablerte fagene utgjør den ene linjen i Sigurd Ibsens argumentasjon for opprettelsen av sosiologi som fag ved universitetet i Kristiania. Som i unionsspørsmålet, ble kritikken mot det bestående systemet kombinert med en demonstrasjon av hvor mye bedre det stod til andre steder. Denne gangen var imidlertid forbildene først og fremst å finne i de store kulturnasjonene i Vesteuropa. Norge kunne og burde følge deres eksempel og benytte seg av denne vitenskapelige nyvinningen. For Norges del gjaldt det å sørge for å ta del i denne bevegelsen av kulturfremskritt, og sørge for å sikre seg midlene til videre modernisering. Ibsen understreket og dokumenterte viktigheten av sosiologien ved å peke på utbredelsen av faget i utlandet, og stille det i kontrast til forholdene i Norge.

I udlandet har man nok ikke den tro på den sunde menneskeforstand, som man har herhjemme : det viser de hundreder af professorer og kurser, som derude befatter sig med alle mulige samfundsvidenskabelige emner. Og vi tør vel ikke antage, at just nordmændene i denne retning er udrustede med en speciel og medfødt begavelse, som gjør, at de lige fra først af sidder inde med det, som de andre møjsommelig må læse og lære sig til.²⁵⁴

Til den trykte utgaven av foredraget i Den juridiske studenterforening lå det med en detaljert oversikt over undervisningstilbudet innen samfunnsfag ved 49 europeiske universiteter. Utbredelsen av samfunnsfag eller sosiologi ved universitetene i de nasjonene som lå foran Norge i kulturutvikling, demonstrerte hvilken vekt større nasjoner tilla faget. Samtidig ga det disse landenes eliter innsikt og kunnskap som i sin tur ville bidra til å øke, snarere enn å minske, forskjellene mellom Norge og de store europeiske kulturnasjonene.

²⁵³ "Samfundslære og retsvidenskab" s. 18 og 19.

²⁵⁴ "Samfundslære og retsvidenskab" s. 19.

"Positivismen er den stamme, hvorfra sosiologiens gren er skudt frem"

Begrunnelsen av sosiologiens formål fremstår som en understreking av Sigurd Ibsens eliteorientering. Ved å se på det teoretiske grunnlaget for Ibsens sosiologi, vil hans fremskrittstro og utviklingsorientering tre tydeligere frem. Denne fremskrittstroen var nær knyttet til evolusjons- eller utviklingslæren, som først ble utviklet i en naturvitenskapelig kontekst. Evolusjonslæren ble imidlertid tidlig overført på samfunnsmessige forhold.

I Ibsens perspektiv var sosiologien i seg selv et resultat av kulturfremskrittet, på samme tid som den var et nødvendig instrument for å få det beste ut av utviklingen. Ibsen mente at faget sosiologi, som alt annet, måtte forstås ut fra sin samfunnsmessige sammenheng, og som resultat av faktorer i utviklingen for øvrig. Fremveksten av sosiologien som vitenskap hvilte, i følge Sigurd Ibsen, på tre grunnleggende forutsetninger; selve begrepet om "samfunnet", det organiske samfunnssynet og anvendelsen av naturvitenskapelige metoder for å forstå samfunnet.²⁵⁵ Disse var, mente han, først tilstede samtidig i det 19. århundre. Når sosiologien kunne oppstå på 1800-tallet skyldtes det i følge Ibsen tre faktorer i tillegg til at de grunnleggende forutsetningene nå var til stede. Den viktigste av disse faktorene var den positivistiske filosofien, som gradvis vant adskillig støtte fra 1830-årene og fremover. I tillegg kom de naturvitenskapelige fremgangene på 1800-tallet og det store datamaterialet som var samlet inn av sosiologiens "hjælpefag", som historie, økonomi osv.²⁵⁶ Ibsen knyttet sosiologien, og sitt initiativ for den, an til de toneangivende vitenskapsmennene og filosofene han hadde kommet i berøring med under studiene i utlandet, og gjennom sin omfattende lesning. For Ibsens sosiologi var det særlig tre sosiologiske pionerer som, hver på sin måte, hadde lagt grunnlaget for fagets fremvekst. Felles for alle tre er at de forfektet en eller annen form for utviklingslære eller evolusjonstankegang.

Positivismen og faget sosiologi hadde begge sin opphavsmann i Auguste Comte (1798-1857), som fra 1830 til 1842 publiserte sitt hovedverk *Cours de philosophie positive*.²⁵⁷ Comte var påvirket av opplysningstidens idealer om å forkaste all metafysikk og all søken etter kunnskap som ikke kunne underbygges direkte med observerbare fakta. Men Comte gikk lenger enn dette. Han forkastet ortodoks religion og ville i stedet for de gamle religionene sette en ny vitenskapelig og positivistisk religion. Han kombinerte dette med en utviklingslære og lanserte en tretrinns utviklingsteori over menneskets utvikling. Fra det opprinnelige teologiske stadium hadde menneskeheten passert gjennom det metafysiske stadium og stod nå på terskelen til det positive og endelige nivået i menneskelig utvikling. For å fullføre denne utviklingslinjen var det nødvendig at vitenskapene avstod fra å søke kunnskap om forhold det ikke lar seg gjøre å vite noe sikkert om, og kun befatte seg med det observerbare. Derigjennom kunne samfunnets konstante naturlover avsløres, ikke for å forandre den uunngåelige utviklingen i samfunnet, men for å lette den og sørge for at forandringene kunne gå mest mulig smertefritt.

Comte etablerte et hierarkisk system for å plassere vitenskapene i logisk rekkefølge. Han begynte med det mest abstrakte, matematikk, og gikk via disipliner som astronomi, fysikk, kjemi, og biologi for å nå frem til kronen på verket, som var den mest konkrete av alle vitenskaper og plassert øverst i hierarkiet; sosiologien. Senere, etter sigende etter en forelskelse, reviderte han systemet og ryddet plass for etikk og religion over sosiologien i hierarkiet. Comte forsøkte å formulere en humanistisk religion i forlengelsen av positivismen. Det var imidlertid den sosiologiske siden av Comtes positivisme som interesserte Ibsen. Han beklaget at Comte ikke rakk å fullføre sin ambisjon om å ferdigutvikle den nye vitenskapen. Ibsen fremholdt allikevel at Comte var sosiologiens ubestridelige far og at hans innsats var av største betydning. Særlig var det hans fortjeneste at han hadde

²⁵⁵ "Den moderne samfundslære eller sosiologiens oprindelse" i *Samtiden* 1896, s 370-382 .

²⁵⁶ "Den moderne samfundslære eller sosiologiens oprindelse" i *Samtiden* 1896, s. 372.

²⁵⁷ Om Comte: Stromberg (1994:84ff) og Anfinn Stigen (1993:468ff).

paapeget disse sociale fænomeners indbyrdes sammenhæng og i overensstemmelse hermed hævdede den sociologiske forsknings enhed og universalitet i modsætning til hine dages konfuse specialisme, som behandlede statslære, retslære, økonomi som ligesaa mange uafhængige fag, der ikke var forbundne ved noget organisk baand. Det er ham, som har betonet nødvendigheden af at give socialvidenskaben en positiv retning, for paa grundlag af den derved vundne socialteori at tilveiebringe en positiv socialpraksis, som skulde erstatte den hidtidige grovt empiriske eller taaget metafysiske politik.²⁵⁸

1800-talls-positivismen var det grunnleggende teoretiske fundamentet for Ibsens sosiologi, slik han ville ha den innført ved Universitetet i Kristiania på 1890-tallet. Ved flere av universitetene ellers i Europa, der sosiologi på dette tidspunktet var etablert som fag, var positivismen under press. Flere av Sigurd Ibsens sosiologiske helter var i ferd med å bli detronisert. Folk som Max Weber og Emile Durkheim var allerede på denne tiden aktive i henholdsvis Freiburg og Bordeaux, men de var fortsatt lite kjent utenfor sine respektive hjemland. Disse klassiske sosiologene var mer direkte problemorientert enn de var rettet mot altomfattende systemanalyser og styringsverktøy for samfunnets politiske eliter.²⁵⁹ Selv om Ibsen var klar over disse vitenskapsmennene, er det ingen ting som tyder på at han i detalj kjente til deres arbeider. For ham var idealet fortsatt den positivistiske skolen som var grunnlagt av Comte og som opererte etter hans idealer.

Ved siden av Comte, var Herbert Spencer (1820-1903) minst like viktig som Sigurd Ibsens sosiologiske forbilde og inspirasjonskilde. Vi har tidligere sett at nettopp Spencer var den som utstyrte Ibsen med en filosofisk legitimering av hans nasjonalistiske innsats.²⁶⁰ Spencer var et av de store navnene innen europeisk filosofi og vitenskap i siste halvdel av 1800-tallet, selv om hans stjerne skulle dale nokså raskt rundt århundreskiftet. Han var en viktig tenker for radikale intellektuelle etter midten av det 19. århundre. I Norge var blant andre Bjørnson svært opptatt av Spencer, slik Georg Brandes var det i Danmark.²⁶¹

Herbert Spencers navn er først og fremst knyttet til å ha koblet evolusjonslæren opp mot sosiale forhold. Han blir gjerne forbundet med den såkalte sosialdarwinismen. Spencer nektet selv for å være positivist og fraskrev seg enhver påvirkning fra Comte, som han ikke kunne fordra. Dét var nok å overdrive, men han stod nærmere liberalisten John Stuart Mill enn Comte. Selv om Spencer ble en stadig sterkere motstander av sosialisme og statlig inngripen overfor individet, var han knyttet til de radikale grupperingene i engelsk politikk gjennom sin motstand mot alle former for militarisme og sin støtte til skolereformer og vitenskap. Som Mill var han liberal, opptatt av å forsvare enkeltindividets rettigheter og tilhenger av demokratisk utvikling.

Det som særlig gjorde at Sigurd Ibsen og andre trykket Spencer så sterkt til sitt bryst, og som gjorde ham ansett som en av de mest betydningsfulle og fremragende vitenskapsmenn i samtiden, var de svært omfattende arbeidene han gjorde for å beskrive og avdekke mekanismene bak utviklingen. Spencer utviklet et omfangsrikt teorisystem i arbeidet med å avdekke "naturlovene" som styrte samfunnsutviklingen. Frem til 1857 arbeidet Spencer filosofisk med evolusjon og temaer knyttet til evolusjon og utvikling. Fra da og livet ut var Spencers prosjekt arbeidet med et (alt)omfattende filosofisk system, som begynte med de enkleste biologiske opprinnelser og endte med de høyeste etiske prinsipper, alt i en lovmessig utvikling mot arbeidsdeling, spesialisering og dermed økt gjensidig avhengighet og fred og fordragelighet mellom folk, steder og land.²⁶² Spencers utviklingslære stod helt sentralt i Ibsens bevissthet på 1890-tallet.

Karl Marx (1818-1883) hadde den tredje plassen i Sigurd Ibsens sosiologiske anegalleri. Man var etter Ibsens oppfatning Marx stor takk skyldig for at han hadde løsrevet rettsmaksimer, moralbegreper og politiske grunnsetninger fra

²⁵⁸ Samtiden 1896, s. 374-75.

²⁵⁹ Mjøset (1991).

²⁶⁰ Se ovenfor s. 33f.

²⁶¹ Øystein Sørensen (1997:93 ff).

²⁶² Om Spencer, se Peel (1971) og Sørensen (1997:95ff).

den metafysiske tåke og ”givet dem fodfæste på vor egen jord, idet han har paavist deres afhængighed af produktionens og fordelings skiftende vilkaar”.²⁶³ Dette var Marx’ sentrale bidrag. Riktig nok mente også Ibsen at Marx langt på vei hadde rett i sin teori om de økonomiske forholdene og de økonomiske elitene som bestemmende for samfunnets utseende, utvikling og selvforståelse. Men, fremholdt Ibsen, ”Marx var ikke alene videnskabsmand, men tillige agitator, og denne omstændighed har vistnok bidraget til at hilde hans blik”.²⁶⁴ Sigurd Ibsen delte Marx’ oppfatning om at de økonomiske forholdene spiller en helt avgjørende rolle i utformingen av samfunnet og dets institusjoner, men han mente samtidig at Marx forenklet sammenhengene i meste laget og overså den rollen som spilles av ikke-økonomiske faktorer og forhold.

Det var særlig to elementer alle disse tre teoretikerne hadde felles, og som var viktig for Sigurd Ibsen. For det første en utviklingstankegang og for det andre en forestilling om at denne evolusjonen var resultat av mekaniske eller naturlige sammenhenger og årsaksforhold, som det var mulig å tilegne seg kunnskap om. Foreløpig var det i mindre grad snakk om å påvirke og styre utviklingen, enn å forstå den og dermed være i stand til å opptre i tråd med den, lette den og fjerne sosiale og samfunnsmessige vanskeligheter og uromomenter. Det lå en form for teleologi – målrettethet – i historiens natur, som gikk mot moderne og mer komplekse samfunn i takt med kulturfremskrittet.²⁶⁵ For Ibsen lå denne forestillingen om fremskritt som et overordnet perspektiv, både på unionspolitikken og på samfunnssynet og synet på styring mer allment. Nettopp derfor var sosiologien så viktig for ham.

”Intet Professorat til Sigurd Ibsen, ti han er Venstremand”

Nederlaget i kampen for et professorat i sosiologi var Sigurd Ibsens største på 1890-tallet. Kritikken mot de etablerte fagene og elitene kan gi noe av forklaringen på at motstanden mot Sigurd Ibsens professorat i sosiologi var så stor. I tillegg kom at det var en rekke rent prinsipielle motforestillinger mot sosiologien som fag som gjorde seg gjeldende. Da det ble fremmet forslag til Stortinget om opprettelse av en lærerstilling i sosiologi ved universitetet i Kristiania, måtte man både ta stilling til om man overhodet skulle opprette en stilling i sosiologi og hvorvidt denne skulle tildeles Sigurd Ibsen. Som Rune Slagstad påpeker, var universitetet en av de viktigste kamparenaene i den politiske striden etter 1884.²⁶⁶ Kampen om Sigurd Ibsens professorat ble en del av de stridighetene. Også John Peter Collett plasserer Ibsens professoratsak inn i den allmenne striden om posisjoner og fagdisipliner. Collett ser professoratstriden som en del av Venstres arbeid for å etablere samfunnsvitenskapene som en opposisjon til juristenes dominans i embetsverket.²⁶⁷ Som allerede vist, fremsto Ibsens initiativ som en utfordring til begge de to ledende fagelitene, med eksplisitt brodd mot både juristene og økonomene.

Ibsen tok første gang opp saken i artikkelen ”Om samfundslære som fag ved vort universitet”.²⁶⁸ I denne artikkelen, som blant annet inneholder en detaljert plan for det nye faget, reiste han kravet om at faget sosiologi måtte komme inn ved Universitetet i Kristiania. Sigurd Ibsens initiativ fikk støtte fra grupperinger innen Venstre. I juli 1895 ble saken sendt Stortinget som forslag om en ekstraordinær bevilgning til dekning av utgiftene ved opprettelsen av et ekstraordinært professorat i sosiologi for Sigurd Ibsen.²⁶⁹ Forslaget var undertegnet av blant andre Ernst Sars, Chr.

²⁶³ *Samtiden* 1896, s. 378.

²⁶⁴ *Samtiden* 1896, s. 378.

²⁶⁵ Ibsens avviste enhver form for formål i historien eller naturen, men årsakene og mekanismenes årsakssammenheng var etter dette synet det som drev utviklingen fremover og som måtte avkodes.

²⁶⁶ Slagstad (1998:165).

²⁶⁷ Collett (1999:88).

²⁶⁸ *Nyt Tidsskrift* 1895, s. 429-436.

²⁶⁹ Stortingsforhandlinger 1895, bind 5, dok. nr. 156.

Collin, Moltke Moe, E. Werenskiold og Arne Løchen og ble oversendt og anbefalt Stortinget av venstrefolk som Qvam, Jørgen Løvland, Otto Blehr, Wollert Konow og Annæus Schjødt med flere. I forslaget, som var sterkt farget av Sigurd Ibsens artikler, ble det argumentert med at "den nye tid" var særlig opptatt av sosiale spørsmål. Det nye faget ville virke allmendannende, men særlig var det viktig med undervisning i samfunnsfag ved universitetet fordi slik undervisning "spesielt giver den videre oversigt, der er nødvendig for dem, som med sandt gavn skal kunne deltage i samfundsarbeidet". Dette er argumenter som er hentet rett fra Ibsens egne artikler og foredrag. Utover disse korte utsagnene gikk ikke forslagsstillerne nærmere inn på nytten ved det nye faget. De begrenset seg til å vise til Sigurd Ibsens artikkel fra *Nyt Tidsskrift*, som var vedlagt dokumentet. Derimot brukte de desto mer plass på å demonstrere at tiden nettopp nå var inne for opprettelsen av et professorat i samfunnslære, fordi den skikkede mann, Sigurd Ibsen, var for hånden. Av Ibsens særlige kvalifikasjoner la forslagsstillerne spesielt vekt på at han hadde samfunnsfaglig utdanning fra utenlandske universiteter og at han senere hadde en betydelig samfunnsvitenskapelig produksjon bak seg. I tillegg pekte man på en rekke personlige forhold ved Sigurd Ibsen; han hadde personlig kjennskap til "de fornemste moderne kultursamfunds sociale forhold", var utdannet i Tyskland og Italia, hadde fartstid i diplomatiet og han hadde dessuten i de seneste årene nøye fulgt alle sosiale forhold i Norge.

I første omgang førte forslaget til at det ble bevilget 3000 kroner til en rekke prøveforelesninger i sosiologi, som skulle bedømmes av en komité. Sigurd Ibsen holdt 16 forelesninger under stor oppmerksomhet. Dagbladet støttet ivrig opp om Ibsens ambisjoner om professorat, både før forelesningene kom i gang, mens de pågikk og etter at de var avsluttet. Avisen bragte rapporter om fulle hus og stormende jubel, den bragte sogar krav om at et større lokale måtte stilles til disposisjon, da auditorium 4 i Urbygningen ikke var stort nok til å romme alle som ville følge forelesningene.

Komitéen på sin side var ikke like begeistret. Da innstillingen var klar i slutten av april 1897, konkluderte den med at hverken sosiologien eller Sigurd Ibsen var modne for et professorat ved universitetet i Kristiania. Det kan i ettertid hevdes at komitéen var skjevt og urettferdig sammensatt.²⁷⁰ Få, om noen, av komitéens medlemmer hadde faglige forutsetninger for å uttale seg om sosiologien som fag, eller Sigurd Ibsens eventuelle kvalifikasjoner i dette faget. De som hadde en viss fagkunnskap på området var i utgangspunktet forutinntatt mot sosiologien. Arvid Brodersen legger stor vekt på artikkelen *La Sociologie* av den belgiske sosialøkonomen E. Van der Rest, som var vedlagt komitéens innstilling. I artikkelen går Van der Rest hardt ut mot sosiologiens faglige status. Den var i sin tid skrevet som forsøk på å hindre sosiologien innpass ved universitetet i Brussel. Boken var en gave fra forfatteren til ett av komitéens medlemmer, T. H. Aschehoug. Den underbygger påstanden om at minst ett av komitémedlemmene i utgangspunktet var negativt innstilt. Aschehoug, som var jurist og statsøkonom i tillegg til at han hadde en fortid som konservativ politiker, var blant de av komitéens medlemmer som hadde størst faglige forutsetninger for å vurdere forelesningene. Han var nettopp en representant for det gamle embetsmannstyret, med bakgrunn i *Intelligensen*.²⁷¹ Hans oppfatninger vil ha veid tungt i komitéen. Foruten Aschehoug var komitéen utstyrt med ytterligere en jurist, statsøkonom og konservativ politiker, Bredo Morgenstjerne. Både Aschehoug og Morgenstjerne tilhørte de faggruppene som ble hardest rammet av Ibsens kritikk. Utover disse to besto komitéen av en statistiker, en historiker og en egyptolog.²⁷² De fikk alle høre at de tilhørte det nye fagets "hjælpefag" og var eksponenter for universitetets opptatthet av alt mellom himmel og jord – bare ikke det viktigste av alt for et moderne samfunn på vei fremover. Dessuten tilhørte i alle fall noen av de førende komitémedlemmene

²⁷⁰ blant annet Keilhau (1934), Bergliot Ibsen (1948) og Arvid Brodersen (1986).

²⁷¹ Slagstad (1998:17ff).

²⁷² hhv. Anders N. Kiær som hadde vært direktør for Det Statistiske Centralbyrå siden 1877, Gustav Storm som arbeidet mye med norsk historie og Jens Daniel Carolus Lieblein som gjorde banebrytende arbeid mht lokaliseringen av den egyptiske byen Pun og egyptisk religion.

Ibsens politiske motstandere også i andre saker. Vi kan nokså trygt slå fast at komitéen i beste fall møtte til forelesningene med en solid porsjon skepsis.

Sikkert er det i hvert fall at Sigurd Ibsen selv oppfattet avslaget som en blodig urettferdighet, og så det som et utslag av norsk smålighet og et angrep på seg selv. I brev etter brev besværet han seg til familie og venner. Konen Bergliot fikk høre at "forøvrigt er det ganske i stil med de erfaringer, jeg hidtil har gjort i Norge. Det ser, ud som om alle har sammensvoret sig om at gjøre dette land ubeboeligt for mig". Til tross for at blant andre Bjørnson, til forskjell fra Sigurd Ibsen selv, forsøkte å arbeide for saken i Kristiania, følte Ibsen seg sviktet ikke minst av sine politiske venner

Den ligegyldighed mine såkaldte venner og meningsfæller hidtil har vist, er simpelthen oprørende. Ikke for det: jeg venter mig intet positivt resultat av en mulig diskussion; tanken på en universitetslærerpost har jeg ganske opgivet; men jeg vilde dog gjerne, at folk skulde få øjnene op for den exempelløse fornærmelse og uret, de fem slyngler har vovet at tilføje mig.²⁷³

Forslagsstillerne fokuserte på Sigurd Ibsen og hans kvalifikasjoner, og forslaget var helt uløselig knyttet til ham personlig. Det var rimelig at også bedømmelseskomitéen ville gå personlig til verks mot Ibsen i bedømmelsen av forelesningene. Ibsen hadde etter komitéens mening hverken vist tilstrekkelig faglige kvalifikasjoner eller produksjonskapasitet stor nok for et professorat ved Universitetet. Komitéen pekte på at han kun hadde holdt én ukentlig forelesning og at han hadde avsluttet forelesningsrekken allerede midt i semesteret. Enda verre for Ibsen var det nok at komitéen på bakgrunn av forelesningene ikke hadde "kunnet overbevise sig om, at Dr. Sigurd Ibsen har særlig Begavelse for original videnskabelig Forskning".²⁷⁴

Også i den konservative pressen ga man Ibsen det glatte lag. Morgenbladet la seg på komitéens linje for øvrig, men fremstilte i tillegg Ibsen som den reneste pornograf, og beskyldte ham for å kompensere for sine manglende vitenskapelige kvalifikasjoner ved å fylle forelesningen med "Pikanterier fra Erotikens Strøg". Den tilstrekkelige "Pietet og Hensynsfuldhed" som krevdes ved en behandling av dette ømtålelige temaet lot, i følge Morgenbladet, ikke "til at trykke Hr. Ibsen".²⁷⁵

Selv reiste Sigurd Ibsen utenlands umiddelbart etter at forelesningsrekken var avsluttet. Tilbake i Norge ble hans sak talt av blant andre Bjørnstjerne Bjørnson, Christen Collin og Henrik Ibsen, mens Sigurd Ibsens eneste bidrag i debatten var å trykke delene av forelesningsmanuskriptet og mer eller mindre omarbeidede versjoner av de generelle artiklene om samfunnsvitenskapens fortrefelighet. Til tross for støtte og forsvar, både fra Dagbladet og, særlig, fra Chr. Collin i en stor artikkel i Verdens Gang,²⁷⁶ ble forslaget om professorat avvist også i Stortinget etter at en del venstremenn fulgte Høyre i stemmegivningen. Den ibsenske bitterheten var stor "Professoratet er altså faldt på Astrups stemme. Han var den, jeg mindst havde ventet en sådan opførsel af. Ja, jeg bliver mere og mere ensom deroppe. Der bliver jo tilslut ikke mere det menneske deroppe, jeg kan omgås med".²⁷⁷ Også Henrik Ibsen følte seg personlig støtt av behandlingen og truet igjen med å utvandre for godt.²⁷⁸ Også Dagbladet klaget over unnfallende venstremenn som la

²⁷³ Brev til Bergliot Ibsen 29.05.1897. Her fra B. Ibsen (1948:164).

²⁷⁴ Stortingsforhandlinger for 1897 bind 5b, dok. nr. 98.

²⁷⁵ Her fra Dagbladets motsvar 22.06.1897.

²⁷⁶ 1. juni 1897.

²⁷⁷ til B. Ibsen 17.juli 1897 Her fra B. Ibsen(1948).

²⁷⁸ bl.a. brev til Bjørnson 15. juni 1897. Her fra B. Ibsen(1948).

seg ”paa Tværke”, samtidig som Høyres representanter på Stortinget stod samlet under parolen ”Intet Professorat til Sigurd Ibsen, ti han er Venstremand”.²⁷⁹

Komitéen og dens meningsfeller var sterke i sin kritikk mot Sigurd Ibsens person. Slik sett er det ikke unaturlig at han ble støtt av kritikken. Vanskeligere er det å forstå hans nesten absolutte passivitet i debatten som fulgte. Samtidig føyer dette seg inn i rekken av tilfeller hvor han reagerte med bitterhet, sinne og tilbaketrekning snarere enn å ta opp kampen når han møtte motbør. Kampgløden var stor når spørsmålene ikke berørte ham direkte, mens personlig motstand fikk ham til å trekke seg tilbake og fordømme hele det norske miljøet. Det lyktes hans våpendragere å få aksept for et forslag om ny bevilgning. I mai 1897 ble det besluttet å oppnevne en ny komité og la den bedømme en ny forelesningsrekke der Sigurd Ibsen skulle få anledning til å foredra over emner han ikke hadde berørt i de opprinnelige forelesningene. Dette tilbudet om å la seg bedømme av en ny komité ville Ibsen ”aldrig i evighed” ta imot, ettersom han allerede mente å ha bevist sine kvalifikasjoner for professorposten en gang for alle. Igjen fikk stolthet stå i veien for de yrkesmessige og politiske målene han hadde satt seg.

Da det ble klart at komitéen var negativt innstilt til Sigurd Ibsens professorat, forsøkte Bjørnson å få ham til å vie seg til politikken, men det så han seg ikke i stand til. Svaret til Bjørnson forteller mye om hans reaksjon på motgang. Å ta imot tilbudet som var fremmet om flere forelesninger ville, mente han, være en

indrømmelse til den forenede dumhed, ondskab og fejghed, som jeg aldrig havde kunnet bekvemme mig til at gjøre. Det kan jo i øjeblikket se ud, som en sådan eftergivenhed vilde bane mig vejen til næste år. Men jeg er overbevist om at sagen ved et eller andet kneb også da vilde blevet forpurret. Jeg kommer ingen vej deroppe i Norge [...] Du siger jeg nu skal blive politiker, og at jeg som sådan ikke må give indtryk af vranghed eller særhed. Men jeg tror ikke, jeg duer til *norsk* politiker, og hvad angår det indtryk, man har af mig deroppe, så har det vist allerede för været så lidet gunstigt, at min refus ikke kan gjøre stort fra eller til.²⁸⁰

Fra 1898 var han imidlertid igjen aktiv i Norge. Denne gangen som utgiver av Ringeren, hvor han videreførte linjene fra både unionspolitikken og de mer generelle folkeopplysningsideene.²⁸¹

Forelesningene

Prøveforelesningene var den anledningen som ble budt Sigurd Ibsen til å dokumentere sine og fagets kvaliteter.²⁸² Komitéen som skulle bedømme prestasjonen konkluderte negativt, og frarådet at han ble tilbudt det ekstraordinære professoratet i sosiologi. At Ibsen ble veiet og funnet for lett av komitéen ble oppfattet som en urimelighet både av ham selv og av den nærmeste kretsen rundt ham. Bergliot Ibsen skriver at det ikke var kvalifikasjonene det stod på. ”De” var derimot redde for hans frisinn og ”derfor for hans påvirkning av ungdommen”.²⁸³

Det er flere grunner til både å se nærmere på forelesningene og hvilket tema som ble behandlet med slikt frisinn i forelesningene, at komitéen og politikere i både Høyre og Venstre angivelig skal ha fryktet for ungdommen, dersom man slapp Ibsen løs på den fra Universitetets kateter. For det første er forelesningene interessante fordi de gir

²⁷⁹ 9. juli 1897.

²⁸⁰ brev til Bjørnson 18. juli 1897. Her etter Ibsen (1997:176). Utheving i originalen.

²⁸¹ Ovenfor, s. 60ff.

²⁸² Ved siden av disse forelesningene var Ibsen samtidig aktiv som foredragsholder i ulike private fora på denne tiden. I disse foredragene behandlet han også emner som falt utenfor temakretsen fra de offisielle forelesningene.

²⁸³ Bergliot Ibsen (1948:163).

utgangspunktet for refusjonen. Enda mer interessante er de fordi de gir et innblikk i de praktiske manifestasjonene av Ibsens sosiologiske ideer, og demonstrerer det som den gang fremstod som problematisk ved sosiologien.

Den faglige kjernen i Sigurd Ibsens sosiologi var, som tidligere nevnt, en positivistisk tilnærming preget av et organisk samfunnssyn. Fordi alle sider av samfunnslivet hang sammen, ble alle samfunnsfenomener viktige brikker for å forstå helheten. Positivistisk avvisning av metafysikk og evige og uforanderlige sannheter innebar videre at avdekking av årsaker og virkninger skulle være målet med den sosiologiske forskningen. Alle fenomeners utvikling - evolusjon – skulle kartlegges for å forstå deres "natur" og settes inn i den større sammenhengen. Nettopp denne kjernen, og måtene den ga seg utslag på, eksemplifiseres gjennom prøveforelesningene Ibsen holdt i 1896 og –97. Dessverre er ikke manuskriptet til forelesningene tilgjengelig, men det fremgår tydelig flere steder at han konsentrerte seg om en ganske begrenset del av det omfangsrike programmet han selv hadde satt opp for faget.²⁸⁴

Ifølge Ibsens eget program for en forelesningsrekke i sosiologi skulle denne behandle et vidt spekter av temaer. Det naturlige ville være å begynne med familien, "familiesamfundet" før og nå, og arbeide seg gjennom problemstillinger knyttet til større og mer komplekse "samfund", for endelig å ende opp med "Det internationale samfund". På veien skulle man innom nær sagt alle samfunnsvitenskapelige og humanistiske emner og disipliner. Det kan på denne bakgrunnen være vanskelig å forklare hvorfor Ibsen valgte å vie hele rekken av prøveforelesninger til familiesosiologien. Det kan neppe avskrives som bare sensasjonsjag. En forklaring ligger sannsynligvis i arbeids- og produksjonskapasiteten hans. Arvid Brodersen peker på en annen; Ibsens forelesninger falt sammen med en av svigerfaren Bjørnsons offensiver i kampen mot Jæger og "bohemer". Temaet var derfor ekstra aktuelt i debatten på denne tiden. Dessuten har vi sett at Sigurd Ibsens tidligere arbeider innenfor andre samfunnsfaglige områder allerede var trukket frem og brukt av hans tilhengere i argumentasjonen i forkant av forelesningene.²⁸⁵

Det er både mulig og trolig at Ibsen følte seg trygg på at hans kvalifikasjoner når det kom til storpolitiske og statsrettslige emner allerede var godt nok dokumentert og etablert. Han hadde både formell utdanning, publiserte arbeider og praksis å vise til. Dessuten var kjønns- og familiesosiologi et temaområde som han ikke hadde arbeidet så mye med ennå, til tross for at det var et tema han var opptatt av og skulle vende tilbake til ved flere anledninger i årene etter 1905. Kanskje så han muligheten og nødvendigheten av å behandle nettopp dette temaet til bunns da han først fikk sjansen til å slippe til. Ikke minst er det sannsynlig at han ved å gjøre dette grundig og gjennomgripende mente at han kunne vise sosiologiens metode og vesen bedre enn ved å fare over for mange temaer. Vi skal heller ikke glemme at han mente å kunne regne med anledninger til å komme tilbake til de øvrige temaene på et senere tidspunkt.

Selv om selve forelesningsmanuset har gått tapt, kan vi med stor sikkerhet regne med at de familiesosiologiske arbeidene Ibsen publiserte i tiden rundt og etter forelesningsrekken er temmelig identiske med og sannsynligvis hentet rett fra forelesningsmanuskriptet. Forelesningene ble annonsert med tittel i dagspressen, de publiserte artiklene har titler som korresponderer med flere av disse.

Hva kan så disse publiserte delene av manuset fortelle oss om forelesningene og Ibsens sosiologi mer generelt? En ting var at han forbauset komitéen og andre ved å konsentrere seg ensidig om denne ene delen av faget, en annen sak var hvordan han behandlet temaet. Riktignok var neppe Ibsens grunnleggende konklusjoner egnet til å forarge moralens voktere, eller forderve ungdommen. Grovt sett fortøner forelesningene seg som et forsvar for kjernefamilien som 1800-tallssamfunnets viktigste byggesten. I dette tilfellet var det nok ikke hans familiepolitiske standpunkter som var problematiske, men veien frem til dem. Her får vi en demonstrasjon av det radikale og utfordrende ved den sosiologien som Sigurd Ibsens etterlyste og propaganderte.

²⁸⁴ f.eks Chr. Collins artikkel i Verdens Gang 01.06.1897 og komitéens innstilling.

²⁸⁵ Brodersen (1986).

Kjernen var at alle (samfunns)foreteelser kunne og skulle problematiseres og ingen ting kunne tas for naturgitt. Som andre fenomener i samfunnet måtte også familien og kjønnslivet gjøres til gjenstand for vitenskapelig oppmerksomhet. Han avviste både "familien" og "kjærligheten" som konstante størrelser, og ville løsrive de moralske sidene av kjønns- og familielivet fra den faglige forskningen i det. Det å gjøre selve ekteskapet, og kjærligheten, til et sosialt fenomen, som i sin monogame form først og fremst hadde vokst frem i moderne tid, var et betydelig mer radikalt standpunkt enn å forsvare kjernefamilien og tradisjonelle kjønnsroller.

Familjens opkomst hænger sammen med utviklingen af faderskabets begreb, af den religiøse anedyrkelse og af den individuelle eiendom, som atter paa sin side afstedkom en tilbøielighed til at lade denne eiendom gaa i arv til egtefødte efterkommere. Men nu er alle disse elementer ikke givne fra først af, men resultater af en langvarig evolution.²⁸⁶

Tanken om at også familien og ulike former for organisering av kjønnslivet hadde en historie, og var resultat av en evolusjon som alt annet, og at dagens praksis bare var det foreløpig høyeste nivået og det for tiden mest passende systemet, kunne ganske sikkert falle enkelte tilhørere tungt for brystet.

Bedre ble det ikke av at Ibsen underbygget sine påstander med "[...]med unødvendig Vidtløftighed skildrede Analogier fra Dyrelivets Kjønnsrapporter eller fordybede sig i de lavere Menneskeracers anthropologiske Forhold[...]".²⁸⁷ Slik bruk av antropologiens og biologiens forskningsresultater er helt programmatisk i forhold til Sigurd Ibsens forestillinger om sosiologien som den syntetiserende og overordnede vitenskapen som skulle samle de vitenskapelige trådene i høyere erkjennelse om menneskets liv og samfunn. Allikevel skal det ikke stikkes under en stol at Ibsen utmerket godt visste å holde leseren eller tilhørerens oppmerksomhet fanget ved å krydre fremstillingene med anekdoter og språkbilder. Det gjaldt ikke bare når han foreleste over kjønns- og familielivet.

Bruken av fargerike eksempler kan nok ha noe av æren for det bejublete store oppmøtet på forelesningene. De tallrike fremmøtte fikk blant annet vite at ekteskapet var ordnet ganske annerledes og "paa en eiendommelig maade" hos "de nubiske hassanyeh-arabere [...] de arrangerer det paa den vis, at hustruen forpligtes til at respektere det egteskabelige baand et vist antal ugedage, sædvanlig fire, hvorimod hun resten af tiden kan ha samkvem med fremmede mænd efter forgodtbefindende."²⁸⁸ Og at tilstandene måtte antas å ha vært minst like utsvevende blant våre egne fjerne forfedre den gang da "Hver hordes medlemmer parrede sig iflæng, fordi dette faldt naturligt, men da den individuelle kaprice havde det videste spillerum, kan denne parring ha opvist de mangfoldigste variationer".²⁸⁹ Unødvendige eksempler og vidløftigheter eller ei; budskapet var i alle fall klart og utvetydig. Familien var som andre sosiale institusjoner underkastet evolusjonen og måtte til enhver tid tilpasse seg, og om nødvendig forsvare sin berettigelse, i forhold til samfunnsutviklingen og historiens gang.

Som vi har sett gjaldt ikke dette bare familien og dens tilhørende institusjoner, men alle deler og nivåer av samfunnslivet. Dette er den samme angrepsvinkelen som Sigurd Ibsen brukte da han avviste historien som argument i unionsdebatten, og det samme argumentet han gjorde gjeldende for jus og andre fagområder. Nettopp på grunn av

²⁸⁶ "Det menneskelige kjønssamkvems urform" i *Samtiden* 1897 s. 141.

²⁸⁷ Fra komitéens innstilling.

²⁸⁸ "Det menneskelige kjønssamkvems urform" i *Samtiden* 1897 s. 139.

²⁸⁹ "Det menneskelige kjønssamkvems urform" i *Samtiden* 1897 s.142.

fenomenenes foranderlighet var det for Ibsen viktig at man lærte deres mekanismer å kjenne, for derigjennom å ta hensyn til og bruke kunnskapen i den daglige samfunnsstyring.

Kapittel 6

Menneskeliggjøre menneskene

Etter at Sigurd Ibsen ved egen og andres hjelp hadde forlatt norsk politikk en gang for alle i 1906, tok han opp arbeidet med en omfattende og original filosofisk teoribyggning, med sterke politiske implikasjoner. Denne tenkningen var en videreutvikling av hans sosiologi fra 1890-tallet. Den tok opp nye retninger, teorier og vitenskapelige nyorienteringer. Arbeidet trakk i langdrag og gikk tungt, men resulterte i en rekke essays som ble publisert i blant annet Sverige, Tyskland og Norge fra 1908 og fremover. Arbeidet ble avsluttet, samlet og utgitt i ett bind under den karakteristiske tittelen *Menneskelig kvintessens* i 1911. Menneskelig kvintessens står i dag som ett av Sigurd Ibsens to hovedverk, ved siden av *Politikens motsætninger* fra 1925. Disse bøkene utgjør en omfattende fremstilling av hans filosofiske og vitenskapelige grunnsyn. I tillegg ble de supplert og utdypet med en lang rekke artikler i Aftenposten og andre steder.²⁹⁰

Det er nær sammenheng og høy grad av kontinuitet mellom Ibsens arbeider fra *Menneskelig kvintessens* i 1911 og frem til *Politikens motsætninger* i 1925. Bøkene og de relativt mange artiklene danner et gjennomarbeidet helhetssyn på politiske og vitenskapelige spørsmål. Når de her behandles i hvert sitt kapittel, dette og neste, kommer det av at Ibsens ideologiske univers på denne tiden var formet av et filosofisk grunnsyn som over tid ble omsatt i en politisk ideologi. I dette kapitlet er det det filosofiske og teoretiske grunnlaget som først og fremst skal behandles. Neste kapittel handler om de handlingsrettede politisk-ideologiske konsekvensene av Ibsens teorier.

I årene etter 1905 beholdt Ibsen sin positivistiske overbevisning, selv om noen av de faglige forbildene ble byttet ut. Ludwig Gumplowicz er et av de mest fremtredende eksemplene. Gumplowicz forsvarte positivismen, samtidig som han angrep det organiske samfunnssynet og utviklingslæren etter Herbert Spencer.²⁹¹ Ibsen selv markerte bruddet med den utviklingslæren han hadde forfektet på 1890-tallet da han tok til orde for en aktiv fremskrittsprosess. Samfunnet var ikke lenger en organisme, men en organisasjon som trengte til endringer. Konkret dreide det seg om en begrunnet og videreutviklet fremkrittsideologi, som ble koblet med en fornyet elitisme i en vitenskapeliggjort politisk ideologi, bygget på en positivt definert liberalisme og med teknokratiske innslag.

Fra organisme til organisasjon

Grunntemaet i Ibsens ideologiske univers, slik det fremsto samlet fra utgivelsen av *Menneskelig kvintessens*, er en videreføring av linjene vi kjenner fra professoratstriden og kampen for sosiologien på 1890-tallet. Hovedstammen var fortsatt fremkritt- eller kulturoptimisme. Denne var igjen i høy grad koblet til elitetenkningen. Vi står med andre ord fortsatt overfor en vitenskapelig fundert opplysnings- og moderniseringsideologi.

Allikevel er det distinkte forskjeller mellom Ibsens gjennomarbeidede og omdefinerte ideologiske byggverk fra 1911 og den sosiologisk orienterte teoribyggningen vi fant 15 år tidligere. I tillegg til det positivistiske elementet hadde det kommet til et åndelig element. Det viktigste bruddet i forhold til tidligere hadde sammenheng med grunnsynet på samfunnet, og forholdet mellom menneskene og naturen.

På 1890-tallet var Ibsens utviklingsoptimisme knyttet til evolusjonsteoriene. Dette innebar et relativt passivt forhold til utviklingen, i den forstand at god samfunnsstyring først og fremst ville innebære å avkode og tilpasse seg lovene bak utviklingen. I et utviklingsperspektiv, der menneskelivet og utviklingen fulgte en naturlig evolusjon, gjaldt det først og fremst å forstå mekanikken og lovmessigheten som lå til grunn. Forestillingen om dette lå til grunn for troen på

²⁹⁰ En del av disse artiklene ble samlet i boken *Udsyn og indblik* (1912).

²⁹¹ Horowitz (1980).

muligheten for å forstå og tilpasse seg den naturlige utviklingen. Denne forestillingen hang igjen nært sammen med et organisk samfunnssyn, hos Ibsen først og fremst knyttet til Herbert Spencers sosiale utviklingsteori. Spencer og den sosiale evolusjonsteorien tapte raskt terreng rundt århundreskiftet.

Også Ibsen distanserte seg fra et slikt organisk samfunnssyn preget av naturlig utvikling, og forfektet i stedet et syn som gikk ut på at samfunnet var en menneskeskapt organisasjon. At samfunnet var en organisasjon skapt av mennesker innebar at mulighetene for å påvirke eller styre utviklingen ble større.

Fremtidsoptimismen var fortsatt til stede hos Ibsen. Den store, og i denne sammenheng svært viktige, forskjellen er at fremskrittet i henhold til dette grunnsynet blir en aktiv prosess. For det første kom ikke lenger fremskrittet av seg selv, for det andre kunne det gis retning av menneskene selv. Med troen på menneskelig styring av utviklingen ble også menneskenes ansvar større.

Sigurd Ibsens bevegelse bort fra et organisk samfunnssyn fikk konsekvenser for utformingen av både moderniseringsideologien og elitetenkningen. Da fremskrittet ble gjenstand for aktiv innsats, stilte det nye krav til samfunnets ledere. Samfunnsvitenskapenes rolle ble på ingen måte svekket i dette skjemaet, snarere tvert imot. Samfunnet skulle fortsatt ledes av en opplyst og kvalifisert elite. Denne eliten trengte fortsatt midler til å forstå årsakssammenhengene i samfunnsorganisasjonen. I tillegg trengte de i enda høyere grad enn tidligere redskaper for skapende virksomhet. Elitene måtte ta tak i utviklingen og sørge for at den gikk fremover, noe som ikke lenger var en selvfølge.

Samtidig kom det enda et nytt element i Ibsens ideologiske univers. Menneskene, og fremfor alt elitene, fikk forsterket verdi i seg selv. Sagt på en annen måte; menneskene ble både mål og midler i seg selv. Sigurd Ibsen kalte læren sin for en humanisme i egentlig forstand. For å forstå denne karakteristikken er det nødvendig å se på kjernen i Ibsens teori, forestillingen om menneskeheten som bundet sammen i en samfølelse, og helt adskilt fra resten av naturen, i en streben mot kontroll over egen livssituasjon. Sigurd Ibsen kalte dette for den menneskelige kvintessens.

Den menneskelige kvintessens

Sigurd Ibsens tankeverden, slik den fremstår fra Menneskelig kvintessens og fremover, er preget av en dobbelthet. På den ene siden er det et åndelig og ideelt element, på den annen side er teoriene fortsatt preget av positivisme og et opplysningsorientert moderniseringsprosjekt. Kjernen i teorien er en forestilling om mennesket som vesentlig skilt fra resten av verden. Helt konkret så han for seg eksistensen av en menneskelig solidaritetsfølelse, et "fællesfølelsens nett" som gjør at alle mennesker føler og reagerer på hverandre, slik at én hjernes svingninger forplanter seg til andres med større eller mindre grad av følsomhet. Ut fra dette grunnlaget videreutviklet han læren som i hovedsak fulgte to sammenvevde linjer, elitisme og kulturoptimisme. Den kulturoptimistiske linjen legitimeres og gis retning av det skarpe skillet mellom kultur og natur, der "kultur" representerer det menneskelige i vid forstand, og er noenlunde synonymt med "sivilisasjon".

Utgangspunktet for Sigurd Ibsens filosofi var forestillingen om menneskene som skilt fra den øvrige naturen gjennom et nett av sam- og fellesfølelse. Denne åndelige siden av teorien var inspirert av de store naturvitenskapelige oppdagelsene mot slutten av det 19. og begynnelsen av det 20. århundre, som pekte på krefter og fenomener som inntil da hadde vært ukjente og umulige å observere. Einsteins generelle relativitetsteori i 1905, Röntgens oppdagelse av røntgenstrålene i 1895 og ekteparet Curies arbeider med radioaktivitet er bare noen av de mest kjente. For Ibsen lå det nær å tenke seg at det kunne finnes ytterligere krefter og fenomener som foreløpig ikke var kjent for menneskene, men som ikke desto mindre innvirker på oss i det daglige. Som positivist og dessuten uskolert i naturvitenskapene avsto han fra forsøk på å påvise disse kreftene vitenskapelig, men han så dem altså som naturlige fenomener. Ibsen vendte seg i stedet mot filosofien.

Immanuel Kant og nykantianeren Hans Vaihinger (1852-1933), blant annet grunnlegger av Kant-selskapet, var blant de som utstyrte Sigurd Ibsen med erkjennelsesfilosofisk belegg. Vaihinger mente at ettersom tenkningen aldri kan nå en sannhet i form av overensstemmelse med virkeligheten, må vitenskapelige teorier bedømmes ut fra deres nytte for det praktiske liv. Vaihinger kalte sin filosofi for fiksjonalisme fordi det det gjaldt var å danne en rekke livsfremmende (subjektive) fiksjoner som anvendes som om de var sanne. Sannhetsrelativisme av denne typen var fremtredende også hos Friedrich Nietzsche (1844-1900), som Ibsen støttet seg til og leste fra tidlig på 1890-tallet. Som vi skal se var han både påvirket av Nietzsches moralsyn og hans overmenneskeideer.

Poenget så langt er at mennesket gjennom dette synet fikk en særstilling i verden. Mennesket ble målestokk og mål. Det menneskelige og menneskene kom i sentrum for streben og oppmerksomhet. Men for Ibsen var dette bare utgangspunktet. Dette grunnsynet ledet videre til en klarere formulering av hans elitisme, der idealet ble de "ekstra menneskelige". Hos Ibsen var dette knyttet til Nietzsche og hans "overmenneske".

Da Nietzsche formulerte sitt herostratisk berømte "Gud er død", innebar det en avliving av troen på en ordnende og styrende sisteinstans i historien. I stedet satte han menneskene selv. Uten høyere moralske og ordnende instanser blir menneskene overlatt til seg selv. Etske og moralske verdier må komme fra menneskene, mens menneskene selv var avskåret fra objektiv kunnskap om seg selv og verden. Dette kan føre til verdinihilisme, fordi hvert individ får ansvar for å formulere og definere sine egne verdier. Derfor må en ordnende verdi søkes i mennesket selv. Nietzsches synspunkt sto sentralt for Sigurd Ibsen. Også Ibsen avviste eksistensen av en overordnet plan i naturen og utviklingen, og han fant erstatningen i menneskene selv. Vi er her fremme ved det punktet som er selve kjernen i Ibsens filosofi – kulturoptimismen og dens grunnlag i Ibsens humanisme.

Det sentrale og utløsende punktet i denne delen av Sigurd Ibsens teoridannelser synes å være forestillingen om en "sjælelig tilbøyelighet til at komme videre", som gjør seg gjeldende i all menneskelig utvikling, og skiller menneskene fra dyr og natur.²⁹² Det er denne forestillingen om en innebygget perfektibilitet som utgjør det tilsynelatende problematiske supplementet til den positivistiske opplysningsideologien. I seg selv er opplysningstenkningen rasjonalistisk, fornuften og vitenskapen er det styrende. Hos Sigurd Ibsen ble dette rasjonalistiske elementet kombinert med en idealisme, en idealisme som skulle gi fremskrittet og moderniseringens retning.

Forestillingen om en tendens mot forbedring eller fullkommengjørelse som et karakteristisk trekk ved menneskenaturen var en gammel tanke. Gudfaren for den romantiske reaksjonen mot opplysningstenkningen, Jean-Jacques Rousseau (1712-1778), er blant filosofene som har operert med et slikt begrep.

[Om] forskjellen mellom mennesker og dyr, finnes det en annen meget spesiell egenskap som adskiller dem, og den kan man ikke dra i tvil: det er *perfektibiliteten* (evnen til fullkommengjørelse), en evne som med omstendighetenes hjelp gradvis danner alle de andre egenskaper, og som er iboende oss like meget i slekten som i individet.²⁹³

Det er imidlertid ikke i likhetene, men i forskjellene, mellom Rousseau og Ibsen vi finner nøkkelen til denne forestillingens plass hos Ibsen. Både for Rousseau og Ibsen er det denne iboende bevegelsen mot forbedringer som gjør kulturell utvikling mulig. I forståelsen av evnen til uendelig streben mot forbedring skiller imidlertid Ibsen seg avgjørende fra Rousseau og andre naturromantikere. For Rousseau var det naturtilstanden før samfunnsorganiseringen som representerte idealet. Menneskets streben bort fra denne var roten til all ulykke og ufred mellom menneskene. For Sigurd Ibsen forholdt det seg stikk motsatt. Det er nettopp i skillet mellom natur og kultur vi finner nøkkelen til Ibsens idémessige og politiske forestillinger. Denne perfektibiliteten var selve den menneskelige kvintessens. Heller enn å lengte tilbake til en naturtilstand måtte man strebe etter det motsatte.

²⁹² Menneskelig kvintessens s. 44.

²⁹³ Rousseau (1995:41). Uth. i originalen.

Erfaringen viser nemlig, at alt, vi er enige om at betrakte som menneskelig fuldkommengjørelse, skyldes en, som det forekommer os, antimonistisk praxis, at alle vore fremskritt, tekniske og politiske, intellektuelle og moralske, er ledsaget af et voksende modsætningsforhold mellem mennesket og den øvrige natur.²⁹⁴

Selv om menneskene i bunn og grunn formes av sine omgivelser, bidrar den menneskelige evnen til forbedring til stadige fremskritt. Det sentrale for menneskene må altså i følge Ibsen være å fjerne seg fra naturen og bli stadig menneskeligere. Skillet mellom natur og kultur ble det vesentlige og gjenfinnes i nær sagt alle temaer han tok opp. I Ibsens fremskrittsideologi ble skillet mellom natur og kultur målestokken for om noe var godt eller dårlig.

Der naturen var planløs og uten mål og mening, var kulturen og mennesket det motsatte. Den iboende følelsen for fremskritt var etter Ibsens overbevisning retningsviseren som viste veien stadig lenger bort fra naturtilstanden og frem mot "kultur" og menneskeliggjøring. Bare idealene ble fulgt, ville fremskrittet kunne fremarbeides ved hjelp av vitenskap og politikk. Men, som vi skal se, dette kunne ikke komme av seg selv. Vilje til å følge den indre ideale følelsen objektivt var en nødvendig forutsetning for fremskritt. I essayet *Musikens visdom* fra 1911 sammenligner Ibsen livet med en opera med dårlig libretto, men med musikken som sannhetens bærer for den som vet å lytte:

Men der er i mennesket en trang til at finde ud af dette virvar, at ophæve den blinde tilfældigheds brutale spil, at lade retfærdigheden råde og give rum for kræfter og muligheder, som livet ikke slipper frem til deres ret [...] Det er en hævde af menneskevæsenets krav ligeoverfor de ydre kjendsgjerningers ufuldkommenhed. Han vil afryste vilkårlighedens lænker og hæve sig til selvstyre, til kun at lyde den indre stemme, røsten, som er i os og samtidig er over os. Denne røst er livets musik [...] Lær af musikens visdom. Stol ikke på teksten, men lad dig heller ikke anfægte af dens dårlighed. Og kan du ingen vei komme med denne meningsløse verden, flyt dig da over i en verden, som du giver mening.²⁹⁵

"Kultur" var det sentrale begrepet for Sigurd Ibsen, men hva innebar dette begrepet for ham? "Kulturen indbefatter alt det menneskelige i høyeste tilkjendegivelse".²⁹⁶ Mer konkret ville det si at alle sider av menneskelivet som skiller oss fra dyrene var uttrykk for kultur; økonomi, kunst, politikk, teknologi, vitenskap osv. "Kultur" i egentlig forstand blir hos Ibsen tilnærmet synonymt med sivilisasjon – beherskelse av naturen og det naturlige. Ibsens fremskrittvisjoner representerte en sivilisasjonsprosess, der målet og fremskrittet var knyttet til å temme uorden, natur og sjansespill og erstatte det med en kultivert sivilisasjon. Kunsten, som én side av kulturen, var spesielt velegnet til å illustrere forholdet mellom kultur og natur, fordi det her fremsto i rendyrket form;

Livet er misforhold, kaos, vilkårlighet; kunsten er likevekt, er formning og lovmæssighet. Således tilfredsstiller den et behov, som livet er ude af stand til at mætte. Den ophever den blinde tilfældigheds brutale spil, den giver råderum for kræfter og muligheder, som livet ikke slipper frem til deres ret.²⁹⁷

Enda viktigere var parallellen til kunstneren. Vi husker at Ibsen allerede tidlig på 1890-tallet sammenlignet idealpolitikeren med kunstneren. Denne linjen ble videreutviklet. På alle kulturens ulike felter var idealet "kunstnere" som drev fremskrittet og førte an i strebenen mot "det væsentlige". Nettopp i fokuseringen på individene som driver fremskrittet på vegne av menneskeheten, finner vi det filosofiske grunnlaget for Sigurd Ibsens elitisme. Som Nietzsches overmenneske skulle Ibsens "kunstnere" overskride sin samtids bånd, følge sine idealer og sette sin vilje igjennom.

²⁹⁴ Menneskelig kvintessens s. 29.

²⁹⁵ Udsyn og indblik, s. 254f.

²⁹⁶ Menneskelig kvintessens s. 69.

²⁹⁷ Menneskelig kvintessens s. 70.

*Overmennesket forkynner jeg eder...Fra tidenes morgen har alle skapninger hittil skapt noe ut over seg selv: vil vi være ebbe i den store flod og heller vende tilbake til dyret enn å overvinne mennesket? [...] Jeg besverger eder, brødre, bli jorden tro! Og lytt ikke til dem som byr eder overjordiske forhåpninger. Giftblandere er de, enten de vet det eller ei. Livsforaktere er de, langsomt døende og selv forgiftede, som jorden er trett av å bære: så la dem fare hinsides!*²⁹⁸

Vi har sett at politikken, som kunsten, bare var én sidestilt del av "kulturen", hver av disse delene var i og for seg like viktige, og bød på muligheter for å foredle menneskene og menneskenes liv innenfor hver sine felter. Når politikken likevel skilte seg ut, var det av to grunner. For det første var politikken den siden av kulturen som hadde størst direkte innflytelse på menneskenes liv. For det andre var dette det kulturområdet som hadde sakkert akterut i kulturfremskrittet.

"Den menneskelige kvintessens"; menneskets adskillelse fra naturen og iboende trang til å øke avstanden ved å temme kreftene og forme livet og verden etter egne idealer, var forestillingen som ga grunnlaget for Ibsens fremskrittsideologi. I (politisk) praksis måtte den kombineres med vitenskap og opplyste eliter, som kombinerte kunnskap med idealer. Den indre drivkraften var retnings- og målgiver, vitenskapeliggjort politisk praksis var verktøyet.

Masse og elite

Sigurd Ibsens ideologi hadde et element av utilitarisme. Det er særlig tydelig i synet på forholdet mellom individet og kollektivet, mellom massen og elitene. I utilitaristisk filosofi, slik den for eksempel fremstår hos John Stuart Mill, måles handlingers godhet ut fra deres konsekvenser.²⁹⁹ Ønskelige eller gode handlinger er handlinger som resulterer i økt glede eller behag i et tenkt balanseregnskap mellom glede eller lyst og ubehag eller smerte. Hos Mill har denne tankegangen et elitært moment. All glede var ikke likeverdig. Han mente at man kunne skjelle mellom kvalitativt mer eller mindre høyverdige gleder, for eksempel åndelige mot materielle lyster. En hvilken som helst mengde av en kvalitativt høyerestående glede ville være å foretrekke fremfor en hvilken som helst mengde av en laverestående.³⁰⁰ Oppgaven med å avgjøre hva som var et høyere og hva som var et laverestående gode måtte overlates til kvalifiserte smaksdommere, med forutsetninger til å vurdere begge deler.³⁰¹

Ibsens verdimålestokk var kultur- eller sivilisasjonsfremskritt. Verdiindikatoren for handlinger ble dermed i hvilken grad de gavnet fremskrittet. De kvalifiserte smaksdommerne ble elitene innenfor kulturens ulike sektorer; kunst, politikk, vitenskap osv, som evnet å følge idealet og siktet mot det "væsentlige". På det politiske området fikk dette betydning for hans oppfattelse av forholdet mellom massene og elitene. I forhold til kollektivet, og det kollektive målet om kulturfremskritt, måtte individets private lykke komme i annen rekke. Enkeltindividene måtte ikke få stå i veien for fremskrittet.

Derimot fantes det individer som måtte få ekstra armslag, nettopp fordi de representerte og fremmet høyere kulturstandpunkt. Genier, enkeltmennesker med særlig sterkt utviklede evner og karaktertrekk, var forutsetningen for kultur- eller sivilisasjonsfremskrittet. For kulturfremskrittet var det likegyldig om de var "gode" eller "onde", det avgjørende var om de var i besittelse av og demonstrerte en menneskelig egenskap i spesielt sterk grad. Napoleons hundretusener av ofre kunne ikke oppveie gevinstene ved hans geni og "ekstra menneskelighet" som leder, hærfører og menneske. Det overordnede målet var en generell og allmenn økning i velstand og levestandard, på lang sikt ville derfor elitenes kulturbygging virke generelt foredlende og dermed være et gode for hele samfunnet. Dette er en grunnleggende liberal

²⁹⁸ Nietzsche (1967:3).

²⁹⁹ Mill (1998).

³⁰⁰ Mills livsmotto skal i tråd med dette ha vært "Heller en utilfreds Sokrates enn en glad gris".

³⁰¹ Mill (1998:56).

tanke, bygget på positivt definert frihet til livsutfoldelse for de som var særlig skikket, så lenge deres virksomhet gavner målet om "mer menneskelighet" – høyere kulturstandpunkt.

For Sigurd Ibsen hadde de brede lag eller massene umiddelbar interesse i to egenskaper; de var både mål og middel for samfunnsreformer og politisk makt. Dette var et tveegget uttrykk for oppdragerforestillingen. Massene måtte disiplineres, samtidig som disiplineringen var til deres eget beste. Folkets store masse fikk dermed en dobbeltrolle. På den ene siden som grunnlaget for makt, samfunnets politiske ledere måtte være i stand til å kontrollere den og sikre seg dens støtte og samarbeid. På den annen side var massene det ytterste målet for politikken - å bedre alle menneskers livsvilkår. Dette betød ikke at massenes umiddelbare velferd kunne tillates å stå i veien for fremskrittet. Maktbruk, her i betydningen tvang eller voldsbruk, som gikk ut over mindre betydelige individer, var etter dette synet fullt ut moralsk forsvarlig hvis, men bare hvis, maktbruken var motivert og styrt av en bærende idé, og på den måten virket kulturfremmende.

I nutiden er der ikke mer slaver eller livegne; men der er fuldt op af ufri sjæle, bundet af fordomme, hildet i autoritetstro, uskikket til selvstændighed [...] Det er dem, der leverer bedsteborgere, hurraråbere, stemmekvæg og kanonføde, de synes som skabt til at tjene som politikens materiale, og som sådant bliver de da også behandlet. Riktignok mener Kant, at ingen må bruge et andet menneske bare som middel. Ja, hvorfor må han egentlig ikke det, hvis den anden uhjælpelig ikke duer til mer end at være redskab?...Vor fornuft oprøres ikke over, at den ene er hammer og den anden er ambolt, blot begge passer til hver sin rolle. Men dette er også et ueftergiveligt krav.³⁰²

På samme måten som slaveriet lot seg forsvare i det gamle Hellas, men ikke lenger i moderne tid, mente Ibsen at det kunne forsvares å bruke makt eller vold mot sosiale grupper eller laverestående kulturer, der dette var den mest økonomiske veien å gå for å fremme kulturelt fremskritt.³⁰³ Å motsette seg eller avstå fra slik maktbruk var moralsk misforstått og var bare et utslag av "slavemoral" slik Nietzsche beskriver den.³⁰⁴

Grovt skissert forsøkte Nietzsche å legitimere at sterke personligheter setter sin vilje igjennom på bekostning av de svakere, gjennom å opprette et skille mellom "herremoral" og "slavemoral". Slavemoralen er de svakes selvforsvar mot overmakten, og skal dermed virke hemmende på de sterkeres utfoldelse. Gjennom blant annet kristendommen, hadde slavemoralen blitt hegemonisk og etter Nietzsches oppfatning ført til en inntørking og feminisering av verden. Herremoralen stod på den annen side som selvhevdelsens og maktviljens moral. Spørsmålet i henhold til herremoralen

³⁰² Menneskelig kvintessens s. 116.

³⁰³ Sigurd Ibsen utviklet også sine ideer om politisk lederskap i det første av sine to dramaer, Robert Frank (1914). Dramaet handler om Robert Frank, regjeringssjefen i et europeisk monarki, som vil skape arbeidsfred i landet gjennom å presse igjennom en radikal lov. Denne loven vil være upopulær både blant de konservative partilederne og syndikalistene som er i fremgang og står bak en rekke streiker i landet, men den vil bedre levevilkårene for både arbeiderne og industrieierne. Frank er en idealistisk, men skruppelløs politiker. Han har en visjon for det rette, og alt som står i veien for hans mål om å skape et bedre samfunn skal fjernes. Han bruker skjulte og åpne metoder for å nå sitt mål. Blant annet starter han en borgerkrig som koster tusenvis av mennesker livet. Han mener dette rettfærdiggjøres av målet, som vil gi alle i landet bedre levekår. Når han etter borgerkrigen styrtes fra makten i siste øyeblikk før han står ved målet, angreer han kun at han ikke var streng nok, og ofret mange nok. Det er tydelig at det som blir politikeren Franks bane ikke er de grusomheter han lar skje i målets navn, til tross for at han med vitende og vilje lar tusenvis av mennesker dø. Det som feller ham er at han en eneste gang redder et menneske som det ikke er formålstjenlig å redde. Den ene gangen han lar seg styre av irrasjonalitet og følelser ender det med døden til tross for at handlingen er god.

³⁰⁴ Nietzsche (1969).

ville ikke være om noe var godt eller ondt, men om det var godt eller *dårlig*. Ondskapen opphører dermed å eksistere som begrep, og kvalitets- eller viljeseskriterier kommer i stedet. Det blir den sterkestes rett og plikt å sette sin vilje igjennom. Slik oppsummerte Sigurd Ibsen selv en av moraldiskusjonene i forarbeidene til *Menneskelig kvintessens*: "De sande velgjørere er de store egoister, de som utelukkende har vært optat av sin egen livsgjerning. Hver enkelt av dem har utrettet mere for menneskehetens fremgang end alle århundreders sykepleiere tilhobe."³⁰⁵

Ibsen dro også veksler på samfunnsvitenskapelig forskning omkring maktforholdene i samfunnet og forholdet mellom massene og elitene. For Ibsen tilbød samfunnsvitenskapene både midler til forståelse og bearbeidelse av det materialet for kulturbygging som befolkningen utgjorde. Forståelsen av massene og deres forhold til de hegemoniske elitene skyldte han særlig Gustave Le Bon og Gabriel Tarde. Le Bon (1841-1931) var en fransk lege som blant annet publiserte flere sosiologiske og psykologiske arbeider. Han er særlig kjent for boken *Psychologie des foules* fra 1895, som vakte stor oppsikt i samtiden med sine analyser av massene, deres psykologi og hvordan elitene bør opptre for å kontrollere og styre dem.³⁰⁶ Gabriel Tarde (1843-1904) regnes sammen med Auguste Comte og Emile Durkheim som en av de fremste franske sosiologene fra 1800-tallet. Han er særlig kjent for sine arbeider om "lovene om imitasjon" og massene. Tarde gis æren for å ha hevet sosiologenes blikk fra de kriminelle og avvikerne til en mer dyptgripende analyse av masser, publikum og grupper.³⁰⁷ Le Bon og Tarde har begge det til felles at de ikke bare ble lest med stor interesse av Sigurd Ibsen, men også av en rekke franske, tyske og italienske politikere og samfunnsvitere som senere spilte en viktig rolle i utviklingen av syndikalisme og italiensk fascisme.³⁰⁸

Interessen for eliter i sosiologien og psykologien tiltok i årene rundt 1900. To navn som var og er viktige i studiet av eliter er Vilfredo Pareto (1848-1923) og Robert Michels (1876-1936). Begge to virket i Italia, og fikk stor betydning for de grupperingene som etter hvert utviklet fascismen. Vilfredo Pareto nevnes ofte i samme åndedrag som Gustave Le Bon. Pareto var en italiensk ingeniør og økonom som etter hvert vendte seg mot sosiologien. Han er først og fremst kjent som eliteteoretiker. Han kombinerte sine eliteteorier med krass kritikk av marxismen, og var motstander av restriksjoner i den økonomiske frihet.³⁰⁹ Paretos teori om eliter går i korthet ut på at samfunnet og samfunnsutviklingen styres av eliter som følger etter og avløser hverandre i en dialektisk prosess, der innovative eliter veksler med systembevarende eliter i en hegemonikamp mellom elitene.³¹⁰ En av grunnene til at Paretos teorier fikk innflytelse hos syndikalistene i Italia, til tross for hans antimarxisme, var hans påvirkning på Robert Michels. Michels var tysk sosiolog, men han flyttet til Italia og ble der. Som mange andre, blant andre Mussolini selv, gikk Michels den ideologiske veien fra overbevist sosialist via radikal syndikalisme til han i 1928 ble medlem av fascistpartiet.³¹¹ Som syndikalistisk og fascistisk teoretiker og ideolog spilte han en stor rolle i utviklingen av disse bevegelsene. Michels formulerte "oligarkiets jernlov" i 1909. Han så historien som en konflikt mellom grupper. Disse konfliktene fremtvang organisasjon blant de stridende partene. For å bli effektive stridsorganisasjoner måtte disse nødvendigvis ledes av en elite, et oligarki.³¹² Dette innebar at en organisasjon eller et parti alltid ville domineres av en elite, og at organisasjonene i sin tur ville dominere velgerne eller massene. Forholdet blir altså snudd på hodet, folkets representanter dominerer folket og ikke motsatt. I dette perspektivet blir flertallsdemokratiet

³⁰⁵ NBO Ms. fol 3894 – 1.

³⁰⁶ Le Bon (1995).

³⁰⁷ Tarde (1969).

³⁰⁸ Bl.a. Sternhell (1994).

³⁰⁹ Sternhell (1994:19).

³¹⁰ Sternhell (1994:195ff).

³¹¹ Ottar Dahl (1999:38).

³¹² Gregor (1979:64-65).

i beste fall en illusjon. Michels la etter hvert økende vekt på fordelene ved karismatisk diktatur, slik det blant annet forekom i Mussolinis fascistregime.³¹³

Vi husker fra Sigurd Ibsens unionspolitiske engasjement på 1890-tallet at han var opptatt av sterke politikerpersonligheter og tilla de norske politikernes angivelige middelmådighet mye av skylden for Norges svake stilling i unionen med Sverige. Dette perspektivet utviklet han mer allment i perioden frem mot første verdenskrig. Den moderne politikeren skulle være en blanding av den visjonære kunstneren med de ideale målene i sikte og den kjølige ekspert, som behersket midlene. Denne tankegangen kjenner vi både fra Ibsens unionspolitikk og fra hans sosiologi på slutten av 1890-tallet, der kunnskapselitene som folkeoppdragere stod sentralt. Til bøkene fra 1911 og fremover skjedde det en viktig tilføyelse til dette bildet. Inspirert av massepsykologien, førte Ibsen oppdragertanken et steg videre. Med vitenskapens hjelp kunne man gjøre mer enn bare å reformere samfunnet og oppdra folket. Oppgaven var ikke lenger å opplyse og utdanne folket, men å endre og forme det i det ønskede bildet.

Dette har sammenheng med Ibsens overbevisning om menneskenes mangfoldige og rike natur. Selv om Ibsen ikke satte spørsmålsteget ved eksistensen av ulike menneskeraser, var han overbevist om at forskjellene mellom rasene var kulturelt betinget, mer enn biologisk. De ulikhetene man kunne se og erfare skyldtes i følge Ibsen kulturelle og utviklingsmessige ulikheter, ikke nedarvede egenskaper. På samme måte mente han at menneskene for øvrig var mindre forskjellige enn man skulle tro, men også at hver og en var utstyrt med et bredere register av muligheter og anlegg enn vanligvis antatt. Ikke alle disse anleggene var av en slik karakter at det var ønskelig å fremdyrke dem. Hvilke av disse anleggene som ville utvikles, berodde foreløpig mest på tilfeldigheter og ytre omstendigheter. Om et menneske ble helgen eller djevel kunne, litt spissformulert, avhenge av tilfeldigheter. Fra et samfunnsbyggings og – styringsperspektiv åpnet kunnskapen om slike latente egenskaper og anlegg for nye muligheter, dersom man kunne lære seg å manipulere dem. “Disse potensielle anlæg er kulturelt af den største betydning, idet de medfører de mest omfattende muligheder for påvirkning af menneskers væreset”.³¹⁴

Sigurd Ibsens elitetenkning hadde det til felles med både Pareto og Michels at han ennå ikke tiltrodde massene og dens representanter evnen til å styre samfunnet. Til forskjell fra Michels hadde han heller ikke noe som helst ønske om at proletariatet skulle bli basis for en ny ledende elite. Tvert imot, massen skulle først innta en ledende rolle når den ikke lenger var en “masse”. Hverken eliterotasjon etter Paretos modell eller organisasjonseliter etter Michels mønster dekker Ibsens forestillinger om politisk lederskap.

Også Ibsens begrep om politiske eliter var preget av en tosidighet. På den ene siden er idealet geniet eller kunstneren, som med sivilisasjonsbyggerens sans for “det væsentlige” og ideene som rettesnor arbeidet med det høyere kulturålet for øye. På den andre siden skulle denne visjonæren lede et opplysnings- og moderniseringsprosjekt. Den politiske eliten skulle fortsatt være en samfunnsvitenskapelig ekspertelite.

En ekspertstyrt samfunnsorganisasjon

Sigurd Ibsens politiske elitisme fremstår som ledd i et positivistisk moderniseringsprosjekt i opplysningstidens ånd. For samfunnsviterne gjaldt det fortsatt å avdekke og forstå “samfundslovene”. Ibsen så ikke lenger de såkalte samfunnslovene som produkter av en evolusjonsprosess, tvert imot var de menneskeskapt over tid. Det teknokratiske elementet i Ibsens ideologiske univers var sterkere til stede enn tidligere, i takt med at hans skepsis til det parlamentariske demokratiet også økte. Den som hadde mot og vilje til å se objektivt og vitenskapelig på problemene i samfunnet, ville kunne regne og måle seg frem til løsninger på uløste sivilisasjons- og samfunnsoppgaver. Målet var en reorganisering av samfunnet.

³¹³ Dahl (1999:38).

³¹⁴ Menneskelig kvintessens s. 148.

Politikeren måtte være “menneskekunstneren”, og massene eller folket var hans materiale. Som det fremgår av det foregående underkapitlet, lå ansvaret for reorganiseringen av samfunnet hos elitene. De politiske elitene kunne ikke være hvem som helst. I metaforen om politikeren som “menneskekunstner” ligger det tydelige føringer. Politikeren måtte være en fagmann med følelse eller kall for politisk skapergjerning.

Det er nærliggende å trekke paralleller til Max Webers analyser av politikere og politikk som livskall. Det er slående likhetstrekk mellom Webers begrep om politikk som livskall og Ibsens analyser av politikerrollen. Imidlertid finnes det ingen indikasjoner, hverken i Ibsens utgitte tekster eller i notatene og forarbeidene til bøkene, på at Ibsen leste eller var berørt av Weber. Heller ikke finnes det, så vidt vites, indikasjoner på at Weber leste Ibsens verker. Deres analyser har imidlertid så klare fellestrekk at det er naturlig å sammenligne dem. Ibsens teorier om politikk som skapende virksomhet, og om idealpolitikeren som drevet av ønsket om å drive politikk mot langsiktige mål og hevet over småspørsmål, ble publisert i sin endelige utforming som artikkel og i bokform i Tyskland i 1910 og 1911.³¹⁵ Utleeringen av Weber bygger her på hans velkjente foredrag *Politik als Beruf* fra 1919. Selv om det ikke finnes positive holdepunkter for å hevde at Weber var påvirket av Sigurd Ibsens arbeider under arbeidet med teorien om politikk som livskall, er det interessant å merke seg at Ibsens nesten identiske teori var publisert på tysk ni år før Weber holdt sitt foredrag. I vår sammenheng understreker dette under enhver omstendighet i hvilken grad Ibsens arbeider og ideologiske utvikling var en del av et moderne og allment europeisk kulturlandskap.

For Weber var poenget at politikk i sitt vesen forutsetter streben etter makt, fordi det å oppsøke makt er en nødvendig forutsetning for å få satt sin politikk ut i livet. Problemet, og politikens fiende, er forfengeligheten og begjæret etter makt for maktens egen skyld. Makten måtte bare være et middel til utøvelse av politikken. Synden mot politikens “hellige ånd begynner der hvor denne maktstreben blir formålsløs og gjenstand for rent personlig selvberuselse, i stedet for utelukkende å være et middel i ‘sakens’ tjeneste”.³¹⁶ Politikk som kall innebar for Weber nettopp å heve seg over det daglige spillet om politisk makt, og i stedet holde fokuset på de egentlige og langsiktige målene.

Ibsens syn lå tett opp til Webers. Politikken måtte, mente Ibsen, føres av politikere med draging mot og interesse for de store sakene. Her lå også problemet, makten i seg selv virket forførende og avledet oppmerksomheten bort fra de egentlige oppgavene. Politikken var som menneskene selv, dels jordbundet og dels himmelstrebende. Det himmelstrebende representerte kulturfremskrittet og idealet. For politikens del lå det jordbundne i maktproblematikken. All politikk, alle regimer og all styring bygget på og var utslag av makt, og gjerne maktmisbruk dersom det var hensiktsmessig. Sigurd Ibsen skilte ikke som Weber mellom makt og herredømme. Weber opererte med herredømme som en raffinering og legitimering av makten, mens det for Ibsen ikke var noen vesensforskjell på utøvelse av innflytelse gjennom tvang og vold og å legitimere sin makt gjennom ulike forkledninger av makten. Makt var rett, uansett hvordan man pakket den inn.

Hvad enten det er trossamfund, eller nationaliteter, partier, klasser eller masser, så har de intet at lade hinanden høre i retning af magtmisbrug [...] Det er sandt at de anarkistiske attentatsmænd ringeagter menneskeliv; men heri følger de bare berømmelige forbilleder. Forskjellen er bare den, at anarkisterne gjerne dræber opad, mens suveræner, regjeringer og feltherrer helst har dræbt nedad, og at de gjerninger, de førstnævnte begår *en detail*, har de sidstnævnte fortrinsvis begået *en gros*.³¹⁷

³¹⁵ I artikkelform under tittelen *Warum die Politik rückstendig ist* i det anerkjente tidsskriftet *Neue Rundschau* i mars 1910 og i en bredere sammenheng i den tyske utgaven av *Menneskelig kvintessens* i 1911.

³¹⁶ Weber (1990:38).

³¹⁷ *Menneskelig kvintessens* s. 110.

Makt var selve definisjonen på politikk; "Politiken viser sig således som en benyttelse af magtmidler til magtformål".³¹⁸ Det er i denne sammenheng viktig å huske at Ibsen, som Weber, ikke så noe galt i jakten på politisk makt. Ankepunktet var at makten sjelden havnet i hendene på de som burde ha den. Problemet for Ibsen var at for å beholde makten måtte regimenes ledere manipulere massene, ved å appellere til deres fantasi og følelser med ulike påkallelser av fedrelandssinn, religiøse forpliktelser, nasjonal ære eller andre fiksjoner som i virkeligheten bare var skalkeskjul for politikernes maktbegjær. Oppnåelse av makt erstattet politikken som mål for politisk virksomhet. Dette problemkomplekset var utgangspunktet for Sigurd Ibsens gradvis sterkere orientering mot antiparlamentariske anskuelser. For å redde politikken ut av bakevjen den var havnet i, gjaldt det etter Ibsens syn å heve den over den daglige kampen om maktposisjoner. Politikken var i hendene på udugelige middelmådigheter og deres våpendragere, som søkte og brukte makt til å fremme egen vinning og befeste sine posisjoner, mens de sløste bort ressurser og hindret fremskrittet ved å holde foreldede institusjoner kunstig i live. Politikken ble redusert til en småkjekling og tautrekking om massenes gunst. Resultatet ble alt annet enn den foredlingen av menneskene og deres liv som var politikkenes mål. Demokratiet og partivesenet hadde etter Ibsens mening demonstrert sin utilstrekkelighet.

Mindst af alt bør det kaldes menneskekunst, det som vanligvis beundres hos den store politiker : mesterskabet i at håndtere de samtidige således, at han får dem til at tjene hans egne, hans partis eller regjeringens magtformål [...] Den rent menneskekunstneriske politik vilde være den, som ene og alene satte sig til opgave at højne menneskenes effektivitet og søgte at løse problemet ved at berede dem det mest hensigtssvarende milieu, et samfund indrettet på sådan vis, at det frembragte et maximum af menneskelige værdier.³¹⁹

To viktige poeng fremgår av dette sitatet; Ibsens skepsis til det parlamentariske demokratiet og partivesenet og kunnskapsaspektet i den ønskede politikken.

Først til demokratisynet hos Ibsen. Det var aldri tale om et endelig brudd og å ta steget helt vekk fra demokratiet. Til det var de liberale grunnideene for dypt rotfestet i ham. Allikevel utviklet Ibsen gradvis en sterkere mistillit til parlamentarismen, og utviklet ideer om begrensninger i det parlamentariske demokratiet. I 1911 tok han i to artikler til orde for å styrke henholdsvis regjeringen og kongemakten i forhold til Stortinget. Særlig i artikkelen om regjeringen fremla han synspunkter i retning av innslag av fagstyre, når han fremholdt at fagkunnskap, erfaring og kontinuitet burde sikres gjennom å gjøre de viktigste fagstatsrådene uavhengige av parlamentarisk støtte.³²⁰ Som vi skal se senere, ble dette synspunktet gradvis styrket hos Ibsen, uten å slå helt over i anti-demokratiske anskuelser.

Derimot er det helt klart, og her er vi ved det andre poenget, at fagkunnskap og rasjonalitet etter Ibsens syn fortjente en sterkere plass enn den hadde i politikken. "Der er kriterier for politikens rigtighed, og de må søges i det specifikt menneskelige, ganske som kriterierne for andre værdier. Kritiken af det bestående, konstruktionen af det kommende: her har de sit faste udgangs- og støttepunkt."³²¹ Samfunnet var ikke lenger en organisme, men en organisasjon. Det det gjaldt var dermed å organisere menneskelivet og samfunnet på den best mulige og rasjonelle måte. Sigurd Ibsen gjorde seg til talsmann for en reorganisering av samfunnet ad vitenskapelig og rasjonell vei, og han bekjente seg til nettopp opplysningstenkningen.

³¹⁸ Menneskelig kvintessens s. 111.

³¹⁹ Menneskelig kvintessens s. 152-53.

³²⁰ "Parlamentarismen" i Aftenposten 07.05.1911 og "Kongedømmet", Aftenposten 18.06.1911.

³²¹ Menneskelig kvintessens s. 85. Uth. i originalen.

Et samfund bygget på menneskekunstneriske prinsipper: det er en tanke, jeg vilde anse for temmelig ørkesløst hjernesvind, dersom jeg ikke delte det attende århundres nutildags så ringeaktede tro på, at sociale ordninger lader sig konstruere fra nyt af og strengt fornuftsmæssig.³²²

Ved de rette midlene og med den rette vilje og innsikt kunne idealsamfunnet realiseres praktisk talt når det skulle være. Veien til det rette resultatet var en positivistisk samfunnsvitenskapelig gjennomgang og omstøpning av samfunnet. Det gjaldt å stoppe de ødeleggende effektene av maktkamper o.l., men slikt skjedde ikke av seg selv. Sigurd Ibsen gikk langt i retning av å formulere en eksplisitt teknokratisk ideologi.

I en teknokratisk tankegang sees samfunnsstyringen som en teknikk som best kan utføres av eksperter. Teknokrati kan idéhistorisk føres tilbake til Henri de Saint-Simon (1750-1825), som har blitt kalt den første teknokrat. Saint-Simon, som Sigurd Ibsen også delvis knyttet an til, mente i sin samfunnsfilosofi "industrialismen" at politikken måtte være produksjonsorientert.³²³ Ved bruk av samfunnsvitenskapene skulle samfunnet organiseres slik at det kunne opprettholde maksimal produksjon av materielle goder. Saint-Simon fikk betydning for utviklingen av de positivistiske samfunnsvitenskapene på 1800-tallet, ikke minst gjennom påvirkningen han hadde på Comte, som videreførte hans lære.³²⁴

Den teknokratiske tenkningen fikk størst betydning da den rundt første verdenskrig fikk en viss oppslutning som politisk ideologi i opposisjon til det parlamentariske demokratiet.³²⁵ Utgangspunktet kom fra rasjonaliseringstiltakene i Henry Fords samlebåndproduksjon av biler, fordismen, og Frederick Taylors organisasjonsvitenskap. Taylors *Scientific Management* var ingeniørkunst anvendt på hele arbeidsprosessen. Mennesket, arbeideren, ble en del av produksjonsmaskineriet. Det viktigste ideologiske aspektet ved taylorismen var dens effektiviseringsideologi, målet ble en rasjonell og effektiv virksomhet etter vitenskapelige prinsipper.

Scientific Management var i utgangspunktet en organisasjonslære for næringslivet og industrien, men den ble raskt dratt videre til samfunnsnivået og gjort til ideal for politisk styring. Som politisk ideologi var teknokratiet også i *Scientific Management*-ideologien grunnleggende udemokratisk. Vekten lå på ekspertstyre etter rasjonelle effektivitetsmål, der målet var økonomisk og materiell vekst gjennom rasjonell samfunnsorganisasjon. I et slikt system forsvinner individene, samfunnet sees som en maskin som først og fremst, eller bare, trenger dyktige teknikere og ingeniører for å fungere som den skal. Politikken blir til en viss grad opphevet, fordi den legges i hendene på eksperter og fageliter som styrer etter objektive og faglige mål.

Kjetil Jakobsen er i en analyse av en teknokratisk utviklingstradisjon i Norge innom Sigurd Ibsen i sin fremstilling av utviklingen av slike synspunkter i norsk politikk.³²⁶ Selv om Jakobsen går glipp av de ikke-teknokratiske elementene i Ibsens moderniseringsideologi, er det helt klart at teknokratiske ideer var til dels sterkt til stede hos Ibsen i tiden rundt første verdenskrig. Han sammenlignet reformpolitikken med teknikk i egentlig forstand. "Vilde man her forlade sig på den naturlige udvikling, kunde man blive gammel som Methusalem uden at spore nogen forbedring. Fremskridt kan alene ventes af en social teknik, som ikke bør stå altfor langt tilbage for den materielle."³²⁷

Med de rette midlene og den rette målrettetheten lå løsningen nær, og tidsperspektivet hadde en nærmest revolusjonær karakter;

³²² Menneskelig kvintessens s. 154.

³²³ Jakobsen (1992a:141ff).

³²⁴ Jakobsen (1992a:143).

³²⁵ Jakobsen (1992b:42ff).

³²⁶ Jakobsen (1992a:159ff).

³²⁷ Menneskelig kvintessens s. 162.

jeg drister meg videre til at påstå, at kom vi plutselig i besiddelse af den socialvidenskab, vi endnu famler os frem til, og havde vi den resolute vilje til at anvende den som menneskekunst, da var der i princippet intet til hinder for, at idealsamfundet blev til virkelighed imorgen den dag.³²⁸

Ved omorganiseringen av samfunnsinstitusjonene ventet, som vi ser, avskaffelse av sosiale problemer og nød. Nøkkelen var å oppnå tilstrekkelig materiell velstand gjennom et fornuftig produksjonsregime. Når det tekniske og materielle fremskrittet var drevet langt nok ville øvrige problemer bortfalle og alle lag av befolkningen få del av fremskrittet og et bedre liv. Målet for Sigurd Ibsens reorganisering av samfunnet var en rasjonell samfunnsorganisering, med vekt på økonomisk og materiell vekst. Om nødvendig på bekostning av demokrati og parlamentarisme. Ibsens tankegangen har også likhetstrekk med ideene i italiensk syndikalisme og tidlig fascisme, som også utviklet teknokratiske rasjonaliserings- og styringsideologier.

Den revolusjonære syndikalismen var i utgangspunktet en opposisjonell bevegelse i sosialistpartiet i Italia på begynnelsen av det 20. århundre. Den oppsto rundt en gruppe intellektuelle ledere, blant dem Robert Michels.³²⁹ Bevegelsens mål var en mer aktivistisk revolusjonær linje i arbeiderbevegelsen, på bekostning av partivesen og demokrati. Syndikalistbevegelsen besto av ulike retninger, blant annet en antistatlig retning rundt A. O. Olivetti og hans tidsskrift *Pagine Libere*.³³⁰ En annen retning, som er mer interessant i vår sammenheng, er den nasjonale syndikalismen, som gjorde seg sterkt gjeldende fra omkring 1918. Den syndikalistiske og etter hvert fascistiske Edmondo Rossoni var en sentral figur i denne syndikalistiske retningen.³³¹ Den nasjonale syndikalismen hevdet at klasseinteressene måtte underordnes nasjonalt samarbeid for å bidra til vekst og bedret velferd for arbeiderklassen gjennom samarbeid i stedet for strid. Rossoni ønsket et samarbeide gjennom et korporativt system der arbeidere og arbeidsgivere innenfor forskjellige produksjonsområder organiserte seg i sammenslutninger på likeverdig basis. De enkelte særorganisasjonene skulle så koordineres på nasjonalt nivå av en nasjonal konføderasjon. Dette korporative systemet skulle fungere relativt uavhengig av staten.³³² Fascistregimet kom ikke til å støtte tanken om autonomi for det økonomiske livet fullt ut. Nasjonalsyndikalistenes vekt på undertrykking av klasse- og arbeidsmotsetninger, til fordel for produktivitet og økonomisk vekst, fikk imidlertid full støtte. Allerede fra 1917 støttet Mussolini åpent og klart slike synspunkter.³³³

Ibsens visjoner har en god del til felles med Rossonis produksjonsorienterte nasjonalsyndikalisme, og Mussolinis vektlegging av økonomisk vekst. Ibsen ønsket seg imidlertid ikke så sterk statlig kontroll over det økonomiske liv som fascistregimet i Italia noen år senere gikk inn for. Han ønsket seg heller ikke syndikater sprunget ut av fagorganisasjonene. Derimot så han det som et viktig mål å sikre en ordnet organisasjon av økonomien, for å motvirke uromomentene som skadet driften i samfunnsmaskineriet. Dette førte ham til kritikk av den rene økonomiske liberalismen. I Sigurd Ibsens sivilisasjonsskjema med begrepsskillet mellom natur og kultur, representerte den økonomiske liberalismen en "naturlig tilstand" som førte med seg utbytting, nød, lovløsheter og uforutsigbare forhold. Streiker og arbeidslivsstrider var én type av slike forstyrrelser, men også andre uønskede utslag av utøylet økonomisk liberalisme burde fjernes ved hjelp av sosialøkonomiske virkemidler.

Alle disse foreteelser, hvis absurditet et barn kan indse, er frugter af en *laissez-faire*-politik, som mere og mere taber sin kredit og er forudbestemt til at opgives. Thi den strider inderst inde mod vor kulturbevidsthed, som

³²⁸ Menneskelig kvintessens s. 163.

³²⁹ Dahl (1999:20f).

³³⁰ Dahl (1999:27).

³³¹ Dahl (1999:31).

³³² Dahl (1999:35).

³³³ Sternhell (1994:218).

overalt vil nå frem til en orden i tingene, til en retfærdig og hensigtsmæssig regulering af de menneskelige vilkår.³³⁴

Ibsen regnet med at samfunnsøkonomiens organisering en gang måtte komme. To i og for seg uønskede fenomener var, mente han, utslag av en gryende følelse av dette. På den ene siden trustene i USA, utbytende og vederstyggelige som de var. På den andre siden sosialismen, med sin misforståtte materialisme og overdrivelse av arbeidets betydning på bekostning av kunnskapen. Ut fra sine motstridende forutsetninger kunne de sammenlignes med "to arbeidslag, som hver fra sin side holder på med gjennemboringen af en tunnel".³³⁵

Økonomien måtte altså kultiveres og reorganiseres, som resten av samfunnet. Men enn så lenge måtte man slite med den gammeldagse politikken, med dens kiving og bak-streverskhet. I årene etter 1912 konsentrerte Ibsen seg om analyser av disse motsetningene. Resultatet kom i hans siste større verk, Politikens motsætninger i 1925, som er en mer konkretisert og syntetiserende fremstilling av de praktiske sidene av hans elitistiske moderniseringsideologi.

³³⁴ Menneskelig kvintessens s. 100.

³³⁵ Menneskelig kvintessens s. 101.

Kapittel 7

”At forvandle samfundet fra lotteri til organisation”

Nøkkelordet til forståelse av Sigurd Ibsens ideologiske univers er sivilisasjon, i betydningen kontroll over det uberegnelige, tilfeldigheter og sjansespill. Kort sagt kultivering og organisering av det uorganiserte. Målet for politisk virksomhet skulle være å fjerne spillerommet for tilfeldigheter på samfunnslivets ulike områder, men samtidig sikre et grunnlag for enkeltindividets utfoldelse. Denne kulturbyggingen var en overnasjonal oppgave, den siviliserte verdens felles kulturarbeid. På samme måten som et høyere kulturstandpunkt skulle overføres til alle klasser og lag av befolkningen, skulle sivilisasjonen også spres til de ”laverestående kulturer”.

Ibsen etterstrebet harmoni i samfunns- og ikke minst arbeidslivet. Etter Ibsens oppfatning ble kulturbyggingen truet av underordnede politiske stridigheter og avsporinger som måtte fjernes for å fremme det overordnede målet om en reorganisering av samfunnet. Ett av disse var nasjonalismens utbredelse, et annet var klassemotsetninger og trusselen fra den revolusjonære arbeiderbevegelsen. Den tredje var forstyrrelsene i kapitalismen. I særlig grad er det i denne sammenhengen verdt å legge merke til at Ibsen på dette stadiet hadde utviklet en klart formulert antinasjonalisme, på grunnlag av opplysningstenkningen sin. Ibsens politiske ideologi fremsto dermed som en kosmopolitisk og eliteorientert moderniseringsideologi med basis i antinasjonalisme, antisosialisme og skepsis til laissez-faire-politikk.

Førrige kapittel handlet om det bredere filosofiske grunnlaget for Ibsens ideologi. Dette kapitlet dreier seg om de praktisk-politiske utslagene av den bredere ideologiske orienteringen hos Sigurd Ibsen. Denne todelingen er til en viss grad kunstig, i den forstand at Ibsen arbeidet med de politiske spørsmålene parallelt med de grunnleggende filosofiske. Når de behandles i hvert sitt kapittel, er det fordi Ibsens politiske analyser kom til uttrykk i konsentrert form i boken Politikens motsætninger. Utlegningen i dette kapitlet tar derfor utgangspunkt i denne boken, men støtter seg også til Ibsens mange artikler fra perioden rundt 1910-12 og linjene som kan føres tilbake til 1890-tallet.

Politikens motsætninger fremstår som en oppsummering av Ibsens politiske vurderinger og erfaringer og bygger videre på arbeidet med Menneskelig kvintessens. Hovedtankene i de to verkene er like, Politikens motsætninger er mest en presisering og utdypning av de sentrale elementene som var på plass i Ibsens ideologi allerede i 1911 og –12. Mens Menneskelig kvintessens i hovedsak legger det vitenskaps- og erkjennelsesfilosofiske grunnlaget for Ibsens standpunkter, snevret han inn fokuset og konsentrerte seg om politisk-filosofiske spørsmål i den siste boken. Hovedsynspunktene var i hovedsak de samme i 1911 og 1925. En slik kontinuitet kan virke overraskende, det lange tidsspennet tatt i betraktning. Dette inntrykket forsterkes av at pausen mellom disse to utgivelsene i høy grad var dominert av to begivenheter med store intellektuelle og historiske konsekvenser; første verdenskrig og den russiske revolusjon.

Både verdenskrigen og revolusjonen i Russland fikk stor betydning for det intellektuelle livet i Europa og Vesten for øvrig, og forandret på mange måter menneskenes syn på seg selv og verden. Derfor kunne man kanskje ventet et omslag også hos Sigurd Ibsen. I stedet kom begge disse begivenhetene hver på sin måte til å forsterke og bekrefte hans ideologiske standpunkter. Verdenskrigen forsterket hans kulturoptimisme, antinasjonalisme og motstand mot maktpolitikk i sin mest visjonsløse form. Den russiske revolusjon, og marxismens medvind i kjølvannet av den, aktualiserte Ibsens motstand mot sosialismen, og førte også til en reformulering og utdypning av hans elitistiske orientering.

“Den nye civilisation er international”

Sigurd Ibsens underliggende kosmopolitiske kulturoptimisme ble tydelig formulert i oppgjøret med nasjonalismen. Ibsen så nasjonalismen som en av de største truslene mot kultur- og sivilisasjonsutviklingen. Han vurderte kulturfremskrittet

som grunnleggende forankret i et kulturfellesskap mellom ulike land. Ibsens nasjonalismemotstand ble gradvis styrket, og i stadig høyere grad et eksplisitt tema i hans artikler og bøker fra tiden før første verdenskrig og frem til det endelige oppgjøret med nasjonalismen i Politikens motsætninger. Oppgjøret med nasjonalismen innebar et brudd med alle former for nasjonalisme, men det er helt på det rene at den formen for nasjonalisme som Sigurd Ibsen først og fremst hadde i tankene, og som ble hardest rammet av kritikken, var det som i moderne nasjonalismeforskning har blitt betegnet som kulturell nasjonalisme.

Det kulturfriendtlige ved nasjonalismen bunnet etter Ibsens oppfatning først og fremst i to momenter. For det første var nasjonalismen en virkningsfull forestilling for de brede lag av folket, og derfor et effektivt redskap for ellers visjonsløse, men makthungrige, politiske middelmaßigheter. Samtidig bidro nasjonalismen ved å spille på de laveste instinktene i menneskene til å hindre erkjennelsen av at sameksistens og samforståelse mellom folkene var helt avgjørende for fortsatt økonomisk og kulturell fremgang. Det overnasjonale ble viktigere og viktigere i en tid hvor kommunikasjoner og internasjonale forbindelser allerede hadde knyttet folkene tettere sammen og gjort dem mer avhengige av hverandre. Sigurd Ibsen så nasjonalismen som en ny religion og et nytt objekt som folkenes behov for lettkjøpte idealer og forestillinger kunne rette seg mot.

Ibsens antinasjonalisme toppet seg mens ideen om nasjonen som grunnsten i internasjonal politikk og folkenes liv stod på det høyeste.³³⁶ Da europakartet ble tegnet på nytt etter første verdenskrig, skjedde det i tråd med president Wilsons idealer om at hver, fortrinnsvis lingvistisk definerte, "nasjon" skulle ha selvbestemmelse innenfor sitt geografiske område. I kjølvannet av krigen, og av freden i Versailles, fulgte en økonomisk krise som førte til at verdensøkonomien truet med å kollapse. Denne krisen bidro i sin tur til å forsterke utviklingen vekk fra frihandelsregimene fra før krigen. I stedet ble proteksjonisme og isolasjonisme et stadig mer fremtredende trekk også ved statenes økonomiske politikk. De europeiske statene trakk seg inn i proteksjonisme, heller enn å bygge videre på det økonomiske fellesskapet som var etablert i de siste årene før krigen.³³⁷ Det skulle imidlertid snart vise seg at forestillingen om det "nasjonale" som ordnende faktor, og dermed garantist for fredelig sameksistens mellom statene, var for optimistisk. Hobsbawm peker blant annet på at de nye grensefastsettelsene etter nasjonale kriterier ikke fanget opp spredte folkegrupper, som tyskere og italienere. Systemet ble derfor ustabil og snarere en kime til ufred, enn det stabile systemet man ønsket seg. Rett etter verdenskrigen var allikevel ideen om nasjonen som en naturlig og grunnleggende størrelse i folkenes liv en godt etablert "sannhet". Samtidig endret nasjonalismen i denne perioden karakter. Fra å ha hatt et frigjørende fokus og vært et mål for befolkningsgrupper i store stater, ble nasjonalismen preget av allerede etablerte stater og deres folkegrupper. Det viste seg raskt at små nasjonalstater ikke behandlet sine minoriteter med mer omhu enn de store rikene hadde gjort.³³⁸

Mellomkrigs-nasjonalismen var mer enn det demokratiserende fenomenet den fremsto som i vyene etter freden i 1918. Fascistene i Italia var blant de som var raskt ute med å benytte seg av nasjonalismen for å bygge opp folkelig støtte omkring regimet og bevegelsen. I Italia hadde nasjonalismen vært brukt for å danne en borgerlig religion også før fascistene begynte å bruke nasjonen og fedrelandet i sin agitasjon. Mot slutten av første verdenskrig ble fedrelandskulten effektivt koblet med myten om nasjonal rennelse og gjenreising av land og folk gjennom krig og blodsutgytelse. Fascistene forsøkte å helliggjøre politikken, med en gjenreising av Italia og dets folk til gamle romerske høyder som mål. Religiøse metaforer ble blandet med det nasjonale og med en fedrelandskultus rundt flagget og folket.³³⁹ Sigurd Ibsen, som bodde i Nord-Italia på denne tiden, fulgte utviklingen i både Italia og resten av kontinentet på nært hold.

³³⁶ se f.eks. Hobsbawm (1992).

³³⁷ Hobsbawm (1992:132).

³³⁸ Hobsbawm (1992).

³³⁹ Gentile (1996).

I dette ideologiske klimaet erklærte Sigurd Ibsen at nasjonalismen og nasjonen var en forgjengelig størrelse, som ville miste sin relevans over tid. Ibsen benektet ikke at nasjonale sætrekk kunne spille - og spilte - en rolle, men han mente at de var sterkt overdrevet. Snarere enn å være naturgitte egenskaper ved land eller folk, måtte de sees som produkter av "de samvirkende betingelser, hvis helhet utgjør det nationale milieu".³⁴⁰ Ibsen skilte riktig nok mellom nasjonalisme og patriotisme, men han fastholdt at begge deler var resultater av suggesjoner og forestillinger om fellesskap av tvilsom karakter.

[H]vad der ligger til grunn for patriotismen, er i regelen ikke affinitet, men suggestion. Denne suggestion er imidlertid uhyre mægtig. Da næsten alle står under dens indflydelse, er det den, som knytter båndet mellem samfundsklasser, som ellers intet har tilfælles uten det, at de lever på det samme landområde og taler nogenlunde det samme sprog.³⁴¹

Patriotismen var etter Ibsens syn mindre skadelig enn nasjonalismen, fordi den hadde en mer defensiv og fredelig karakter, og først trådte i aksjon i krigs- og krisetid. Det er tydelig at Sigurd Ibsen brukte patriotismebegrepet omtrent på samme måte som Hobsbawm bruker det, når han fremstiller patriotismen som mer eller mindre fremkalt, og i alle fall underbygget, av staten og de herskende gruppene eller klassene, for å oppnå folkelig lojalitet og støtte.³⁴² I utgangspunktet ser Hobsbawm patriotisme som en borgerlig religion. Patriotismen skulle erstatte gamle religiøse og sosiale bånd, som forpliktet folket til lojalitet overfor klassene over seg i hierarkiet og til staten og dens ledere. Behovet for slik lojalitet ble etter Hobsbawms skjema større etter hvert som den moderne staten vokste frem i Europa. Med større og mer omfattende statlig styring og innvirkning på befolkningens dagligliv, ble større og større deler av befolkningen involvert i statssystemet. Samtidig ble systemet mer avhengig av folkets deltakelse. I takt med økende demokratisering ble det viktigere å sikre folkets lojalitet. Hobsbawm ser patriotismen som et svar på nettopp denne problemstillingen. Patriotismen vil fra et slikt synspunkt være en lojalitet til landets ledere og styresett, mer enn til landet, nasjonen, i seg selv. Etter hvert fikk patriotismen konkurranse fra andre og lettere mobiliserbare ideologier, som klasseinteresser og konkurrerende nasjonalismer. Svaret på denne konkurransen ble mange steder å forsøke å erobre nasjonalismen til inntekt for patriotismen. I Hobsbawms fremstilling er både patriotisme og nasjonalisme konstruerte følelser og retninger som brukes for å vinne støtte og oppslutning fra brede lag. Dette perspektivet kan gjenfinnes også hos Sigurd Ibsen. Han beskrev patriotisme som en følelse av plikt til å forsvare sitt fedreland og dets regime mot trusler, først og fremst i krig. Selv om denne følelsen av plikt til å forsvare sitt land også hadde utspring i en innbilning, måtte det "indrømmes, at om de store masser ikke har nogen særlig grund til just at elske sit fædreland, ialfald ikke til at elske det i dets form av stat, så har de dog den rimelige grund til at forsvare det, at under fremmedvælde vilde de formodentlig få det værre, end de har det".³⁴³

Mens Ibsen kunne se med en viss overbærenhet på patriotiske stemninger, oppfattet han nasjonalismen som rent kulturfjendtlig. Den truet den fredelige sameksistensen mellom ulike land og folk, og var derfor reaksjonær og bakstrevsk i sin dyrking av svundne tiders kulturuttrykk. Derfor var den fremfor alt et hinder for en aktiv og sunn kosmopolitisk kulturutvikling. Mens patriotismen i og for seg kunne forenes med fred og fredelig sameksistens med andre, var nasjonalisme for Ibsen en aggressiv, sjåvinistisk, opportunistisk og populistisk avart av patriotisme. Nasjonalismen var etter Ibsens fremstilling noe mer enn en ekstra sterk patriotisme, det dreide seg om "ulikheter i grundstemning og motiver".³⁴⁴ Det kan til en viss grad virke som Ibsens "patriotisme" hadde mer til felles med det vi i dag gjerne kaller politisk nasjonalisme, med vekt på borgerrettigheter og politisk frihet, mens hans "nasjonalisme" har mye til

³⁴⁰ Politikens motsætninger, s. 109.

³⁴¹ Politikens motsætninger, s. 110.

³⁴² Hobsbawm (1992:80ff).

³⁴³ Politikens motsætninger, s. 111.

³⁴⁴ Politikens motsætninger, s. 112.

felles med kulturell nasjonalisme. Ibsen selv sporet "nasjonalismen" til romantikken og dens opptatthet av de enkelte lands nasjonale særtrekk og dels til den lingvistisk orienterte nasjonstenkningen fra slutten av 1800-tallet.

I Norge, som i mange andre land, kom den kulturelle nasjonalismen særlig til uttrykk i språkstriden. Vi har allerede sett at Sigurd Ibsen ikke kunne støtte denne delen av de nasjonalistiske strømningene. Også denne siden av hans ideologiske utvikling ble bekreftet og styrket rundt første verdenskrig. I 1913 forsvarte han riksmålet og avviste en tvangsinnføring av landsmålet, nettopp gjennom henvisning til landsmålet tilbakeskuende og reaksjonære karakter. Ibsen mente at landsmålet i sitt vesen var tilbakeskuende og hang fast ved fortiden på en kulturhemmende måte. Landsmålet var derfor uegnet som redskap for utvikling og artikulering av moderne ideer og kulturarbeid. Selv om det var utmerket og velegnet til sitt bruk, passet landsmålet etter Ibsens oppfatning rett og slett ikke for moderne og fremtidsrettet vitenskapelig tankevirksomhet. "Kom landsmaalet til at seire over hele linjen, er det at forudse, at vor skjønlitteratur vilde blive fattigere og vort videnskabelige sprog maatte gaa paa krykker". Han slo fast at "[d]et er ikke en sprogforms ælde, men dens evne, som er det afgjørende moment, og rigsmaalet har ubestridelig det større vingefang".³⁴⁵ Nettopp dette var det sentrale; riksmålet var i utvikling og tok opp i seg det moderne, mens landsmålet etter Ibsens syn var stivnet og tilbakeskuende av vesen.

Det er jo just av sin pagt med traditionen at landsmaalet udleder sit paastaaede adelskab, hvorfor det ogsaa anser de rigtig gammeldagse maalfører for de fineste. Landsmaalet er væsentlig tilbageskuende, forelsket i fortiden, udpræget konservativt, for ikke at sige reaktionært, og den dag det ophørte at være det, vilde det svigte sin egen idé.³⁴⁶

Sigurd Ibsen så ikke bare språkstriden som reaksjonær og fremskrittstfiendtlig. Han hadde generelt liten forståelse for dyrkingen av nasjonale særtrekk i alminnelighet, og avviste et stykke på vei det nasjonalt særpregede som verdi. I 1919 ble det rabalder i norsk presse, fordi rettighetene til noen av Henrik Ibsens dramaer ble administrert av Danske dramatikeres forbund. Konsekvensen var at en del norske teatre måtte søke de danske dramatikerne om rett til å sette opp Ibsens stykker i Norge. I et åpent brev til Aftenpostens redaksjon slo Sigurd Ibsen fast, som svar på reaksjonene, at "[j]eg for min part betragter ikke Danmark som et fremmed land".³⁴⁷ Han valgte allikevel å bringe ordningen til opphør, men uttalelsen er et talende vitnesbyrd om Ibsens forhold til det nasjonale på denne tiden.

Nasjonalismens skadelige konsekvenser kom for Ibsen av dens aggressive karakter. Den virket splittende, både innad og utad. Nasjonalismens aggresjon rettet seg både mot fremmede land og mot minoriteter i eget land. Dette problemet ble etter Ibsens mening verre på grunn av nasjonalismens preg av politisk beregning og verktøy for middelmådige "kanaljer", ved å spille på lavere instinkter og de brede lags behov for skreddersydde og ferdigfabrikerte idealer, som de kunne vende oppmerksomheten mot og søke tilflukt i. "Magtlysten og profitbegjæret indså like fra først av fordelene ved at omgi sig med den nationale nimbus".³⁴⁸ Gjennom å fyre opp under disse følelsene, gjorde middelmådige lykkejegere og politikere veien lenger mot det som måtte være sivilisasjonens mål; større samforståelse og samvirke mellom landene og samfunnene. Skaden ble, slik Ibsen så det, ekstra stor ettersom det å spille på frykt og hat til det fremmede er lettere enn å skape gjensidig sympati. "For sympathi er betinget av forståelse og kundskap, mens det for hadet er tilstrækkelig at stilles overfor det fremmede, overfor dem, som befinder sig på den anden side. Hver ignorant, hver dumrian er istand til at hade: heri ligger nationalismens hovedstyrke og tillike dens farlighed for folkenes samliv."³⁴⁹

³⁴⁵ Aftenposten 26.01.1913.

³⁴⁶ Aftenposten 26.01.1913.

³⁴⁷ Aftenposten 07.10.1919.

³⁴⁸ Politikens motsætninger, s. 113.

³⁴⁹ Politikens motsætninger, s. 114.

Denne selvtilstrekkeligheten og isolasjonismen var stikk i strid med Sigurd Ibsens overbevisning om at veien mot et bedre og mer rasjonelt samfunn gikk gjennom større samarbeid og samkvem mellom de moderne nasjonene. Han brukte selv formuleringen "Den nye civilisation er international".³⁵⁰ Ibsen hevdet at staten og nasjonen en gang ville bli erstattet av nye sammenslutninger og nye lojalitetsbånd. I takt med moderne kommunikasjonsmidlers utvikling, ble nasjonale særtrekk mindre og mindre viktige. På samme måte som ættesamfunnet hadde blitt erstattet av de moderne nasjonene, ville nasjonene i sin tur bli erstattet av andre og større sammenslutninger. På lang sikt imøteså han til og med at rasemessige motsetninger ville erstattes av andre. Ibsen antok at valgslektskap snarere enn fellesskap på bakgrunn av blodsbånd eller geografiske tilfeldigheter ville være fremtidens bånd mellom grupper og folk. "Hvad blir det næste? Kanskje strid ikke lenger mellem nationer, men mellem racer. En ethnisk strid, som minder om den sociale: de farvedes underklasse mot de hvites overklasse. Men den dag turde dog komme, da både nationalitets- og racekampe synes likeså forældet som religionskampe nu."³⁵¹

Direkte kulturfiendtlig var nasjonalismen først og fremst fordi den hindret integrasjonen og den internasjonale kulturutviklingen. Dette var særlig følbart på det økonomiske området, der de moderne nasjonenes krav om materielle forbedringer artet seg som en uproduktiv kamp, heller enn et samarbeid om best mulig utnyttelse av de fellesmenneskelige ressursene. Problemet var etter Ibsens mening at de enkelte nasjonene trakk seg tilbake i en misforstått proteksjonisme, der resultatet ble økte motsetninger og nasjonalisme, snarere enn kulturbyggende samarbeid. Dersom man for eksempel lot det økonomiske liv styre seg selv, uten proteksjonisme og annen politisk innblanding, ville kapitalismens internasjonale og rasjonelle karakter føre til økt forståelse og samarbeid mellom nasjonene, og dermed øke fellesgodene. Sigurd Ibsen mente at de stadig mer multinasjonale selskapene og konsernene kunne vise vei bort fra nasjonale særinteresser, statlige og politiske egeninteresser og frem mot internasjonaliseringen av sivilisasjonen, og fellesskap bygget på fellesskap i formål og ønsker, heller enn innbilte fellesskap og følelseladete forestillinger.

I mellomtiden måtte nasjonalismen ta sin del av skylden for de ulykkene som rammet de siviliserte nasjonene på grunn av lavt kulturstandpunkt. Det verste var det største tilbakeslaget og nederlaget for den kultiverte verden i nyere tid; første verdenskrig. Mens krigen raste, omkring 1915, noterte Ibsen at "nu er det nationalitets-tankens vanvid, som raser over den blødende verden [...] Det er den vildfarne menneskehets nyeste religion".³⁵²

Første verdenskrig

Tiden etter første verdenskrig var for Sigurd Ibsens vedkommende preget av fortsatt fremskrittstro langs opplysnings- og rasjonaliseringslinjene. Heller enn å miste troen på fornuften, fremskrittet og kulturens muligheter, ble Ibsen styrket i overbevisningen om at fortsatt fremskritt mot bedre kultivering og organisering av menneskelivet var mulig og ønskelig. Nasjonalismen var ett av eksemplene på unyttig og tilbakeskuende ferniss over manglende orden og system. Den manglende viljen til å gjennomføre en skikkelig organisering av den internasjonale politikken mer allment, var et annet og beslektet symptom på det samme problemet. Den første verdenskrig ble i Ibsens tolkninger først og fremst et eksempel i svært stor skala på de problemene som ventet de fremskredne kulturnasjonene når utviklingen fikk ture frem med styringen overlatt til dilettanter uten kvalifikasjoner, men med desto mer maktbegjær. Ibsens grunntema var også her å bringe utviklingen under kontroll og gi den retning fremover. Krigen var eksempel på konsekvensene ved å la det være.

Konkret måtte dette for internasjonal politikks vedkommende skje gjennom en organisering av internasjonalt samkvem, og en oppbygging av mekanismer for konflikthåndtering mellom nasjoner, på lik linje med behandlingen av

³⁵⁰ Ms. fol. 3894:2, NBO.

³⁵¹ Politikens motsætninger, s. 127.

³⁵² Ms. fol. 3894:2, NBO.

konflikter i den sivile rettspleien. På samme måte som ættestrider og feider tilhørte et lavere sivilisasjonstrinn i samkvemet mellom privatpersoner, hørte krigen hjemme på et lavere sivilisasjonstrinn i samkvemet mellom stater. I klartekst var dette argumentasjon for konsekvent bruk av voldgift i stridigheter mellom siviliserte land. Ibsen tok opp tanken om voldgift med jevne mellomrom helt fra han først engasjerte seg i saken på 1890-tallet.³⁵³ At det tok tid og møtte motstand å få gjennomført denne organiseringen av statenes samkvem skyldtes, i følge Ibsen, først og fremst at man hang igjen i en dyrking av heroisme, krig og krigsherrer. Dette var igjen et etterslep fra forgangne tider og sivilisasjonsstadier, som understreket følelsenes fortsatte makt over fornuften. Det var etter Ibsens syn dette irrasjonelle elementet, godt hjulpet av den beslektede nasjonalismen, som hadde ført til første verdenskrig. I dette lyset kan Ibsens reaksjoner på, og refleksjoner over, krigen kaste lys over hans fremskrittsideologi, som et talende eksempel på det usentimentale og absolutt overordnede ved hans fremskrittorientering. Denne reaksjonen på, og fortolkningen av, første verdenskrig var ikke den gjengse i europeisk kulturliv i mellomkrigstiden.

Perioden frem mot utbruddet av første verdenskrig var i europeisk kulturliv preget av optimisme og fremtidstro. Krigens omfang og ødeleggelser, og ikke minst måten utryddelsen av millioner av mennesker foregikk på, snudde denne optimistiske og livsglade stemningen. Det intellektuelle livet i Europa ble etter første verdenskrig preget av kulturpessimisme, både i litteraturen og filosofien. Innenfor kunst, litteratur og filosofi er hovedtendensen fra årene etter første verdenskrig at man avviste og tok avstand fra vestlig sivilisasjon og kultur. Denne tendensen startet allerede før krigen, men ble forsterket og tydelig på begynnelsen av 1920-tallet. En del forfattere, kunstnere og filosofer beveget seg også i antidemokratisk retning. Flere endte med mer eller mindre åpenlyst å støtte bevegelsene vekk fra demokrati, ut fra en følelse av at vestlig kultur og liberalt demokrati hadde spilt fallitt i og med utbruddet av første verdenskrig. D. H. Lawrence, Ezra Pound, George Bernhard Shaw og Salvador Dali er noen eksempler blant mange på forfattere og kunstnere som i større eller mindre grad omfavnet de antidemokratiske strømningene i Europa i mellomkrigstiden. Men først og fremst er åndslivet i årene etter første verdenskrig preget av avstand til politikk, og en manglende interesse for og tro på den vestlige kultur, sivilisasjon og politikk.³⁵⁴

Idéhistorisk er denne kulturpessimismen synlig blant annet hos Sigmund Freud, som på 1920-tallet rettet psykoanalysen mot samfunnet og innførte aggresjonsdriften som grunndrift ved siden av seksualdriften. Forenklet gikk Freuds analyse ut på at det ikke bare var seksualdriften som ble undertrykket i det moderne kultursamfunn, men også ødeleggelses- eller dødsdriften. Menneskenes mistrivsel i kulturen kom av undertrykkelse av denne destruktive driften. Hovedbudskapet var altså at kultivering av menneskenes liv hadde ført og førte til forstyrrelser i ånds- og følelseslivet, fordi driftslivet ikke fikk utfolde seg slik det naturlig ville gjøre.³⁵⁵

Elitisme, demokratiskepsis og kulturpessimisme var viktige ingredienser også hos den mest kjente sivilisasjonskritikeren på denne tiden, tyskeren Oswald Spengler. Hans berømte verk *Der Untergang des Abendlandes* ble påbegynt før krigen, men utgitt med stor suksess i årene 1918-22.³⁵⁶ Verket er uttrykk for Spenglers organiske samfunns- og historiesyn, der historien og sivilisasjonen fulgte en nærmest biologisk syklus. Spengler så den vestlige sivilisasjonen som en organisme som nærmet seg sin undergang. Ifølge Spenglers utviklingsskjema hadde Europa vært i forfall siden det stod på høyden av sin kulturelle makt i middelalderen. Inspirert av mellomkrigstidens økonomiske krise forsterket han kultur- og demokratikritikken, blant annet i den senere boken *Mennesket og teknikken*, der han presiserte

³⁵³ Blant annet i artiklene *Voldgift og vaaben* og *Tordenskyer* begge i *Nyt Tidsskrift* (1893) og *Pax Mundi* i *Udsyn og indblik* (1912).

³⁵⁴ Stromberg (1994:199ff).

³⁵⁵ Freud (1992).

³⁵⁶ Eriksen (1988).

sitt forhold til teknikken, nasjonen og kulturen.³⁵⁷ Jeffrey Herf har knyttet Oswald Spengler til en bredere strømning i moderne tysk åndshistorie. Den *reaksjonære modernismen*, som Herf kaller den, var en kulturstrømning i mellomkrigstidens Tyskland, som var positiv til moderne teknologiske fremskritt, men som samtidig forkastet opplysningsfilosofien og dens fornuftstro og liberale demokratiideer. Denne koblingen av antimodernisme, romantiske og irrasjonalistiske nasjonalismeideer med et positivt forhold til moderne teknologi, fikk etter Herfs oppfatning avgjørende betydning for utviklingen i Tyskland. Han mener at det var denne antiliberale og romantiske strømningen som førte den tyske moderniteten ut i nazisme og katastrofe.³⁵⁸

Sigurd Ibsen ble ikke berørt av denne kulturpessimismen på samme måte som for eksempel Spengler. Han beholdt tilknytningen til opplysningsfilosofien, med dens liberale fornufts- og fremskrittsoptimisme. Ibsen kritiserte blant annet Spengler for å undervurdere kulturens rolle i utviklingen, og tok avstand fra Spenglers biologiske livsløpsforestilling om historien og sivilisasjonen.³⁵⁹ Ibsens reaksjoner på første verdenskrig og dens redsler kan snarere tjene til ytterligere å klarlegge innholdet i de to overliggende faktorene i Ibsens ideologiske bygning, elitismen og fremfor alt fremskrittsorienteringen. I motsetning til for eksempel Spengler, var Ibsens svar på spørsmålene etter krigen stadig mer kultur. Katastrofen fra 1914-18 hadde ikke inntruffet fordi kulturen og sivilisasjonen hadde spilt fallitt, men fordi kulturutviklingen ennå ikke hadde kommet langt nok. Også før verdenskrigen hadde Sigurd Ibsen pekt på utenrikspolitikken som det aller mest tilbakeleggende området. Nettopp denne tilbakeleggenheten var det som forårsaket krigen. Det er karakteristisk for Ibsens usentimentale kulturoptimisme at han ikke i utgangspunktet så det store antallet døde, eller krigens grusomheter for øvrig, som det egentlig tragiske og beklagelige ved verdenskrigen.

Ødeleggelsene, den nærmest industrielle utryddelsen av militære styrker og sivilbefolkningenes store lidelser, vakte avsky og var grunnlaget for mye av sivilisasjonskritikken som vokste seg sterk i årene etter verdenskrigen. Sigurd Ibsens beklagelser av krigen skyldtes imidlertid ikke disse faktorene, selv om han beklaget de individuelle lidelsene. I det store perspektivet var imidlertid ikke massene av soldater det viktige. Det verste ved første verdenskrig var for Ibsen at den i utgangspunktet kunne og burde vært unngått, men at den internasjonale politikens retnings- og systemløshet førte til at konflikten fikk utvikle seg og til slutt munnet ut i et sløseri av økonomiske, materielle og menneskelige ressurser, uten at ødeleggelsene var ledet av noen bærende ide. Nettopp her lå det gale ved første verdenskrig; ingen ønsket den og den tjente ikke noen kulturelle eller sivilisasjonsmessige mål. Tvert imot var den etter Ibsens mening nettopp uttrykk for problemene på den internasjonale politikens område. Sammen med den økonomiske politikken demonstrerte den internasjonale politikken selve politikken, og dermed det samfunnsmessige fremskrittets, problem. For Ibsen kunne dette sees på to plan. Ved siden av avsløringen av den internasjonale politikens systematiske svakhet, var miséren uttrykk for følelsenes, "sensationernes" makt over samfunnet, folket og politikken. Videre mente han at manglende opplysning, i kombinasjon med folkelig makt, vanskeliggjorde en fornuftig organisering av nasjonenes samarbeid.

For Ibsen var problemet med første verdenskrig at millioner av mennesker med åpne øyne kunne kastes ut i en gigantisk krig som ingen ønsket, tilsynelatende uten at noe kunne gjøres for å stoppe utviklingen. Problemet var at den internasjonale politikken stadig vekk var underkastet utvikling, i stedet for å være et instrument for fremskritt. Ibsen plasserte skylden hos "de hundrede millioner" selv. Målet for politikk og styring skulle nettopp være å unngå slike "uhell", å fjerne tilfeldighetene og gjøre menneskene til herre over seg selv og sin situasjon. At millioner av mennesker måtte lide og dø, at krigsmidlene var utviklet videre og hadde blitt mer effektive og tilsynelatende råere, var ikke i seg selv noe å hisse seg opp over. Ibsen så ingen grunn til hverken å forbauses over eller beklage at også våpen- og krigsteknologien

³⁵⁷ Spengler (1988).

³⁵⁸ Herf (1984:1ff).

³⁵⁹ Det er en rekke felleselementer hos Spengler og Ibsen, bl.a. elitismen, teknologioptimismen osv, men de skiller seg fra hverandre på de viktigste punktene – om fremtittstro og arven fra opplysningsfilosofien.

hadde gjort fremskritt. At kjemiske våpen, bruk av fly og masseslakting med mitraljøser vakte bestyrtelse og bidro til den generelle kultur- og sivilisasjonskritikken etter krigen, var i følge Ibsen ikke uttrykk for noe annet enn en ideo menneskelig skepsis til det nye og ukjente.

I årevis hadde voldgiftsbevegelsen arbeidet for en orden som kunne sikre en fredelig og sivilisert løsning av konflikter mellom stater og nasjoner. Sigurd Ibsen selv hadde allerede fra tidlig på 1890-tallet argumentert og arbeidet for voldgiftssaken. Fra 1906 var han en av Norges utsendte dommere ved voldgiftsdomstolen i Haag. Det er karakteristisk for Ibsens kompromissløse fremskrittorientering at han ikke argumenterte imot krig i seg selv, så lenge den tjente fremskrittet. Tvert imot føyde krigen seg inn i rekken av i og for seg beklagelige, men nødvendige, faktorer som hadde virket kulturfremmende gjennom historien. Andre eksempler var, som vi har sett, slaveriet og den feudale samfunnsorganiseringen i middelalderen.

Bakgrunnen for Ibsens engasjement i voldgiftssaken var nærmest teknokratisk, og bunnet i hans oppfatning om at moderne samfunns komplekse organisering og økonomiske liv førte til at skadevirkningene ved en krig mellom siviliserte nasjoner ble større enn gevinstene. Derfor måtte konflikter mellom slike stater løses gjennom mer økonomiske og rasjonelle arrangementer, uten unødvendige ødeleggelse. Han innrømmet at masseslaktingen i første verdenskrig naturligvis innebar en mengde individuelle tragedier. For menneskeheten som helhet og dens fremskritt var imidlertid slike tap en kostnad man måtte være villig til å bære, dersom det tjente en fornuftig sak. Skandalen var altså ikke ødeleggelsene av liv og folk, men at ødeleggelsene foregikk til ingen nytte.

Ubetinget forkastelig er kun den krig, som strider mot både moral og politisk fornuft. Det vil si: den meningsløse krig, den som begyndes i utrængsmål og ikke er besjælet av nogen ledende tanke [...] Så sandt det da var meningsløst at en hel hoben stater, befolkninger på flere hundrede millioner blev drevet ind i en kamp, de ikke hadde villet, og som ikke var begrundet i nogen slags livsinteresse. Det var *dette* moment, som gjorde verdenskrigen til en skam for vor civilisation, langt mer end de utvortesheter, publikum har fæstet sig ved: de uhyre menneskeofre, de enorme tap av alskens værdier. *Skal* der først være krig, bør den vel føres så effektivt som mulig[...]³⁶⁰

Å besvære seg over krigens lidelser var etter Ibsens oppfatning en avsporing når man skulle forstå og lære av den. Naturligvis var grusomhetene ille og opprørende, men årsakene til katastrofen var det verste. Årsakene lå i lavt kulturstandpunkt hos både folk og politikere. Ibsen støttet fremdeles sine analyser på makt- og massestudiene til Le Bon, Gumplowicz og andre. Folket var, mente han, stadig i hendene på udugelige middelmådigheter, som ufortrødent fikk drive sitt maktspill på grunn av de brede lags manglende evne til å forholde seg til politiske realiteter. I ytterste konsekvens var utenrikspolitikken tilbakestående resultat av maktpolitikken opportuniste og behov for å avlede oppmerksomheten fra det som virkelig betydde noe. Så lenge (utenriks)politikken var underlagt maktpolitikken svingninger, ville styringen og politikken fortsette å være i hendene på yrkespolitikere som levde av politikken og maktsøkende folkeforførere. I stedet måtte lærdommen etter verdenskrigen være at også denne delen av menneskelivet måtte organiseres. Det skulle skje ved innføring av voldgift som konfliktløsningsmekanisme og bekjempelse av nasjonalismen og andre "suggestioner".

“Det sociale dilemma”

Etter den russiske revolusjon fikk sosialistiske partier og bevegelser vind i seilene over store deler av Europa og den vestlige verden for øvrig. Det er mindre overraskende at denne nye medgangen for marxismen ikke førte Sigurd Ibsen nærmere sosialismen. Også etter revolusjonen i Russland opprettholdt han kritikken mot både sosialismen og den rene liberalistiske økonomiske politikken. I Ibsens analyser av sosialismen kommer den politiske siden av hans elitisme klart til

³⁶⁰ Politikens motsætninger, s. 93-94 (uth. i originalen).

uttrykk. Samtidig tydeliggjør Ibsens kritikk av sosialismen både elitebildet hans og elitens rolle som kulturbærende sivilisasjonsbygger i et sosialt prosjekt. Denne folkeopplysnings-elitismen kan sees som enda en fortsettelseslinje fra A. M. Schweigaard og Intelligensens moderniseringsprosjekt. Ibsens sosialpolitiske grunnlag var utpreget liberalistisk og utilitaristisk orientert.

Samfunnsomorganiseringen var et langsiktig prosjekt med sikte på å endre og heve de brede lag til et høyere kulturnivå der de kunne ta del i samfunnsstyringen og –utviklingen. Samtidig var det en forutsetning for Ibsens tankegang at man gradvis bygget ut en begynnende avbøtingsstat, med plikt til å avhjelpe de rent tilfeldige og uhellsartede skadene som enkeltindividet ble utsatt for. Det var ikke etter dette synet kollektivets plikt eller anliggende å bøte på skader som skyldtes individet selv eller dets person, men samfunnet måtte etter hvert bli i stand til å sikre at hver fikk den plass som han fortjente. Det ville si at utenforliggende tilfeldigheter ikke måtte hindre hvert individs utfoldelse på det nivået han hørte hjemme. Resultatet for Ibsen ble en antisosialisme som samtidig anerkjente eksistensen av en viss grad av kollektiv forpliktelse overfor enkeltindividet.

Ibsen hadde fortsatt sans for marxismens kritiske og systematiske sider, men han fastholdt samtidig kritikken av marxismens ensidige materialisme. Han mente stadig at marxistene overvurderte det manuelle arbeidet og det materielles rolle i verdiskapningen og kulturfremkrittet. Han hevdet at denne undervurderingen ble særlig tydelig fordi arbeiderbevegelsens fremgang og oppblomstring, som andre frigjørende og demokratiserende bevegelser, bare hadde vært mulig på grunn av menneskenes iboende rettferdighetssans. "Retfærdighetsfølelse kan rummes inden alle slags hjerner, og blandt sjælsevnerne er den for så vidt den mest demokratiske".³⁶¹ Rettferdighetsfølelsen var ifølge Ibsen det som hadde avholdt herskere og makthavere fra å sette hardt mot hardt når de ble møtt med rimelige reformkrav. Demokratiseringen utgjorde i seg selv et kulturfremskritt. Problemet, slik Ibsen så det, var at denne demokratiseringsprosessen hadde brakt utviklingen til et kritisk punkt der arbeiderklassen hadde fått vekket følelsen for og kravet om full likestilling med de øvrige klassene, uten at den ennå hadde tilegnet seg den fornødne dannelsen og kulturen for å spille en ledende rolle i samfunnet. Med økt bevissthet fulgte større krav. Ibsen fryktet at de økte kravene, og arbeiderklassens mulighet til å sette makt bak dem, skulle føre til alvorlige og ubotelige skader for samfunnet og sivilisasjonsprosessen.

Sigurd Ibsens bekymringer for "kollektivismens" skadelige virkninger lå på to plan. For det første ved at en utjevning av sosiale ulikheter ville fjerne elitene, snarere enn at alle fikk det godt. For det andre ville dette i sin tur føre til at det kulturelle fremskrittet ville stagnere, i og med at motoren i utviklingen var forsvunnet. Resonnementet var at knappheten på materielle goder fortsatt var så stor, at lik fordeling av velstanden ikke kunne medføre den jevnt høye levestandarden som etter Ibsens syn var nødvendig for å gi det nødvendige overskuddet til å befatte seg med annet enn den daglige livberging.

På dette området fikk Ibsen et forklarings- og legitimeringsproblem, likhet i verdi og rettigheter var det som stemte best overens med rettferdighetstanken. Denne konflikten mellom det allmennmenneskelige kravet om rettferdighet og kravet om kulturfremskritt kalte han "Det sociale dilemma". For Ibsen var valget klart; hans utilitaristiske grunntanker ble bestemmende. I valget mellom nivellering på det nåværende sivilisasjonsnivået, med forfall som mulig konsekvens, eller opprettholdelse av sosial og økonomisk ulikhet med en kulturbærende elite i spissen, måtte valget for Ibsen bli opprettholdelsen av eliten. Det betyr imidlertid ikke at han motsatte seg alle former for demokratiske reformer. Han ønsket seg en liberal "demokratisme" preget av frihet til utfoldelse, ikke frihet fra lidelser. I valget mellom reformer og opprettholdelse av en kulturbærende elite ville han prioritere eliten. Demokratiseringen var et mål og en utviklingstendens som etter Ibsens oppfatning ville styrkes, men foreløpig måtte den være et mål som først kunne virkeliggjøres gradvis og over tid, i takt med økt kulturelt og materielt fremskritt.

³⁶¹ Politikens motsætninger, s. 26.

Sigurd Ibsens demokratisyn var styrt av hans ideer om "forholdsmæssighet" som grunnlag for rettferdighet. Ibsens demokrati ville med andre ord ikke vektlegge absolutt likhet for alle, men være et middel for å sikre at alle fikk utfolde seg i henhold til sine evner og forutsetninger for å utfolde sin menneskelighet. "Demokratiet" og demokratiseringen skulle i likhet med andre samfunnsinstitusjoner og reformer, spille en rolle i arbeidet for å kultivere og temme kaoset, den irrasjonelle regelløsheten og sløsingene med ressurser i samfunnet. Poenget var å skape økt sosial mobilitet for de rette individene. Det ville si de som hadde evner og egenskaper som gjorde dem egnede for en plass i elitene. Målet var, som han formulerte det, å forandre samfunnet "fra lotteri til organisasjon".³⁶²

For å klargjøre sitt syn skisserte han to ulike "demokratier". På den ene siden stilte han arbeiderklassens krav om utjevning av økonomiske og sosiale ulikheter med det samme, et krav om likhet for likhetens egen skyld. Som vi allerede har sett, vurderte Ibsen denne marxistiske retningen som direkte kulturfjendtlig med sitt krav om nivellering. "Derav dens naturlige motvilje mot alt, som rager opp, blandt andet kapitalen, og derav også dens begunstiggelse av alt, som er undermåls, og dens sykelige omhu for alt menneskelig bundfald (...) Med negative egenskaper som misundelse og medlidenhet opføres der ingen nybygning."³⁶³

Mot denne rettferdighetsorienterte "demokratismen" stilte han en liberal og eliteorientert frihetsideologi, som skulle sørge for at alle individene i samfunnet hadde like muligheter til å nå frem med sine evner, men samtidig sørge for at ulikhetene i individuelle personlige egenskaper ble gjenspeilet i individenes plassering i samfunnshierarkiet. Denne "demokratismen" var "av mandigere art", fordi den søkte en annen form for likhet: "bare likhet i utgangsbetingelser og som middel til frihet, til at alle værdifulle kræfter kan komme til uhemmet utfoldelse. Den vil ikke ophæve den naturlige forskjell mellom menneskene: der *bør* være høitstillede, bare de passer til sin rolle."³⁶⁴ Ulikhet mellom menneskene var etter denne oppfatningen hos Ibsen ikke bare å anse for naturlig, men også ønskelig. Det forhindret i og for seg ikke at større likhet etter hvert ville være å foretrekke, men full utjevning var hverken mulig eller ønskelig. Det viktigste var å sikre muligheter til utfoldelse for de som var best egnede til å stå for kulturfremskrittet.

Ibsens hovedpoeng var fortsatt at en økonomisk og sosial elite var nødvendig. På den ene siden skulle eliten, de "høitstillede" tjene som eksempel og inspirasjon for de lavere lag, og på den måten mane til egen streben og utnyttelse av sine muligheter. "Det er synet av avstanden og trangen til at overvinde den, som sætter ævnerne i bevægelse: uten avtand intet fremskridt".³⁶⁵ Dette var den ene siden av de øvre samfunnslags funksjon for kulturen. Samtidig var ulikhetene enn så lenge en ressursmessig nødvendighet. De bedrestiltes andre funksjon, og den som var truet ved sosialistenes krav om utjevning og lik fordeling av godene, var som arnested og utgangspunkt for den egentlige eliten. "Eliten" som skulle bære fremskrittet var stadig de ekstra menneskelige, de som hadde evner og anlegg som var særlig utviklet i en eller annen retning. Inntil samfunnet var endret og demokratisert etter Ibsens ønsker, der større grad av sosial mobilitet var sikret for de med nettopp disse anleggene, måtte man opprettholde en overklasse som hadde det ekstra ressursgrunnlaget til å dyrke "de ting, som ser ut som overflødige, men til syvende og sist er meget fornødne".³⁶⁶ Ibsen hadde ingen illusjoner om overklassens generelle åndelige utrustning. Tvert imot, men overklassens overflod var etter hans oppfatning nødvendig som grobunn for de begavelsene som tross alt fantes i dette miljøet. Senere, når ressurstilgangen generelt var bedre, ville man kunne fange opp også begavelsene i de lavere lag. Inntil videre var fremskrittet avhengig av at man opprettholdt den skjeve fordelingen av livsgodene, slik at i alle fall noen av de potensielle elitemedlemmene fikk slå ut i blomst.

³⁶² Ms. fol 3892, NBO.

³⁶³ Politikens motsætninger, s. 59.

³⁶⁴ Politikens motsætninger, s. 59, uth i originalen.

³⁶⁵ Politikens motsætninger, s. 60.

³⁶⁶ Politikens motsætninger, s. 39.

Fra kulturstandpunktet er dette en viktigere sak, end at folkets masse blir en smule bedre indlogert, klædt og ernært. For på den vis kan der allikevel kun opdrættes trekvart-mennesker, mens kulturens fremgang beror på dem som er *mere* mennesker end de øvrige [...] Derfor gjælder det allerførst at fremme disse utvalgte, om det også skal skje på massens bekostning.³⁶⁷

Ibsen innrømmet at en slik synsmåte kunne synes både hard og lite "folkevenlig", men det var bare tilsynelatende. Opprettholdelse av skjevheten fikk en utilitaristisk begrunnelse. Fremkrittene som fulgte ved denne dyrkingen av de få og utvalgte ville i sin tur komme de bredere massene til gode. "Når masserne nutildags står høiere end før med hensyn både til opplysning og til levemåte, så skyldes det den underbygning, som århundredes kulturvirksomhet efterhånden har opført".³⁶⁸ Fremkrittene kunne etter Ibsens oppfatning bare fortsettes gjennom fortsatt opprettholdelse av ulikhetene mellom mennesker.

Sosial rettferdighet innebar etter Sigurd Ibsens syn først og fremst muligheter for de særlig begavede til å utfolde sine evner og sin skapertrang. Dette synet førte Ibsen til avvísning av sosialismen som mål eller middel, men det førte ham ikke over i ren økonomisk liberalisme.

Reformert kapitalisme

Også på det økonomiske området var det sentrale grunnmotivet i Ibsens ideologi å finne en mest mulig effektiv og ressursøkonomisk ordning, som sikret størst mulig materiell fremgang og dermed økte mengder med livsnødvendigheter og overskudd. I økonomien var det etter Ibsens oppfatning laissez-faire-politikken som representerte det ukultiverte og uryddige elementet som måtte temmes. Ibsen var fremdeles ivrig tilhenger av frihandel, og så økt internasjonalisering av økonomien som en sentral forutsetning for videre kulturfremskritt. Det var heller ikke tale om å rokke ved kapitalismen som prinsipp, men å reformere kapitalismen gjennom å omorganisere den og tøyde de mest skadelige utslagene av ren økonomisk liberalisme. Så lenge Ibsen var overbevist om at et materielt overskudd var nødvendig for det fortsatte fremskrittet, med andre ord at økonomisk vekst var nøkkelen til fremskritt også på de andre kulturområdene, ble økonomiske spørsmål viktige i hans politiske teori.

Ibsens løsningen for økonomien var hverken sosialisme og ren planøkonomi eller laissez-faire, men en reformert og styrket kapitalisme etter teknokratiske mål og midler.

Når det sociale spørsmål er uløst, er det ikke fordi kapitalen er til hinder, men fordi det endnu ikke er tilstrækkelig kapital. Veien til et fuldkomnere samfund går ikke gjennom proletariatets seir, men gjennom proletariatets ophør, og en reformert kapitalisme vilde få det til at forsvinde.³⁶⁹

Langt på vei var Ibsens visjoner for det økonomiske liv identiske med skissene fra før verdenskrigen. Det nye på 1920-tallet var at han også på dette området presiserte sine synspunkter ytterligere. Konkret vil det si at han fortsatte sin kritikk av den økonomiske liberalismens spekulative og egoistisk utbytende sider, slik den til dels hadde fremkommet allerede på 1890-tallet,³⁷⁰ og samtidig ga sine økonomisk-politiske synspunkter et klart internasjonalt perspektiv.

Kapitalisme, definert som privat eiendom av produksjonsmidlene, var etter Ibsens oppfatning det eneste økonomiske regimet som kunne sikre det altoverskyggende målet; stadig høyere produktivitet. Ut fra denne definisjonen var det i og for seg ikke noe i veien for at arbeiderne selv hadde medeierskap i bedriftene. Tvert imot imøteså Ibsen en slik utvikling, fordi han så den som en demokratisering av kapitalismen. Ibsen mente at medeierskap ville virke positivt inn på arbeidernes ansvarsfølelse og utvikling, og på den måten være et bidrag i arbeidet med å endre og oppdra

³⁶⁷ Politikens motsætninger, s. 39-40, uth i originalen.

³⁶⁸ Politikens motsætninger, s. 41-42.

³⁶⁹ Politikens motsætninger, s. 60.

³⁷⁰ For eksempel i "Jay Gould" i *Nyt Tidsskrift* 1892, "Rigdom og Rigmænd (1-3)" i *Dagbladet* 1896, mm.

arbeiderklassen til å kunne delta som kulturbærende borgere. Kapitalismen trengte imidlertid til reformer. Etter Ibsens syn, og her mente han å støtte seg til såvel Marx selv som den yngre Lenin, var det ikke den kapitalistiske produksjonsordningen som først og fremst trengte til forandringer, men den kapitalistiske *omsetningsordningen*. "Befængt som denne er med børsspekulationer, monopoldannelser og et utal av overflødige og snyltende mellommænd, er den med rette gjenstand for kollektivisternes kritik".³⁷¹

Ikke desto mindre mente Ibsen at også produksjonen kunne forbedres ytterligere. Med en effektiviseringslyst som minnet om fordisme ønsket Sigurd Ibsen seg endringer i produksjonsmønsteret i korporativ retning. Han etterlyste større enheter og bedrifter og reorganisering av bransjene. Han pekte på "mangelen på arbeidsdeling indenfor hver bedriftsgruppe, svarende til den, som forlængst er regelen inden det enkelte foretagende".³⁷² På dette området gjensto det etter Ibsens mening stadig et stort organiseringsarbeide. Han utdypet ikke i detalj hvordan han så for seg denne omorganiseringen, men han synes å ha sett for seg et korporativt system av store privateide og bransjeinndelte produsenter, som spesialiserte seg innenfor sitt felt og derigjennom høynet produktiviteten.

Noe tydeligere blir dette når vi ser på hans internasjonalt orientering. Ibsen markerte seg som motstander av enhver form for proteksjonisme allerede i 1893,³⁷³ og vendte gjentatte ganger tilbake til temaet. Nettopp storkapitalen, de nye store industri- og produksjonsselskapene, gikk etter Ibsens syn foran og bygget gjennom sin ekspansjonstrang bro mellom nasjonene gjennom sine overnasjonale sammenslutninger. Slike over- eller multinasjonale sammenslutninger måtte hilses velkommen. Ikke bare fordi de bidro til ytterligere økning i produksjonen og dermed velstanden, men også fordi den gjensidige forståelse og solidaritet som fulgte med økonomisk fellesinteresse, ville bidra til å svekke den virksomste "suggestion" i veien for virkelig mellomfolkelig samarbeid om den felles fremtid; nasjonalismen. For at denne prosessen skulle kunne gå sin gang, og det økonomiske samarbeidet mellom folkene kunne blomstre, var det etter Ibsens oppfatning nødvendig å løsrive det økonomiske liv fra det politiske.

Sigurd Ibsen sluttet seg til Rudolf Steiners tanke om et tredelingssystem som ville gjøre nettopp det, skille økonomien fra politikken. I en modell som for øvrig ligner mye på Ibsens, delte Steiner inn samfunnslivet i tre grener. Steiners teori om organiseringen av samfunnet, *Tregreningen av den sosiale organisme*, ble lansert i 1919.³⁷⁴ Steiners teori tok sikte på å løse nasjonalitetskonfliktene etter første verdenskrig gjennom å dele inn samfunnet i tre funksjonsområder, der næringslivet var løsrevet fra åndslivet og det politiske liv. Staten skulle etter Steiners modell kun befatte seg med rettslige og politiske spørsmål. Steiner vektla individets frihet, og statens, eller politikken, oppgave var å sikre det enkelte individs frihet og rett til å utfolde sine evner og muligheter. Næringslivet skulle uavhengig av dette løse sin egentlige oppgave, som var produksjon av varer og tjenester. Nasjonalitet var på den annen side et ånds- eller kulturspørsmål, og hadde ikke noe med politikk eller næringsliv å gjøre. Konflikter mellom nasjonaliteter oppsto etter Steiners syn når nasjonalitetstilhørighet kobles til og medfører økonomisk og politisk makt over andre nasjonaliteter. Derfor skulle samfunnsorganismens tre grener være uavhengige av hverandre. "Bare gjennom en slik deling av de sosiale organismene i Europa vil det økonomiske kretsløpet kunne utfolde seg etter sine egne lovmessigheter uavhengig av politiske statsgrenser".³⁷⁵ Steiners teori vant stor støtte på begynnelsen av 1920-tallet. Imidlertid avblåste Steiner selv kampanjen for å konsentrere oppmerksomheten om andre sider av antroposofien.

Allerede i tittelen på Steiners teori er det en spire til uenighet mellom Ibsen og Steiner. Ibsen ville ikke lenger kunne støtte Steiners organiske samfunnsforståelse. Det var også en rekke andre ulikheter mellom de to i sentrale deler

³⁷¹ Politikens motsætninger, s. 54.

³⁷² Politikens motsætninger, s. 54.

³⁷³ "Protektionismen i teori og i praxis" i *Nyt Tidsskrift* 1893.

³⁷⁴ Fremtillingen om Rudolf Steiner og hans sosiale tredelingsteori bygger på Waage (1994).

³⁷⁵ Steiner, her etter Waage (1994:40).

av det teoretiske fundamentet. Det var Steiners grunnleggende idé om en løsrivelse av det økonomiske liv fra politisk kontroll som Ibsen sluttet seg til. Samtidig er Steiners produksjonsorientering lik den vi finner hos Ibsen. Selv om det teoretiske grunnlaget var ulikt, fantes det et fellesskap i synet på næringslivets sentrale rolle som leverandør av det materielle grunnlaget for velstand og sivilisert liv. Sigurd Ibsen brukte Steiners teori som utgangspunkt for argumentasjonen som kombinerte ønsket om økonomiske reformer med sterk antinasjonalisme.

Sigurd Ibsens reformerte kapitalisme skulle være en organisert produksjonsorientert kapitalisme, gjerne med arbeidermedeierskap. Kapitalismens internasjonale natur var viktig, og viste etter Ibsens syn vei mot en fredelig internasjonalisering av kultur- og samfunnslivet.

Sigurd Ibsen og høyreaktivismen i Norge

Etter 1914 leste Sigurd Ibsen i liten grad norske aviser og deltok ikke i norsk politisk liv. Allikevel kan det være opplysende å se hans ideologiske utvikling i sammenheng med noen norske miljøer som beveget seg i det samme ideologiske landskapet.

Selv om Sigurd Ibsen stod alene og tilsynelatende politisk venneløs etter 1905, betyr ikke det uten videre at hans ideologiske posisjoner var enestående i norsk sammenheng. Allerede på 1890-tallet var det tydelig at Ibsen var i drift fra en definert tilhørighet med Venstre over mot et borgerlig samlingsstandpunkt. En slik utvikling antydes også av at kildegranskningene viser at han fra midten av 1890-årene fortrinnsvis publiserte sine artikler i den moderate, men unionsradikale, avisen Verdens Gang, heller enn i Dagbladet. Rundt 1905 fortsatte han videre til Aftenposten, og holdt seg der. Slik sett kan det virke paradoksalt at han til slutt fant noen av sine hovedfiender nettopp i samlingspolitikkerne rundt Christian Michelsen. Ibsen plasserte seg på siden av det gode selskap gjennom sin kritikk av aksjonslinjen som førte til unionsoppløsningen. Da han senere forsterket kritikken av de nasjonale heltene fra 1905, brant han samtidig de siste broene til de grupperingene som kunne blitt hans politiske miljø i Norge etter unionsoppløsningen. Det er rimelig å tro at noe av årsaken til at Sigurd Ibsen ble stående utenfor det politiske liv i Norge skyldtes hans vedvarende motstand mot og nag til de politiske gruppene som i utgangspunktet stod ham nærmest ideologisk, på alle andre områder enn det unionspolitiske. Samtidig mistet han mye av interessen for norsk politikk, og fulgte i stadig mindre grad med på hva som foregikk i Norge.

Det er store og lett synlige ideologiske fellesskap mellom Ibsen og de borgerlige, elitistiske grupperingene som blant annet stod bak Frisinnede Venstre, Fedrelandslaget og Vort Land. En rekke sterke personligheter innenfor politikk, kultur, forskning og næringsliv går igjen i flere av forsøkene på å danne samlende partier og bevegelser på den politiske høyresiden i norsk politikk fra årene etter unionsoppløsningen og fremover mot andre verdenskrig. Disse forsøkene kalles gjerne med en fellesbetegnelse for høyreaktivismen i mellomkrigstiden.³⁷⁶ Fellesnevneren for disse grupperingene var antisosialisme og revolusjonsfrykt, med arbeid for borgerlig samling som konsekvens, og nasjonalisme, elitisme, skepsis til det parlamentariske demokratiet og større eller mindre grad av korporative ideer for det politiske og økonomiske livet som politisk program.

Høyreaktivismen fikk partipolitisk uttrykk i partiet Frisinnede Venstre. Da Frisinnede Venstre ble dannet i 1909, skjedde det med menn som Christian Michelsen og Fridtjof Nansen blant mange deltakere fra de øvre sjikt av kultur- og næringslivet. Partiet inngikk et gradvis tettere samarbeide med Høyre. Målet for partidannelsen var å danne utgangspunkt for borgerlig samling, og partiet kan sees som en arvtaker etter Samlingspartiet. Christian Michelsen var sentral i dannelsen av partiet. Frisinnede Venstre fikk en oppsiktsvekkende god start og gjorde et godt valg allerede i stiftelsesåret. Delvis på grunn av uroligheter i Høyre fikk partiet sogar statsministeren allerede året etter at det var stiftet, i og med Wollert Konows (SB) regjeringdannelse i 1910. Svein Carstens peker på at denne raske suksessen samtidig

³⁷⁶ R. Danielsen (1984:172).

bar i seg kimen til de problemene partiet senere skulle slite med. Relativt raskt fulgte splittelser i partiet, regjeringen Konow falt i 1912 og restene av partiet gikk inn i en "symbiose med Høyre".³⁷⁷

Både i Stortinget og på organisasjonsplanet samarbeidet Frisinnede Venstre tett med Høyre. Partiet hadde ingen egen partiorganisasjon og de fleste steder stilte de to partiene felles valglistes. Det var krefter i begge partiene som arbeidet for en sammenslåing av Høyre og Frisinnede. Til dette kommer at Frisinnede Venstre må sies å ha vært et toptungt parti. Formuleringer som at "Frisinnede Venstre var en armé av generaler uten fotfolk" er vanlige i litteraturen.³⁷⁸ Partiet tiltrakk seg store navn og personligheter, og ble tilsvarende trukket mellom sterke meninger uten at partiet hadde apparat til å takle motsetningene og holde en enhetlig front utad. På sikt førte dette til gradvis dårligere valgresultater og svakere stilling i forhold til søsterpartiet. Fra begynnelsen av 1920-tallet forsøkte Frisinnede å fremstå som mer selvstendig i forholdet til Høyre, og fra 1926 syntes bruddet nokså definitivt. Livet som selvstendig parti var ikke stort lettere og partiet smuldret gradvis bort. Ved valget i 1933 fikk partiet kun én representant ved Sttingsvalget. Deler av partiet hadde på den tiden allerede beveget seg langt i retning av mer totalitære standpunkter, mens andre som ikke kunne følge med på denne linjen trakk seg ut eller tilbake. Ved valget i 1936 forsvant de siste restene av partiet inn i listesamarbeid med Nasjonal Samling og Fedrelandslaget.³⁷⁹

Et annet og mer åpenbart utenomparlamentarisk utslag av høyreakivismen var organisasjonen *Vort Land*. Vort Land ble dannet i 1923 og besto av tolv menn fra næringslivet, blant dem Frias Johan Throne Holst, Johan H. Andresen fra Tiedemann, Harald Bjerke fra Hydro, banksjef Karl Rasch og en rekke andre topper fra næringslivet.³⁸⁰ Foreningen skulle i utgangspunktet opptre i det skjulte. Formålet var å bidra økonomisk til partier og organisasjoner som arbeidet for moralsk og økonomisk gjenreisning av landet, først og fremst gjennom kamp mot sosialismen. I praksis betød det blant annet at organisasjonen fra 1924 finansierte praktisk talt hele virksomheten til Høyre. Vort Lands innflytelse over Høyres økonomi ble etter hvert så stor at partiets finanskomité ble nedlagt og dens verv fylt av Vort Land. Organisasjonen støttet etter hvert også andre grupperinger og partier, som Bondepartiet og Frisinnede Venstre. Gjennom tidsskriftet *Vor Verden*, redigert av Ronald Fangen, målbar Vort Land politiske oppfatninger som lå på siden også av Høyres politikk. Blant annet tok man til orde for å sette Stortinget og parlamentarismen midlertidig til side og overlate makten til en borgerlig samlingsregjering, dersom det ikke skulle lykkes å skaffe en flertallsregjering etter stortingsvalget i 1924. Etter hvert ble det tydelig at Vort Land både ønsket seg ytterligere makt over partiet Høyre og iverksatte oppbygging av overvåkningsceller og annet for å bekjempe arbeiderbevegelsen. Mye tyder på at dette ble for mye av det gode for Høyre, og partiet frigjorde seg fra Vort Land, men for en periode lyktes det denne klikken å skaffe seg stor makt over partiet og dets organisasjon.

Fedrelandslaget var en organisasjon bygget opp av Joakim Lehmkuhl. Det ble stiftet i 1925. Også Fedrelandslaget var motivert ut fra motstand mot sosialisme og offentlige utgifter og forsøkte å virke samlende på borgerlig side, samtidig som Lehmkuhl utviklet sympatier for udemokratiske retninger. Målet var en sterk regjering utgått fra en samling på borgerlig side. Fedrelandslaget tok under Lehmkuhls ledelse raskt form av en bred velgerorganisasjon, som skulle arbeide på tvers av partiene og på den måten sørge for at de borgerlige partiene ble nødt til å samarbeide. Fedrelandslagets medlemsmasse vokste raskt og oversteget sannsynligvis Høyres med sine 100 000 medlemmer, da det stod på høyden av sin makt i 1930.³⁸¹ På grunn av Fedrelandslagets stadig større politiske ambisjoner for egen del, blant annet i form av et forsøk på å vinne kontroll over finansieringen av Høyres politiske arbeid, og forsøk på å kontrollere

³⁷⁷ Carstens (1987:196).

³⁷⁸ Som her fra Danielsen (1984:180).

³⁷⁹ Danielsen (1984:190).

³⁸⁰ Danielsen (1984:174).

³⁸¹ Danielsen (1984:194).

nominasjonene i partiet, kom det etter hvert til gnisninger med Høyre. Høyre gikk seirende ut av denne striden. Dette førte til økonomiske problemer for Fedrelandslaget, og etter valget i 1930 gikk det raskt nedover med laget. Den tidvis store innflytelsen fra forrige valgperiode var forsvunnet, fordi Høyre hadde gått seirende ut av valgstriden. Frustrasjonen over dette, og en følelse av manglende utnyttelse av den borgerlige valgseieren i 1930, førte til en radikaliserings i laget. Resultatet ble stigende isolasjon og etter hvert store avskallinger til det nydannede Nasjonal Samling i 1933.

Det var i tillegg til disse flere andre grupperinger innenfor den høyreaktivistiske bevegelsen på 1920 og –30-tallet, men disse tre illustrerer poenget i denne sammenhengen tilstrekkelig. Det sentrale her er deres rolle som uttrykk for en antiparlamentarisk strømning på høyresiden i norsk politikk, med borgerlig samling og en sterk ledelse i kampen mot sosialismen som hovedsak. Vi skal se nærmere på noen av de sentrale personene i denne sammenhengen; Christian Michelsen, Fridtjof Nansen, Joakim Lehmkuhl og Johan Throne Holst var alle sentrale figurer i dette miljøet, og spilte ulike roller i norsk høyreaktivismen i årene før og etter første verdenskrig.

Christian Michelsen ble stående som helten og lederskikkelsen fra 1905. For grupperinger på høyresiden i norsk politikk i årene etter 1905, som bar på en skepsis til det parlamentariske partisystemet og etterlyste ledelse under en sterk fører, var Michelsen mannen som pekte seg ut som samlende nasjonal leder. Thomas Chr. Wyller snakker om en førerkultus knyttet til Michelsen og mytene om ham etter 1905, der Michelsen ble selve symbolet på den sterke lederskikkelsen landet trengte for å motstå sosialismen og drive nasjonen fremover i fremskritt.³⁸² Michelsen selv trakk seg langt på vei tilbake fra aktiv politikk da han gikk av som statsminister i 1907. Riktignok spilte han en rolle da Frisinnede Venstre ble dannet, og han var også med som "fadder" da Fedrelandslaget ble stiftet. Imidlertid påtok han seg ikke formelle verv for disse partiene og bevegelsene. Det interessante i vår sammenheng er at Michelsen, som Sigurd Ibsen, representerte en konservativ og tildels antiparlamentarisk linje i norsk politikk, preget av skepsis til partivesenet og med ønske om omforming av det parlamentariske systemet. Wyller understreker Michelsens reformistiske, ikke revolusjonære, ideer. Michelsen forble demokrat i den forstand at han anerkjente flertallets rett til styring, til tross for at han ønsket større makt til regjeringen og de styrende elitene, og også periodevis berørte tanken om fagstyre.³⁸³ Det var imidlertid grupperinger i og utenfor Frisinnede Venstre som gikk lenger enn ham i ønskene om å erstatte det parlamentariske demokratiet med en sterk mann eller sterke menn.

En av dem som gikk lenger enn Michelsen i sin elitistiske tenkning var hans etterfølger som førerideal for de borgerlige grupperingene; Nansen. Da Michelsen døde i 1925, fylte Fridtjof Nansen hans plass som førerkandidat for grupperinger som Frisinnede Venstre og Fedrelandslaget. Nansens politiske tenkning var også preget av sterk motstand mot den fremvoksende arbeiderbevegelsen, og det politiske målet ble en handlekraftig samling på borgerlig side, med front mot sosialistene. Også Nansens biograf, Tim Greve, fremholder sterkt at heller ikke Nansen ønsket å velte det parlamentariske demokratiet, men han var skeptisk til partivesenet, og kritiserte det gjeldende demokratiske systemet for manglende handlekraft. Nansen bar uansett sin støtte til demokratiet på klare elitistiske ideer om behovet for en sterk leder som kunne virke samlende på tvers av partigrensene og opptatthet av småsaker og mindre viktige stridigheter.³⁸⁴ Jostein Nerbøvik fremhever Nansens antiparlamentariske tenkning i sterkere grad enn Greve, og peker på Nansens ideer om politiske ledere generelt og hans ønsker om å styrke regjeringens posisjon i forhold til Stortinget spesielt.³⁸⁵ Som Ibsen, ønsket Nansen opplyste ledere med perspektiver ut over den daglige småkjeklingen. Men til forskjell fra Ibsen, mente Nansen at hendelsene i 1905 stod som det beste eksempelet og mønsteret på verdien av sterkt lederskap.

³⁸² Wyller (1975:194-195).

³⁸³ Wyller (1975:198).

³⁸⁴ Greve (1974:232ff).

³⁸⁵ Nerbøvik (1968:96ff).

For Nansen demonstrerte 1905 behovet for, og gevinstene ved, en sterk elite som kunne styre og forene på tvers av partigrensene. Samtidig viser Bodil Stenseth i sin studie av *Lysakerkretsen* at Nansen gikk et godt stykke på veien mot fagstyre og fremhevet at manglende respekt for og bruk av fagkunnskap i styringen av samfunnet, var årsaken til manglende kulturelt og materielt fremskritt i Norge.³⁸⁶ Nansen ønsket, igjen i likhet med Ibsen, en sterkere regjering. I tillegg til at regjeringen skulle gjøres sterkere på bekostning av Stortinget, ønsket han også endringer av mindre demokratisk art for Stortinget selv. Nansen nærmet seg tanken om et næringsparlament. Han mente at næringslivets folk sammen med fagfolk fra "åndslivet" skulle sikres representasjon i parlamentet.³⁸⁷ En del av næringslivets menn gjorde som nevnt sitt på egenhånd for å øke egen innflytelse gjennom utenomparlamentariske kanaler, ikke minst Vort Land.

Mens både Michelsen og Nansen beholdt det liberale grunnsynet som holdt dem fast i et grunnleggende demokratisk ideologisk landskap, var det grupperinger innenfor høyreaktivismen som gikk lenger i retning av totalitær tenkning. Dette kan ikke minst knyttes til Fedrelandslagetets leder Joakim Lehmkuhl.³⁸⁸ Lehmkuhl var ingeniør med utdanning fra USA. Da han kom tilbake til Norge i 1920 hadde han med seg tayloristiske rasjonaliseringsideer. I utgangspunktet optrådte han som importør av organisasjonsideer for industrien. Som ideolog i Fedrelandslaget videreutviklet han disse tankene til en politisk ideologi for modernisering og rasjonalisering av samfunnet for å få bukt med arbeidsledigheten og øke produktiviteten i samfunnsøkonomien.³⁸⁹

Lehmkuhl tok til orde for planøkonomi innenfor et privatkapitalistisk system, ikke ulikt ideene som Sigurd Ibsen arbeidet med. Lehmkuhl gikk imidlertid videre. Han utviklet kollektivistiske og korporative ideer om omorganiseringer av samfunnet, og nærmet seg periodevis diktaturtanker.³⁹⁰ Lehmkuhl ønsket seg en sterk statsmakt, med innslag av fagstyre og sterk regjering. Selv om både Mussolinis Italia og Hitlers Tyskland, for øvrig sammen med Roosevelts USA, var blant de utenlandske forbildene, reserverte også Lehmkuhl seg mot rent diktatoriske og totalitære forstillinger. Han beveget seg allikevel betydelig lenger vekk fra det liberale grunnsynet som Michelsen, Nansen og Ibsen holdt fast ved.

Freialederen Johan Throne Holst er en fjerde av de mange sterke personlighetene som figurete i de borgerlige miljøene fra 1905 og to-tre tiår fremover.³⁹¹ Throne Holst var en av flere næringslivstopper som søkte og fikk politisk makt og innflytelse i og rundt Frisinnede Venstre. Han delte mange av Joakim Lehmkuhls anskuelser om vitenskapliggjøring av samfunnslivet og sosiale og økonomiske reformer.³⁹² I vår sammenheng er han interessant av

³⁸⁶ Stenseth (2000).

³⁸⁷ Stenseth (2000:128).

³⁸⁸ I Norge fikk teknokratiet også andre talsmenn, blant annet knyttet til ingeniørenes fagblad *Teknisk Ukeblad* og dets redaktør Øyvind Lange på 1930-tallet. Lange fremhevet ingeniørenes plass som samfunnsbyggere og så med optimisme på så vel Roosevelts *New Deal* i USA, som Hitlers og Mussolinis eksperimenter med sosial ingeniørkunst i henholdsvis Tyskland og Italia. I *Teknisk Ukeblads* spalter formulerte Lange et teknokratisk program, preget av demokratiskepsis og vekt på elite- eller ingeniørstyre. (Sørensen 1991:64ff og Jakobsen 1992a:144f).

³⁸⁹ Sørensen (1988b:306) og Jakobsen (1992a:175ff).

³⁹⁰ Sørensen (1991:52ff).

³⁹¹ Utlegningen av Johan Throne Holsts virksomhet bygger på Erik Rudengs biografi om ham (Rudeng 1989).

³⁹² Tanken om løsning av sosiale og økonomiske problemer ved hjelp av statsmakt, samfunnsforskning og planlegging i økonomien stod sentralt i flere deler av det borgerlige miljøet i mellomkrigstiden, som den gjorde det i marxistiske *Mot Dag* og Arbeiderpartiet. I en studie av Nasjonal Samlings sosialpolitikk har Øystein Sørensen vist at det var store likhetstrekk mellom sosialpolitikken til NS og Arbeiderpartiet og regjeringen Nygaardsvolds sosialpolitikk (Sørensen 1991). I forlengelsen av dette kan også tankene om sosialpolitikk, planøkonomi og de teknokratiske innslagene hos mer moderate borgerlige politikere og ideologer som Ibsen, Throne Holst og Lehmkuhl sies å peke fremover mot den sosialdemokratiske velferdsstaten.

flere grunner. For det første fordi han spilte en rolle som nettverksbygger og kontaktpunkt i flere av de aktivistiske grupperingene på høyresiden i norsk politikk. Disse miljøene beveget seg innenfor det samme universet av elitetenkning, ønsker om endringer i det økonomiske og politiske systemet og fremfor alt motstand mot den sosialistiske arbeiderbevegelsen som også Sigurd Ibsen tilhørte. Mer direkte interessant er han for oss fordi han ikke bare bar på mange av de samme ideene og samfunnsanalysene som Ibsen, men at han også leste Ibsens verker med stor interesse og at Ibsens arbeider utvilsomt påvirket hans vurderinger og politiske tenkning.³⁹³ Vi står derfor med Throne Holst overfor et av relativt få områder hvor Ibsens virksomhet fikk en konkret innflytelse i miljøer som hadde betydning i den praktiske politikken også etter unionsoppløsningen. Endelig kan Throne Holsts tenkning omkring behovet for reformer i det økonomiske regimet innenfor rammen av privatkapitalismen stå som illustrasjon på likhetene i tenkningen i Frisinnede Venstre og de trekkene vi har pekt på hos Sigurd Ibsen.

Throne Holst spilte en aktiv rolle i dannelsen av Frisinnede Venstre og representerte partiet på Stortinget i den første turbulente perioden etter dannelsen i 1909. Senere spilte han en rolle i de utenomparlamentariske grupperingene som gjorde seg gjeldende på høyresiden i norsk politikk, både i Vort Land og Fedrelandslaget. Man kan si at Throne Holst på mange måter både representerte og tok opp i seg de ideologiske linjene i den aktivistiske høyresiden i norsk politikk i 1900-tallets første tiår. Han representerte det industrielle borgerskapet, han var preget av skepsis til det parlamentariske systemet slik det fremsto og han var aktiv i organisasjoner og grupperinger som søkte innflytelse gjennom kanaler på siden av det partipolitiske systemet. Samtidig spilte han en rolle innenfor partisystemet, både i Frisinnede Venstre og dets forløper Samlingspartiet.

I den økonomiske politikken var Throne Holsts utgangspunkt at han var glødende antisosialist, samtidig delte han også Sigurd Ibsens forståelse av laissez-faire-politikkens problemer. Throne Holst gikk derfor inn for reformer i det kapitalistiske systemet for å tøy skadevirkningene av utemmet kapitalspekulasjon, langt på vei av samme type som Ibsen foreslo. Samtidig fastholdt han det samme liberale grunnsynet som Ibsen, der målet var likhet i muligheter og utgangsbetingelser for alle. Throne Holst mente at veien til å demme opp for arbeiderbevegelsens fremmarsj måtte gå gjennom å bedre arbeiderklassens kår innenfor det kapitalistiske systemet, gjerne i privat regi og finansiert av de stadig større bedriftene som han så for seg at ville dominere utviklingen både i Norge og resten av den industrielle verden.

Vi husker at Ibsen formulerte de økonomiske og sosiale reformenes mål som proletariatets opphør, snarere enn herredømme. Throne Holst forfektet et lignende syn. Gjennom Freia hadde han anledning til å utprøve slike tanker og ideer i praksis. I 1914 formulerte han sitt program for den nye velferdskapitalismen, der arbeiderklassens levkår skulle bedres blant annet gjennom helsemessige reformer, arbeidsmiljøtiltak, pensjonsordninger og ikke minst medeierskap i bedriften.³⁹⁴ Gjennom slike og andre tiltak skulle arbeiderklassen heves og dannes – ”borgerliggjøres” – for å bruke Erik Rudengs ord. Teoriene ble prøvd i praksis på Freia.

Fellesskapet mellom Throne Holst og Sigurd Ibsen gjelder også troen på samfunnsvitenskapenes rolle i løsningen av politiske problemer, begge beveget seg i det ideologiske landskapet rundt fagstyre og teknokrati. Throne Holst ga økonomisk støtte til forskning på mange fagfelter. Rudeng forteller at han ”så forskningen som et ledd i en alminnelig profesjonalisering av samfunnet”.³⁹⁵ Throne Holst arbeidet en stund for opprettelsen av et institutt for samfunnsforskning, som blant annet skulle møte utfordringen fra de marxistiske sosiale bevegelsene. Det skulle skje ved å utrede strategier for sosiale reformer på vitenskapelig basis innenfor det borgerlig-kapitalistiske systemet. Planene ble skrinlagt, men de demonstrerer allikevel troen på vitenskapeliggjøring av samfunnsstyringen og politikken.

³⁹³ Rudeng (1989:336).

³⁹⁴ Rudeng (1989:338).

³⁹⁵ Rudeng (1989:340).

Denne tendensen mot ekspertstyre er én side av Throne Holsts tendens til å gå på siden av det parlamentariske systemet. Hans aktive deltakelse i organisasjoner som Vort land og Fedrelandslaget er en annen og beslektet. Etter at Nansen døde i 1930 var begge de store førerskikkelsene i den borgerlige leiren borte, og det fantes få naturlige arvtakere. Throne Holst var blant dem som etter Nansens død vendte seg mot Vidkun Quisling i jakten på en borgerlig samlingsfigur. Det viste seg imidlertid etter hvert at Quisling, og de mer ytterliggående grupperingene i Fedrelandslaget og Vort Land, gikk for langt i udemokratiske retninger til at Throne Holst kunne følge med på ferden.

Dette er et fellestrekk ved såvel Sigurd Ibsen som Michelsen, Nansen og Throne Holst. Alle sammen stod i ulik grad og på ulike måter for ideer og tanker som tangerte og på noen måter kom svært nær opp til fascistenes korporative og antidemokratiske ideer. Allikevel tok ingen av disse steget helt ut fra dette grenselandet og inn i en totalitær retning, selv om andre i de samme miljøene, som Lehmkuhl, kunne komme svært nær slike ideer. Deres biografier trekker til stadighet frem nettopp skrankene mot dette siste steget ut i de fascistiske strømningene som etter hvert fikk fotfeste i deler av såvel Frisinnede Venstre som Fedrelandslaget. Til tross for ideer om fag- eller elitestyre, næringsparlament, klare elitistiske trekk og sterk antisosialisme, stod folk som Michelsen, Nansen og Throne Holst trygt plassert i en liberal demokratisk tradisjon. Tilsynelatende så sterkt at nettopp disse idealene må antas å ha vært tilstrekkelige hindringer mot å følge med høyreaktivismens mest ytterliggående elementer hele veien ut.

Denne typen skranker hindret også Sigurd Ibsen i å ta steget helt ut i en antidemokratisk, totalitær om man vil, posisjon. Det til tross for at også hans ideologiske standpunkter rommet mange av de samme elementene som for eksempel fascismen. Også hos Ibsen finner vi mistillit til det parlamentariske systemet, vi finner sterkt uttalte ønsker om fagstyre på bekostning av demokratiske valg, vi finner korporative ideer for næringslivet og vi finner skepsis til den sosiale utjevningspolitikken. Samtidig var demokratiske idealer sterkt til stede hos Sigurd Ibsen, hans ideverden var bygget opp rundt opplysningstenkning og liberale ideer fra 17- og 1800-tallet. De samme skrankene mot fascisme som gjorde seg gjeldende hos folk som Nansen og Michelsen var også til stede hos Ibsen. I forlengelsen av disse liberale grunnverdiene kom Ibsens stadig sterkere antinasjonalisme, som også bidro til at han unnlot å nærme seg eller omfavne totalitære og fascistiske retninger i høyere grad enn han gjorde.

Dumheten, ikke ondskapen

Ibsens nasjonalisme og statsborgerlige nasjonstenkning, med tilsvarende motstand mot kulturnasjonalisme og romantisk dyrking av særkulturer på bekostning av den allmenne kulturutviklingen var tema i den første analysedelen. I denne andre delen har vi sett at den opplysningsfilosofiske orienteringen, som ligger til grunn for statsborgerlig nasjonstenkning, også gjennomsyret Ibsens bredere ideologiske orientering. Han stod i en tradisjon der synet på kulturen var at de nasjonale kulturene, og kulturutvikling, stod i sammenheng med den internasjonale kultur- eller sivilisasjonsutviklingen.

Sigurd Ibsen selv var et bilde på dette. Han stod i en bred europeisk filosofisk og samfunnsvitenskapelig tradisjon. Hans tenkning beveget seg innenfor, og var et bidrag til, en allmenn idéstrømning omkring politikk, demokratiet og dets begrensninger, sosiale spørsmål, forholdet mellom eliter og masse og vitenskapeliggjøring og profesjonalisering av samfunnslivet. Hans ideer om disse spørsmålene kan knyttes til fremtredende navn innenfor tenkning om fagstyre og elitisme, som Weber, Tarde, Le Bon, Michels og Pareto. Samtidig beholdt han grunnlaget av liberalt og utilitaristisk tankegods.

Selv om grunnideen om kulturutvikling og fremskrittstro lå fast, er det også brudd og endringstrekk i Ibsens moderniseringsideologi. På 1890-tallet var hans tenkning påvirket av den positivistiske sosiologiens evolusjonslære. I denne utviklingstroen lå det samtidig en ide om at utviklingen gikk fremover. Poenget i samfunnsstyring og modernisering var å forstå mekanismene i utviklingen og lette og fremme kulturutviklingen. Da Ibsen igjen tok opp tråden i dette bredere ideologiske bildet etter 1905, hadde det teoretiske og filosofiske grunnlaget for hans idéverden endret

karakter. Han beholdt det positivistiske grunnsynet, men forlot evolusjonstanken og det organiske samfunnssynet. I stedet trakk han opp et vesensskille mellom menneskene og naturen, og gjorde det menneskelige til mål i seg selv. Hans fremskrittsoptimisme ble knyttet til forestillingen om at målet måtte være å skape størst mulig avstand mellom natur og kultur, forstått som sivilisasjon.

Menneskene fikk i større grad ansvar for å skape sin fremtid. Samfunnet ble ikke lenger forstått som en organisme, men som en organisasjon. Denne endringen i synet på samfunnet åpnet samtidig for større mulighet for påvirkning og endring av tingenes tilstand. Reorganiseringen av samfunnet skulle skje etter vitenskapelige prinsipper og være elitestyrte. Organisering og opphevelse av tilfeldighetenes spill ble målestokken for det gode. Ibsen gikk i tiden rundt første verdenskrig et godt stykke på veien mot en teknokratisk moderniseringsideologi, men holdt seg innenfor rammene av den liberale opplysningstenkningen.

Vi har sett at Sigurd Ibsens ideologiske posisjoner ikke endret seg i betydelig grad som følge av de store og skjellsettende verdenshistoriske begivenhetene som passerte i årene mellom utgivelsen av bøkene *Menneskelig kvintessens* i 1911 og *Politikens motsætninger* i 1925. Imidlertid ble flere av hovedelementene i hans ideologiske univers styrket og bekreftet av disse begivenhetene. I 1925 var kulturoptimismen fortsatt like sterk, og sivilisatorisk fremskritt var målestokk for kvalitet. Moderniserings- og opplysningsfilosofien var basis for hans ideologiske utvikling. I tråd med den opprettholdt han aversjonen mot parlamentarismen, sin antimarxisme og sine reservasjoner mot ren økonomisk liberalisme. For Ibsen gikk fremskrittets og sivilisasjonens vei gjennom en reformert og internasjonalisert kapitalisme, løsrevet fra det politiske liv.

Blant det kulturelle fremkrittets fremste fiender var den profesjonelle og maktsøkende, men visjonsløse, politikken. Et av denne maktpolitikkenes fremste og skadeligste våpen var etter Ibsens oppfatning nasjonalismen. Hans sterke avstandtagen til nasjonalismen slik den artet seg i tiden rundt første verdenskrig, var ett utslag av hans overnasjonale og allmenne kultur- og utviklingssyn.

Samtidig opprettholdt og forsterket han sin orientering mot eliter, og motsatte seg utvikling i retning av utjevne demokrati. Politisk og sosialt ønsket han seg en borgerlig-liberal stat, der den demokratiske vekten skulle ligge på likheten i muligheter, fremfor likheten i vilkår uavhengig av kvalifikasjoner og forutsetninger. Dette standpunktet er igjen bygget på og styrt av hans fokusering på fremskritt, i betydningen kulturelt og materielt fremskritt. Ibsen var overbevist om at veien til fremskritt bare gikk gjennom opprettholdelsen av en viss grad av sosial ulikhet, og at fremkritt måtte drives av eliter. Eliter skulle i Ibsens sammenheng ideelt sett bety eliter av "særlig menneskelige" individer, mennesker som var særlig menneskelige uavhengig av godt eller ondt. Vi husker Ibsens orientering mot Nietzsches moralfilosofiske skille mellom herre- og slavemoral. Målet for Ibsen og menneskeheten måtte ikke være å avvikle all ulikhet og stridigheter, men å sivilisere og temme også stridighetene, slik at de ikke skadet men fremmet sivilisasjonen.

Det passer å avslutte og oppsummere denne delen av analysen med Ibsens egne avslutningsord i *Politikens motsætninger*;

Hvad er i det hele tat "godt" og "ondt"? Relative begreper, flytende og skiftende [...] Det er dumheten, ikke ondskaben, det gjælder at få bugt med, og fremskridtet består ikke i stridens ophør, men deri, at den flyttes til et høiere plan, at den antar mere menneskeværdige former.

KONKLUSJON

Formålet med denne studien har vært å se på Sigurd Ibsens ideologiske utvikling gjennom 35 år, fra 1890 til 1925, for å belyse en hovedhypotese om at Ibsens tenkning og politiske virksomhet var båret av en moderniseringsideologi. Analysene som er gjort av Ibsens politikk og filosofi må sies å styrke denne hypotesen.

I praktisk politikk spilte han først og fremst en rolle i den aktivistiske politiske nasjonalismen i Norge i de siste årene av unionen mellom Norge og Sverige. Det var derfor et poeng i denne studien også å se Ibsens ideologiske utvikling i sammenheng med norsk nasjonalisme og venstrekoalisjonen, som var disse nasjonalismenes politiske uttrykk.

Analysedelen av oppgaven er tematisk delt. I første del ble Ibsens nasjonalisme og hans vei fra en aktivistisk og delvis etnisk begrunnet nasjonsoppfatning til et nyskandinavistisk standpunkt behandlet. I den kronologisk delvis overlappende del 2, ble det bredere ideologiske grunnlaget analysert. Selv om disse delene er tett knyttet til hverandre vil dette skillet bli opprettholdt også når analysene skal oppsummeres og svar på de innledende problemstillingene skisseres.

For å få øye på utviklingstrekkene, er det nødvendig å identifisere elementer av brudd og kontinuitet i Ibsens ideologiske utvikling. Noen av idéelementene var til stede i mer eller mindre uendret form gjennom hele perioden. I første rekke gjelder det fremskritt- og kulturoptimismen, og den tilhørende elitismen. Disse elementene hadde ulik utforming gjennom perioden, men var hele tiden til stede som et grunnlag. Utviklingen, eller bruddene, i Ibsens ideologiske utvikling var på mange måter knyttet til et tredje ledemotiv i Ibsens tenkning; det nasjonale. Tenkningen om det nasjonale og nasjonalisme peker seg ut som et inntak til en studie for å identifisere brudd og kontinuitet hos Ibsen, fordi det samtidig kaster lys over det bredere ideologiske fundamentet for Ibsens ideologi. Tenkningen om det *nasjonale* utgjør på mange måter en nøkkel til forståelse av Ibsens ideologi. I særlig grad gjelder dette analyser av hvilket innhold Ibsen la inn i begrepet om det nasjonale og nasjonen.

Det analytiske skillet mellom et kulturelt eller etnisk og et statsborgerlig nasjonsbegrep er sentralt. Ved å identifisere innholdet og endringene i Sigurd Ibsens nasjonsoppfatning, kan vi også si noe mer allment om hans ideologiske utvikling fordi det nasjonale i høy grad var en sentral del av de politiske stridsspørsmålene i denne perioden. En kartlegging av forholdet til det nasjonale gir dermed et utgangspunkt for å se de bredere ideologiske linjene hos Ibsen. I særlig grad gjelder dette forholdet mellom opplysningstenkning og romantiske strømninger.

Europeer og norsk nasjonalist

Det kontinuitetsbærende elementet i Sigurd Ibsens ideologiske utvikling er knyttet til nasjonssynet og nasjonssynets rot i opplysningstenkning. De første 15 årene av Ibsens karriere, slik vi har fulgt den her, var nær knyttet til unionspolitikk og norsk nasjonalisme. Også etter unionsoppløsningen spilte det nasjonale en rolle som barometer og retningsgiver i hans ideologiske utvikling, ettersom det bærende fundamentet var en kosmopolitisk orientert moderniserings- og opplysningstenkning. Ibsens nasjonssyn var hele tiden grunnleggende statsborgerlig. Det det gjaldt var å skaffe Norge de politiske rettighetene landet etter et slikt syn var berettiget til. Ibsen var i liten, og minkende, grad opptatt av de kulturelle og etniske sidene av nasjonstenkningen. I forlengelsen av dette var hans nasjonalisme en politisk nasjonalisme, så lenge den varte. Ibsens nasjonsbegrep forble statsborgerlig, men hans nasjonalisme forsvant under trykket fra kulturnasjonalismen og utviklet seg etter hvert til en uttalt antinasjonalisme. Hans forankring i opplysningstenkningen tilførte et elitistisk element i hans tenkning, både omkring det nasjonale og mer allment. Ibsens kultursyn var rettet mot en bredere og overnasjonal europeisk kulturutvikling, der nasjonalitet i

utgangspunktet var underordnet. Denne videre oppfatningen av kultur ble forsterket av Sigurd Ibsens familiebakgrunn, som sønn av en internasjonalt kjent og verdsatt dramatiker.

I Sigurd Ibsens tenkning omkring det nasjonale spilte tradisjonen liten rolle, mens fremskrittstroen var det sentrale. Denne fremskrittstroen var koblet med opplysningstenkning og elitisme. Eric Hobsbawm har pekt på at den borgerlig-liberale nasjonstenkningen midt på 1800-tallet var knyttet til forestillingen om enkelte kriterier, som i praksis måtte oppfylles helt eller delvis for at et folk eller en stat skulle kunne kalles en nasjon.³⁹⁶ Han kaller det første elementet i denne forestillingen for dørstokk-prinsippet ("threshold principle"). I praksis innebar dette at den aktuelle kandidaten til nasjonalitetsstatus måtte ha nådd en viss størrelse. Dernest måtte den potensielle nasjonen ha nådd et visst utviklingstrinn, den måtte ha en kulturbærende elite og et nasjonalt skriftspråk. Dette kriteriet var knyttet til en lingvistisk nasjonsdefinisjon, og lå til grunn for samlingene av blant annet Italia og Tyskland. I tillegg til dette måtte nasjonen disponere over en viss militærmakt, Hobsbawm knytter det til en ekspansiv tendens i nasjonene og formulerer det som et krav om evne til erobring. Det tredje kriteriet Hobsbawm har identifisert er at nasjonen burde kunne knytte an til en "historisk nasjon", det vil si at den måtte kunne vise til tradisjoner som selvstendig nasjon.

Hobsbawms teori kan ikke uten videre overføres direkte til Sigurd Ibsen, de fleste av de konkrete kriteriene i denne nasjonstenkningen strider direkte mot Ibsens ideer. Ibsen avviste tradisjonen som nasjonskonstituerende faktor. Hvorvidt Norge hadde tradisjoner som nasjon å vise til eller ei, var etter hans syn likegyldig i spørsmålet om landets nåværende status. Han delte heller ikke vektleggingen av nasjonens størrelse eller krigsmakt. Derimot er det helt tydelig at det var knyttet enkelte kulturutviklingskriterier til Ibsens nasjonsoppfatning, og at han - som den borgerlig-liberale nasjonstenkningen hos Hobsbawm - hadde en forestilling om kriterier, eller en terskel, som nasjonen måtte eller burde ha kommet over for å være fullverdige medlemmer av "nasjonenes samfunn". Hos Ibsen var den knyttet til kravet om at en moderne nasjon måtte vise evne til selvstendig kulturarbeid. Det ville si at den skulle ha en kulturell elite som holdt et slikt nivå at kunst, litteratur og politisk utvikling lå på et tilstrekkelig høyt nivå til at nasjonen kunne spille en rolle i den allmenne kulturutviklingen. For at dette skulle skje, måtte også politisk frihet og politiske institusjoner være til stede. Ibsens glødende engasjement for å skaffe Norge det siste symbolet på full politisk frihet, eget utenriksstyre, kan sees i et slikt lys.

Hos Sigurd Ibsen representerte denne statsborgerlige nasjonsoppfatningen det kontinuitetsbærende elementet. Allikevel var Ibsens tenkning omkring det nasjonale i endring og utvikling. Innslagene av etniske og kulturelle innslag i nasjonsoppfatningen kan brukes til å identifisere utviklingstrekkene og bruddene i Ibsens ideologiske utvikling. Disse bruddene fikk i sin tur konsekvenser for forholdet til partiet Venstre og Ibsens posisjon i norsk politikk forøvrig. Utviklingen i Ibsens nasjonalisme gikk i store trekk mot et stadig renere statsborgerlig nasjonsbegrep, samtidig som hans politiske posisjon gikk fra å tilhøre de mest radikale grupperingene og over mot mer moderate eller konservative posisjoner. Dette er særlig tydelig i forhold til Venstre, som gjennomgikk en utvikling i motsatt retning i denne perioden. Innslagene av radikal kulturnasjonalisme ble sterkere i partiet mot slutten av unionstiden, etter at partiet i utgangspunktet samlet seg om et politisk-nasjonalistisk program knyttet til utenriksstyret i 1891.

Grovt sett kan vi innenfor rammen av statsborgerlig nasjonsoppfatning og politisk nasjonalisme identifisere fire faser i utviklingen av Ibsens nasjonale tenkning; En militant og aktivistisk periode med islett av etnisk nasjonalitetstenkning 1890-1895. Arbeid for unionsoppløsning og nasjonalt kongedømme uten forhandlinger, med økende skepsis til etniske og kulturell nasjonstenkning 1895-1899. En karriere som politiker, der forhandlinger mellom Norge og Sverige stod i sentrum, og planlegging av tiden etter unionsoppløsningen var bestemmende for den politiske taktikken, 1899-1905. I denne tredje perioden var motstanden mot kulturnasjonalismen i Norge

³⁹⁶ se Hobsbawm (1992:24 ff og særlig 37ff).

eksplisitt. Han så den som sjåvinisme og som en trussel mot fred og fremgang. Den fjerde fasen er tiden etter unionsoppløsningen, som var preget av bibehold av det statsborgerlige nasjonssynet, men med økende skepsis til enhver form for nasjonalisme. Sigurd Ibsen ble etter hvert stadig mer opptatt av de overnasjonale kulturutvekslingene, og kan ikke på noen rimelig måte kalles nasjonalist i årene etter 1905. Etter hvert stilte han også spørsmålsteget ved nasjonen som naturlig grunnelement i menneskenes liv og samfunn, og mente at sivilisasjonsutviklingen gikk mot internasjonal integrasjon.

Fra 1890 til 1895 var Sigurd Ibsen en radikaliserende kraft på den mest unionsradikale fløyen i Venstre. Han etterlyste en nasjonsbyggende politisk elite, manet til nasjonal oppvåkning og rettet krasse angrep mot norske politikere som ikke evnet å ta tak i unionssaken. Ibsen fikk gjennomslag i radikale venstremiljøer, ikke minst fordi han bragte nye og praktisk rettede argumenter inn i debatten. Til tross for at han bedyret at målet for aktivismen primært var en unionsreform, ikke oppløsning, var argumentasjonen i økende grad militaristisk. Ibsens militarisme nådde et høydepunkt under krisen i 1895, og avtok gradvis etter dette.

Den politiske nasjonalismen som Ibsen var en drivkraft i på 1890-tallet, var ikke for Ibsens del knyttet til noen norsk gullalderdrøm eller kulturnasjonalisme. Derimot var det et etnisk element i forestillingen om eksistensen av ulike folkepersonligheter som var grunnlag for fellesfølelse. Norges selvstendighetskrav ble rettferdiggjort med henvisning til den norske "folkepersonligheten", som skilte Norge og nordmenn fra andre folk og land, og som etter Ibsens mening stod i veien for en nærmere tilknytning mellom Norge og Sverige.

I denne perioden stod Ibsen nær de mest radikale kretsene i Venstre, og hadde som idé- og argumentleverandør innflytelse på utviklingen av en radikaliseret unionspolitikk i Venstre. Ibsens radikalisme var knyttet til elitistiske innslag, og kom ikke minst til uttrykk i kravet om norsk aksjon i unionsspørsmålet. Han avviste forhandlingsveien som løsning, og plasserte skylden for det uløste unionsspørsmålet hos norske politikere som ikke maktet eller ønsket å foreta de nødvendige beslutningene. Det er et nasjonsbyggingsperspektiv i denne argumentasjonslinjen, fordi han så det som den norske elitens oppgave å vekke og styre en nasjonal bølge og kampvilje for den nasjonale saken. Han tok derimot ikke til orde for unionsoppløsning. I utgangspunktet argumenterte Ibsen i denne perioden for en ordning av unionsspørsmålet innenfor unionen, fordi han mente at det fantes fellesoppgaver som Norge og Sverige i utgangspunktet burde løse i fellesskap, og at en rettferdig union som tok hensyn også til Norges rettigheter ville være den beste rammen for et slikt samarbeid. I særlig grad skulle dette samarbeidet være knyttet til militærpolitiske spørsmål. Derfor opprørte han allerede i 1891 Venstre med å foreslå imøtekommenhet også fra norsk side der det var på sin plass, først og fremst i forbindelse med Grunnlovens § 25.

I den andre perioden, 1895-1899, utviklet Ibsen en strategi for ordning av unionsspørsmålet på en fredelig måte, gjennom styrking og etter hvert opprettelse av et eget norsk nasjonalt kongedømme. Han beholdt kravet om ensidig norsk aksjon, men ble mindre militaristisk i tonen. Samtidig gikk han gradvis sterkere inn for en oppløsning av unionen. I denne perioden styrket han innslaget av kulturelle argumenter. Denne kulturelt orienterte argumentasjonen var imidlertid ikke knyttet til etnisitet eller tradisjonell kultur, men må forstås i et sivilisasjonsperspektiv. Reelt sett ble altså det etniske eller kulturelt orienterte innslaget i Ibsens nasjonstenkning i denne perioden svekket, til tross for at argumentasjonen i denne retningen i utgangspunktet syntes å være styrket. Grunnmotivet i denne posisjonen var at Sverige og Norge stod på så ulike trinn i sivilisasjonsutviklingen, at det hindret oppnåelsen av en forståelse mellom unionspartene. Ibsen så på denne tiden på Sverige som akterutseilt i forhold til Norge, ikke minst på det politiske området. En fortsatt forening med Sverige ville etter Ibsens syn hindre Norges fortsatte utvikling.

Utviklingen av planen om et nasjonalt kongedømme gjorde forholdet til de radikale delene av Venstre, der republikanismen fortsatt stod sterkt, mer betent. Fremfor alt understreker denne forverringen av forholdet til Venstre det overordnede i Ibsens unionsaktivisme. Det viktigste spørsmålet var stadig unionssaken. Derfor kunne Ibsen

innta en pragmatisk holdning til andre politiske spørsmål. Innad i venstrekoalisjonen var det elementer som ivret for politiske saker, republikanisme var en av dem. Ibsen styrket derimot sitt krav om konsentrasjon om unionsssaken. Han forsterket opprørt kritikken mot nølende venstreledere som avviste det samlende programmet om unionsoppløsning og nasjonalt kongedømme ut fra prinsipielle standpunkter. Særlig gikk det ut over Venstres leder og statsminister, Johannes Steen, som etter Ibsens oppfatning lot egen makelighet og udugelighet stå i veien for initiativ i unionssaken. Steen la hindring etter hindring i veien for fremskrittet gjennom "[...]det seneste Johannes' Evangelium: *quieta non movere*, det unionelle Nirvana, den politiske ørkenvandring [...]".³⁹⁷ Denne fortsatte aktivismen gjør kontrasten til neste periode sterk.

Den tredje perioden, 1899-1905, førte Sigurd Ibsen inn i sentrale politiske posisjoner. Samtidig endret grunntonen i hans politiske program karakter, fra en aktivistisk og ensidig aksjonspolitikk, til en sterk og kompromissløs forhandlingsvilje. Denne forhandlingsviljen hadde rot i minst to hovedmomenter, som begge hadde sammenheng med det overordnede kosmopolitiske kulturutviklingsperspektivet. Det ene var en endring i holdningen og forholdet til Sverige. Det ble klart for Ibsen at en forhandlingsløsning allikevel var mulig, og at Sverige hadde endret seg kraftig i løpet av noen år. Derfor mente han at grunnlaget nå kunne og måtte legges for en oppløsning av unionen, med sikte på å bygge et annerledes og mer hensiktsmessig fellesskap i fremtiden. I forlengelsen av dette anla han et skandinavistisk perspektiv der Danmark også skulle ha en plass i et fremtidig nordisk samarbeid. Denne dreiningen henger igjen sammen med det andre hovedmomentet, en stadig sterkere motstand mot det kulturnasjonalismen, som i økende grad ble sett som tilbakeskuende og reaksjonær.

Fra 1899 ble frontene mellom kulturnasjonalistiske strømninger og politiske nasjonalister skjerpet. Dette hadde sammenheng med språkstriden, som for alvor skjøt fart da Bjørnson i 1899 innledet en offensiv for riksmålet. Striden om kulturnasjonalismen mellom norskdomsrørsla og politisk orienterte grupperinger med et mer konservativt kultursyn, førte til splittelser i Venstre, også på andre saksområder. Kulturnasjonalistene i Venstrekoalisjonen erobret også de demokratiske standpunktene. Da den kulturelle nasjonalismen, med orientering mot tradisjonell bondekultur og landsmål, ble satt i sammenheng med Venstres demokratiske prosjekt, ble motstanderne av kulturnasjonalismen presset i retning av både et elitært kultursyn og en politisk elitisme. Ett eksempel på dette var Bjørnstjerne Bjørnson, men også Sigurd Ibsen stod stadig fjernere fra Venstre. Det paradoksale er i vår sammenheng at det nettopp var Ibsens gamle aktivistiske program som seiret i 1905, men Ibsen hadde forlatt dette programmet fordi han mente at forutsetningene var endret og den aggressive nasjonalismen var unødvendig og skadelig i et lenger perspektiv.

Den lange fjerde perioden startet i utgangspunktet ved striden om valg av linje ved unionsoppløsningen i 1905. Sigurd Ibsen hadde gjort politisk helomvending. Han stod hardt på forhandlingsveien og fremhevet viktigheten av å sikre det fremtidige samarbeidsforholdet i Norden som viktigere enn å tilfredsstille den nasjonale bølgen i Norge. Denne tankegangen understreker det bærende idéelementet av statsborgerlig nasjonstenkning. Den nasjonalistiske kampen stod for Ibsen hele veien om politiske institusjoner og rettigheter. Ibsens aktivisme på 1890-tallet bunnet i overbevisningen om at de politiske målene ikke kunne nås gjennom mildere fremgangsmåter. Når de politiske målene allikevel kunne nås i samarbeid med Sverige, måtte nasjonalismen vike for høyere kultur mål. Fremskrittet, som var Ibsens hovedanliggende, kunne etter hans syn bare fremmes i samarbeid over landegrensene. Den største trusselen mot dette så Ibsen i den nasjonale bølgen han selv hadde vært med på å gi næring. Han så på den norske aksjonismen i 1905 som en kortsiktig og hasardiøs strategi, som var preget av sjåvinisme og splittende nasjonalisme. Dette forsterket den andre hovedlinjen i hans ideologiske utvikling; elitismen og kravet om bedre politisk lederskap.

³⁹⁷ Verdens Gang 21.05.1898.

På samme måten som 1890-årenes politiske lederskap hadde sviktet i den nasjonale kampen, var 7. juni-beslutningen, og mytedannelsen om den, etter Ibsens syn uttrykk for en underkastelse av politikken under følelser og reaksjonært folkelig press. Den nasjonale seiersrusen i 1905 var etter Ibsens oppfatning mest av alt et utslag av opportuniste og populisme, i stedet for trygt, forsvarlig og fremskrittrettet lederskap. Med dette utgangspunktet forsterket Ibsen etter 1905 sin motstand mot kulturnasjonalismen spesielt, men også etter hvert mot nasjonalisme mer generelt. I første omgang kom denne orienteringen vekk fra det nasjonale til uttrykk da han fra 1905 tok til orde for bredere nordisk samarbeid. Fra tiden rundt 1910 ble det tydelig at han ikke lenger tenkte i nasjonale kategorier, men hadde overnasjonale kultur- og sivilisasjonsmål for øyet. Under inntrykket fra unionsoppløsningen, opptakten til første verdenskrig og selve krigen, utviklet Ibsen etter hvert en klart formulert og sterk antinasjonalisme.

Venstrekoalisjonen var det politiske hjemmet for norsk nasjonalisme fra slutten av 1800-tallet. Da Venstre samlet seg om et nasjonalistisk program i 1891, var det en politisk nasjonalisme som lå til grunn for kravet om egne utenrikspolitiske institusjoner. Samtidig rommet venstrekoalisjonen en kulturnasjonalistisk bevegelse i norskdomsrørsla, med kampen for landsmålet som fremste sak. Norskdomsrørsla virket splittende i venstrekoalisjonen, og truet samlingen om de politiske målene, fordi deler av Venstre ikke kunne støtte kulturnasjonalistene. Fremfor alt var Bjørnson en eksponent for dette i og med sin motstand mot landsmålet. Men splittelsen i Venstre stakk dypere enn dette, den bunnet i ulike kultur- og nasjonssyn. Den kulturelle nasjonalismen, med sine røtter i romantikken og sin orientering mot fortiden, ble oppfattet som direkte reaksjonær av de delene av Venstre som hørte til den urbane kultureliten, og som bekjente seg til en overnasjonal og allmennmenneskelig kultur- og opplysningstenkning. Denne striden artet seg som en strid mellom en bred folkekultur og en elitær danneskultur. Gjennom denne koblingen kom norskdomsrørsla samtidig til å erobre demokratiet som kampsak, mens motstanderne, som Bjørnson og Sigurd Ibsen, trakk seg tilbake i både kulturell og politisk elitisme og nærmet seg Høyre. Vi kan si at norskdomsrørslas kulturnasjonalistiske offensiv rev bort noe av grunnlaget for den samlingen av venstrekrefter som skjedde på politisk nasjonalistisk grunn i 1891.

Jens Arup Seip har sett Venstres nasjonalistiske orientering mot slutten av unionstiden som et velgerfrieri og et forsøk på å finne en ny felles og samlende plattform, heller enn et uttrykk for et reelt engasjement for den nasjonale saken. Nasjonalismen tjente i følge Seip som vikarierende motiv for å bygge bro over de viktigere men potensielt splittende sakene om stemmerett og sosiale reformer.³⁹⁸ Trond Nordby har på den annen side fremstilt drivkreftene i den norske nasjonalismen fra 1880-årene og fremover mot unionsoppløsningen som reaksjonære agrarnasjonalister i motstand mot industrialiseringen og moderniseringen av det norske samfunnet.³⁹⁹ Denne motstandsnasjonalismen ble, hevder han, drevet frem av en bevegelse som hadde "sin sosio-økonomiske forankring i visse deler av bondesamfunnet".⁴⁰⁰

Sigurd Ibsens virksomhet som en unionsradikal pådriver i Venstre, og det miljøet han opererte som en del av, synes å svekke allmenngyldigheten i både Seip og Nordbys teorier. Det nasjonalistiske prosjektet som samlet politisk støtte bak nasjonale krav, hadde utspring i urban og kosmopolitiske kultureliter. Styrkingen av de romantiske og antimodernistiske trekkene virket imidlertid til å svekke denne samlende politiske koalisjonen. Sigurd Ibsens ideologiske utvikling understreker nettopp dette poenget. Det er ingen tvil om at han representerte en kosmopolitisk danneselite, allikevel gikk han inn i og fyrte opp under det politisk-nasjonalistiske prosjektet som skjøt fart fra 1890. Da de politiske målene gradvis var nådd, og de kulturelle og etniske elementene tok over den nasjonalistiske bevegelsen, trakk han seg ut og kritiserte nasjonalistene for fremskrittfiendtlighet og reaksjon. Splittelsen i den

³⁹⁸ Seip (1963).

³⁹⁹ Nordby (1986 og 1991).

⁴⁰⁰ Nordby (1986:107).

nasjonale bevegelsen tok delvis luften ut av både venstrekoalisjonen og den nasjonalistiske ballongen, og norskdomsrørsla nådde ikke sine mål om utradering av den danskpregede bykulturen.

Modernisering, samfunnsvitenskap og fagstyre

Den konsekvente tendensen mot et statsborgerlig nasjonsbegrep bidrar til at vi kan sette Sigurd Ibsens nasjonstenkning inn i en større sammenheng. Dette statsborgerlige nasjonsbegrepet og dets beslektede politiske nasjonalisme var, som vi har sett, tett knyttet til liberalistisk opplysningstenkning. Ibsens nasjonalisme inngikk i et bredere ideologisk landskap, der nettopp opplysningstenkning var hjørnesteinen i et moderniserings- og opplysningsprosjekt. De bærende elementene i denne moderniseringsideologien var en fremskrittsoptimisme, som var knyttet tett opp til elitisme og vitenskapstro. Fremskrittstroen stod i sammenheng med en forestilling om kulturfremskritt, der kulturen det var snakk om var en overnasjonal europeisk dannelseskultur, ikke en særnasjonal og tilbakeskuende tradisjonell kultur.

Sigurd Ibsen stod i en europeisk tradisjon med røtter i opplysningsfilosofien. Vi har kunnet slå fast at Ibsens unionspolitiske tiltrekning til Venstre kjølnet da aktivismen og kulturnasjonalismen i partiet kom i konflikt med det samlende politisk rettede nasjonsbyggingsprosjektet. Ibsen stod som en eksponent for de av venstrekoalisjonens mer moderate grupperinger som trakk seg ut da det unionspolitiske fellesskapet ble borte. I realiteten lå Ibsens politiske orientering til høyre for Venstre. Ibsens politiske prosjekt var av en annen og mer kosmopolitisk art enn hovedtyngden av venstrekoalisjonens brede samling med røtter i bondeopposisjonen, lavkirkelige legmannsbevegelser, avholdsbevegelsen, målstrevet og stemmerettsbevegelsen i tillegg til det intellektuelle byvenstre. Ibsens forhold til Venstre var hele tiden vaklende. At han sluttet seg til partiet i utgangspunktet skyldtes mest at det var der han fant det unionsradikale miljøet, men også at det i Venstre levde en liberal og intellektuell strømning. Denne urbane delen av partiet ble som vi har sett svekket. Da Ibsen etter hvert ble stadig mer misfornøyd med Venstres unionspolitikk, falmet også fellesskapet med partiet.

Årsakene til Ibsens vanskelige forhold til Venstre trer tydeligere frem når vi utvider fokuset til hans bredere politiske moderniseringsideologi. I sitt opplysningsorienterte moderniseringsprogram stod Ibsen helt tydelig i en tradisjon med røtter til venstrekoalisjonens opprinnelige politiske motstander og arvefiende; embetsmannsregimet og dets moderniseringsprosjekt. Det er iøyenfallende fellestrekk mellom Sigurd Ibsen og Intelligensens moderniseringsprosjekt fra årene mellom 1830 og 1880, med Anton Martin Schweigaard og Frederik Stang i spissen. Ibsens moderniseringsprosjekt kan i norsk sammenheng sees som en fortsettelse av embetsmannselitens praktisk nasjonsbyggende prosjekt fra tidligere på 1800-tallet. Med den betydelige forskjellen at Intelligensens moderniseringsprosjekt var meget vellykket, mens Ibsens prosjekt ikke kom av stabelen – i hvert fall ikke etter hans planer og med ham som deltaker. Embetsmannseliten stod for en storstilet økonomisk, teknisk og politisk modernisering av landet, der infrastrukturen ble bygget ut med mild statlig innvirkning på finansieringssiden og med staten som entreprenør innenfor et regime med vekt på størst mulig økonomisk liberalisme og frihandel. Ibsen ville føre dette prosjektet videre til samfunnet selv, og foreta en modernisering og rasjonalisering av samfunnsorganiseringen og menneskenes livsforhold.

Likhetstrekkene er mange og sterke. Ved å peke på de viktigste av dem kan vi også lettere forstå strukturen i Ibsens grunnleggende ideologi, slik den fremsto og utviklet seg gjennom de 35 årene som er tema for denne studien. For det første er det likheter i det grunnleggende kosmopolitiske synet på Norge og Norges plass i det internasjonale samfunnet. Til forskjell fra både norskdomsrørsla og nasjonalromantikerne, bedrev hverken Ibsen eller Intelligensen noen dyrking av norsk folkekultur. Tvert imot så de Norge som en del av en større overnasjonal kulturutvikling, der Norge skulle ha og hadde en naturlig plass. Dette er i og for seg et elitært kultursyn. Den europeiske kulturen det gjaldt å ta del i var en europeisk dannelseskultur, ikke bonde- og folkekulturen som ble

idyllisert i ulike romantiske retninger. Sigurd Ibsen hadde for eget vedkommende ved selvsyn erfart at nordmenn kunne spille en rolle i de høyeste sjikt av europeisk kulturliv, ikke minst gjennom farens og svigerfarens internasjonale anerkjennelse. I Norge representerte dette mot slutten av 1800-tallet et konservativt kultursyn, som fra 1880-årene særlig ble forfektet av den konservative historikeren Yngvar Nielsen.⁴⁰¹ Som vi har sett lå dette kultursynet også til grunn for både Bjørnson og Ibsens motstand mot norsk kulturnasjonalisme fra tiden rundt 1900.

For både Schweigaard og Intelligensen og Sigurd Ibsen resulterte denne overnasjonale kulturoppfatningen i motstand mot kulturnasjonalistiske prosjekter. Mens Intelligensen opponerte mot Wergelands kulturnasjonalisme, bekjempet etter hvert Ibsen norskdomsrørsla og landsmålet med nebb og klør. Den statsborgerlige nasjonsoppfatningen og opplysningsfilosofien den hadde rot i, var grunnleggende liberalistisk. Til denne frihetstenkningen hørte økonomisk frihet uten statlige begrensninger i utfoldelsene, og ideologien om en begrenset og tilbakeholden stat. Både Schweigaard og Ibsen reservert seg mot ren økonomisk liberalisme, slik den kommer til uttrykk i laissez-faire-doktrinen. Hos Schweigaard var reservasjonene mot laissez-faire-ideologien særlig knyttet til statens rolle som verktøy og utøver i den praktiske nasjonsbyggingen. Hos Ibsen var begrensningene knyttet til et bilde av det frie spillet av økonomiske krefter som naturkrefter som måtte temmes og kultiveres. Han så kampen i den rene økonomiske liberalismen som et spill av krefter og ressurser, som førte med seg skadevirkninger av sosial og materiell art og stred mot den rasjonelle og fremskrittrettede organiseringen av samfunnet.

Den kosmopolitiske overbevisningen ga seg for Ibsen, såvel som for Intelligensen og Schweigaard, uttrykk i en konsekvent og ivrig frihandelsvennlighet. Mens begge så behov for å legge begrensninger på de økonomiske kreftenes frie spill innenfor landets grenser, var de tilsvarende sterke motstandere av hindringer i internasjonal handel og næringsliv. Sigurd Ibsen arbeidet mot proteksjonisme i alle former fra 1880-årene. Fra tiden rundt 1910 fikk denne argumentasjonen en ny dimensjon, da han fremholdt internasjonaliseringen av økonomien som et gode, ikke bare for økonomien selv. Frihandelen ville, mente han, være det virksomste middelet for å skape en fredelig sameksistens, gjensidig forståelse, samarbeid og bekjempelse av den ødeleggende nasjonalismen; kort sagt så han frihet i internasjonal økonomi som en vital brikke i kulturfremskrittet. For Ibsens del hang dette sammen med at han i minkende grad så "nasjonen" som en naturlig grunnenhet i samfunnslivet. Dermed kom også skepsis til staten som politisk og økonomisk faktor. Han nærmet seg en korporativ modell, der næringslivet skulle reorganiseres gjennom bransjeorganisasjoner, mer enn gjerne av multinasjonal art. Målet var en reorganisering og effektivisering av samfunnslivet og økonomien i teknokratisk ånd.

Både Schweigaard og Ibsen hadde grunnleggende liberale anskuelser, og var tilhengere av frihet for individet. Imidlertid gjorde deres overordnede fremskrittsideologi det nødvendig med begrensninger i enkeltindividets rettigheter. Det er et fellestrekk mellom Ibsen og Schweigaard at denne begrensningen i individets frihet og rettigheter var gitt en utilitaristisk begrunnelse og moralsk forsvar. Kriteriet for rett eller galt var hvor mye godt en handling førte med seg. Det overordnede godet, kulturelt – og dermed materielt – fremskritt, hadde fortrinnsrett. Det innebar at der individers eller gruppers frihet stod i veien for fremskrittet, måtte individene vike. Dette synet henger sammen med et relativistisk og elitistisk moralsyn, hos Ibsen støttet av Nietzsches moral- og erkjennelsesfilosofi. Alle goder og all glede var ikke like god. Vurderingen av hva som var godt eller dårlig – i forlengelsen rett eller galt – måtte være opp til de som var kvalifisert for å gjøre denne vurderingen. Hos Ibsen var det et åndelig element knyttet til dette, med en forestilling om en iboende perfektibilitet, en skapertrang og følelse for idealet hos menneskene. Både Ibsen og Schweigaard mente at denne instansen ville og skulle være en opplyst elite med vitenskapelig basis. Individets frihet måtte begrenses av det overordnede moderniseringsmålet der hvor konflikter oppstod, og moderniseringen - eller fremskrittet – skulle være i hendene på en opplyst og opplysende fagelite. Både

⁴⁰¹ Danielsen (1997:44ff).

Schweigaard og Ibsen hadde et optimistisk syn på fremtiden, men inntil fremskrittet var kommet langt nok, måtte styringen overlates til eliter med tilstrekkelige kunnskaper til å styre med vitenskapene til hjelp. Kunnskapselitene skulle være folkeopplysere og folkeoppdragere. For begge to gjaldt det at utvikling og oppbygging av samfunnsvitenskaper – statistikk og statsøkonomi for Schweigaard, positivistisk sosiologi og etter hvert (masse)psykologi for Ibsen – ble sett som nødvendige grep for moderniseringen og kulturutviklingen.

Likhetene med Intelligensens moderniseringsprosjekt er med andre ord så store at det bidrar til forståelsen av Ibsens tenkning å se den i sammenheng med, eller snarere forlengelsen av, Intelligensen og Schweigaard. Øystein Sørensen har pekt på en linje i norsk politisk historie fra reformregimet i det opplyste eneveldet i Danmark-Norge til Schweigaard og Intelligensen.⁴⁰² Denne linjen er preget av sosiale reformer og modernisering ovenfra, utført av en opplyst elite med kontroll over statsapparatet. Ideologisk kan vi se Sigurd Ibsen som en forlengelse av denne tradisjonen, selv om han ikke fikk makt til å iverksette sine reformer. Denne linjen kan og bør imidlertid trekkes enda noe lenger, også for andre norske politiske aktørers vedkommende.⁴⁰³

Tradisjonen fra embetsmannsregimet og Schweigaard hadde flere arvtagere enn bare Sigurd Ibsen. Den elitistiske moderniseringstradisjonen fra enevoldstiden og fremover levde som vi har sett ovenfor videre innenfor miljøene rundt Frisinnede Venstre. Sosial reform ovenfra med utgangspunkt i kunnskapseliter var tankegods som på ulike måter var til stede hos både Nansen, Michelsen og Throne Holst. Aller tydeligst kom den imidlertid til uttrykk hos Joakim Lehmkuhl og hans moderniseringstenkning. Hos Lehmkuhl var det teknokratiske elementet og vekten på fagstyre så sterk at det langt på vei fortrenget de liberale elementene i tradisjonen fra opplysningsfilosofien. Vi har sett at også Ibsen over tid utviklet sterkere reservasjoner mot demokratisering, og etter hvert tok til orde for regulering av samfunnet etter vitenskapelige og "tekniske" prinsipper. Imidlertid var vekten på individets frihet og liberale grunnverdier så sterk hos Ibsen at han bare fulgte denne autoritære tenkningen et (godt) stykke på vei. Det var aldri tale om å ta steget så langt i retning av det totalitære som Lehmkuhl og andre i hvert fall periodevis var talsmenn for.

Ibsen hadde liten kontakt med Norge og det norske miljøet ut over den perioden mellom 1890 og 1906 hvor han bodde i landet. Ut over denne perioden var han tettere knyttet til europeisk ånds- og kulturliv. Hans tenkning må fremfor alt forstås som en del av den kontinentale kulturutviklingen, særlig knyttet til Tyskland og Italia. Vi har sett at Ibsen på flere områder lå langt fremme i utviklingen av disse ideene. Det er tydelige fellestrekk mellom Ibsen og en rekke tyske og italienske samfunnsvitere og filosofer som arbeidet med de samme spørsmålene som ham, om samfunnstyring og –organisering, politikk i videre forstand, demokrati, fremskritt og kulturutvikling. Ibsens tenkning hadde paralleller både hos Weber og andre tyske og italienske politiske tenkere, også folk som spilte en rolle i utviklingen av fascisme og totalitær tenkning.

Sigurd Ibsen gikk inn for å holde seg oppdatert og informert om utviklingen innenfor filosofi, litteratur og vitenskap. Dette henger i høy grad sammen med hans interesse for og orientering mot en overnasjonal dannelses- og høykultur. Ønsket var å spille en rolle i denne kulturutviklingen, gjerne med base i Norge. Som et grunnlag for hans ideologi lå dette elementet fast gjennom hele vår periode. Utviklingen og endringene i det hang først og fremst sammen med endringene i allmenn filosofi og i vitenskapelige utviklinger.

I første omgang kom moderniseringstenkningen hos Ibsen til uttrykk som orientering mot positivistisk samfunnsvitenskap på 1890-tallet. Denne tenkningen var knyttet til evolusjonslæren og et organisk samfunnssyn. Disse ideene ga seg politisk utslag i et initiativ for å få opprettet en lærestol i sosiologi ved Universitetet i Kristiania, for å gi de styrende elitene kunnskaper om mekanismene bak utviklingen i samfunnet slik at utviklingen kunne

⁴⁰² Sørensen (1988a:40).

⁴⁰³ Sørensen (1988b).

fremmes og lettes. I årene etter 1905 gjenopptok Ibsen sine bredere filosofiske studier. Under påvirkning av moderne natur- og samfunnsvitenskaper forlot han evolusjonstenkningen og det organiske samfunnssynet. Fra tiden rundt første verdenskrig var Ibsens moderniseringstenkning preget av stigende tro på mulighetene for å omorganisere og regulere stadig større deler av samfunnet og til å utøve "menneskekunst" for å skape det ideelle samfunnet befridd fra tilfeldigheter, kaos og sløsing med ressurser. Styringsideologien gikk i forlengelsen av dette fra et passivt til et aktivt forhold til utviklingen og fremskrittet. Utviklingslinjen i Ibsens moderniseringsideologi går mot større tilslutning til elitære tendenser og teknokratiske visjoner om reorganisering av samfunnet på vitenskapelig basis. Denne tendensen ble imidlertid moderert av hans grunnleggende og vedvarende liberale orientering.

De grunnleggende kontinuitetsbærende elementene i Ibsens ideologi var i stor grad uberørt av de til dels store ytre rystelsene som inntraff i løpet av hans karriere, som unionsoppløsningen, første verdenskrig og den russiske revolusjon. Gjennom hele denne perioden foregikk hans ideologiske utvikling innenfor rammene av opplysningsorientert, fremskritt- og vitenskapsoptimistisk utviklings- og moderniseringstenkning. Den modererende kraften i denne fag- og eliteorienterte styringsideologien var et liberalt grunnsyn, som også lå fast som et demokratiserende tema gjennom hele den analyserte perioden av Ibsens karriere.

Sigurd Ibsen – med Baudelaire på nattbordet

Nils Collett Vogts første reaksjon ved møtet med Sigurd Ibsen, på Ibsens rom i 1892, var "En norsk politiker med Baudelaire på nattbordet - det går aldri!".⁴⁰⁴ Man kan si at han fikk rett. Ibsens personlige og profesjonelle skjebne i Norge var ublid. Han tenkte i andre baner enn de fleste av sine kolleger. Interessen for Baudelaire⁴⁰⁵ kan stå som symbol for Ibsens annerledeshet i forhold til sine landsmenn, og et bilde på bakgrunnen fra utlandet som alltid fulgte ham. I likhet med den kontroversielle franske dikteren og litteraturkritikeren Baudelaire, var Sigurd Ibsens liv preget av savn og ønsket om anerkjennelse og om å bli forstått. Både Ibsen og Baudelaire strebet mot ideer og idealer utenfor virkeligheten.

Selv om Ibsen periodevis hadde stor innflytelse over norsk politikk, avgjort spilte en viktig rolle i unionsstridene og unionen til slutt ble oppløst nesten etter hans opprinnelige program, stod han på sidelinjen og fikk ingen del av æren i 1905. Hans bredere politiske program står i enda høyere grad som et ubenyttet alternativ, både når det gjelder politikken i forhold til Norden og hans bredere moderniseringsideologiske prosjekt. Det nordiske fellesforbundet han ønsket seg ble aldri realisert, parlamentarismen og partivesenet bestod og nasjonalismen beholdt sin posisjon.

Samtidig fikk hans arbeider en viss leserkrets i både Norge og utlandet. I Norge først og fremst blant borgerlige reformpolitikere rundt Frisinnede Venstre. De korporative elementene, profesjonaliseringen og utviklingen mot fagstyre ble allikevel paradoksalt nok langt på vei gjennomført i regi av et regime utgått fra den politiske bevegelsen som for Ibsen representerte den største trusselen mot fremskrittet; arbeiderbevegelsen og Arbeiderpartiet i etterkrigstidens velferdsstat. Den sosialdemokratiske velferdsstaten kunne by på mye av det som Ibsen etterlyste; økt sosial mobilitet, kontrollert markedsøkonomi og vitenskapeliggjort samfunnsstyring som langt på vei var i hendene på fageliter. Men det skjedde på andre premisser enn Ibsens humanistiske og dannelseskulturelle idealer.

⁴⁰⁴ B. Ibsen (1948:136).

⁴⁰⁵ Charles Baudelaire (1821-1867).

KILDER OG LITTERATUR

Aviser og tidsskrifter

Aftenposten 1890-1925
Aftonbladet (Stockholm) 1914
Dagbladet 1890-1905
Dagens nyheter (Stockholm) 1914
Forum (Stockholm) 1915
Nyt Tidsskrift 1892-1895
Verdens Gang 1890-1905
Ringeren 1898-1899
Samtiden 1890-1906
Social-Demokraten (Stockholm) 1914
Svenska Dagbladet (Stockholm) 1914

Sigurd Ibsen, trykte kilder

Bøker og pamfletter:

Unionen (1891), Høvik

De to Udenrigsministres Samvirken (1891), Kristiania

Mænd og Magter (1894), Høvik

Konsulatsagen (1894), Kristiania

Samfundslære og Retsvidenskab : Foredrag holdt i den Juridiske Studenterforening den 4. Februar 1896, (1896), Kristiania

Menneskelig kvintessens (1911), Kristiania

Udsyn og indblik (1912), Kristiania

Robert Frank (1914), Kristiania

Politikens motsætninger (1925), Oslo

Sigurd Ibsen bak en gyllen fasade. Sigurd Ibsens brev til familien, (1997) Bodil Nævdal (red.), Oslo

Artikler og essays:

Sigurd Ibsen publiserte en lang rekke essays og lengre artikler, både på 1890-tallet og i tiden mellom 1908 og 1925. Denne listen omfatter noen av de mest sentrale titlene, men er altså langt fra uttømmende:

"Hvordan jeg kom ud af den diplomatiske Karriere" [1-3], *Dagbladet* 27.,28. og 29.01.1890

"Unionsanalyse" [1-5], *Dagbladet*, 23.-30.05.1890

"Programspøragsmaal" [1-7], *Dagbladet*, 20.-30. 01.1891

"Qvid faciendum?" [1-2], *Dagbladet*, 07. og 08.12.1891

"Den norske Konge", *Verdens Gang*, 02.02. 1895

"Om samfundslære som fag ved vort universitet", *Nyt Tidsskrift* 1894-95, ss. 429-426

"Ret og samfund", *Samtiden* 1896, ss. 203-208

"Den moderne samfundslæres eller sociologiens oprindelse", *Samtiden* 1896 ss. 370-382

"Det menneskelige kjønssamkvems urform", *Samtiden* 1897 ss. 129-142

"Det Boströmske styre", *Ringeren* nr 01 1898
"Det nye mod det gamle", *Verdens Gang* 21.05.1898
"Nationalt kongedømme" [1-2], *Ringeren* nr 14 og 15 1898
"Da unionen løsnede", *Samtiden* 1906 ss. 197-236
"Parlamentarismen", *Aftenposten* 07.05. 1911
"Maalstriden", *Aftenposten*, 26.01. 1913

Utrykte kilder

Brev fra Sigurd Ibsen er samlet på Nasjonalbiblioteket i Oslo. De viktigste brevene i denne studien av hans ideologiske utvikling er brevene til den nære familien (brevs 200 NBO) og korrespondansen med Bjørnson (Bjørnsonsamlingen, NBO). I tillegg finnes det en del andre brev på NBO. Kungliga Biblioteket (KB) i Stockholm og det svenske (RAS) og norske riksarkivet (RAN).

Manuskripter og forarbeider til bøker etter Sigurd Ibsen finnes på NBO, Ms. fol. 3894. Samme sted finnes det også gjenpart av hans promemoria til Oscar II fra 1904 i Ms. fol. 3836:22 og Ibsens tale i Stortinget under unionsdebatten 27.04.1904 i Ms. fol. 8o 2728

En del uttrykt materiale etter Sigurd Ibsen er samlet i Jac. Worm-Müllers samling NBO, her finnes også arkivmateriale etter Norges nationale forening.

Arkivaria etter Norges nationale forening finnes også i Johannes Steens samling, Pa 174, RAN

Litteratur

Denne listen inneholder i tillegg til den anvendte litteraturen også verker som plasserer seg i grenselandet mellom litteratur og sekundære kilder med annen opphavsperson enn Sigurd Ibsen.

Anderson, Benedict (1991): *Imagined Communities 2nd edition*, London
Astrup, Jens (1948): *Sigurd Ibsens stilling i norsk unionspolitikk*, Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo
Baudelaire, Charles (1998): "Rejsen", Charles Baudelaire: *Helvedesblomsterne : Les fleurs du mal*, København
Berg, Roald (1995): *Norge på egen hånd 1905-1920. Norsk utenrikspolitikk historie bind 2*, Oslo
Blehr, Sigurd (1946): *Mot frigjørelsen. 1ste bind 1891-1893*, Oslo
Blehr, Sigurd (1948): *Mot frigjørelsen. 2net bind 1898-1903*, Oslo
Brodersen, Arvid (1986): "Sosiologi som universitetsfag i Norge: En historikk", *Sosiologi i dag 1986*, Oslo
Bull, Edvard Hagerup (1933): *Profiler av noen samtidige*, Oslo
Bull, Edvard Hagerup (1955): *Edvard Hagerup Bulls dagbøker fra 1905*, Oslo
Carstens, Svein (1987): *Det Frisinnede Venstre 1909-1927*, Hovedoppgave i historie Universitetet i Trondheim.
Castberg, Johan (1953): *Dagbøker 1900-1917*, Oslo
Collett, John Peter (1999): *Historien om Universitetet i Oslo*, Oslo
Collin, Christen (1898): "Nationalt folkedømme", *Ringeren* nr. 25 1898, Kristiania
Dahl, Ottar (1996): "The Historical Study of Ideologies", Ragnar Björk og Karl Molin (red.): *Societies made up of history*, Edsbruk
Dahl, Ottar (1999): *Syndicalism, Fascism and Post-Fascism in Italy 1900-1950*, Oslo
Danielsen, Helge (1997): "Rakrygget og selvtillidsfuldt Fædrelandssind", KULTs skriftserie nr 77, Oslo
Danielsen, Helge (1998): "Nasjonalisme i Høyre før 1905?", Øystein Sørensen (red.): *Jakten på det norske*, Oslo
Danielsen, Rolf (1984): *Høyres historie 2. Borgerlig oppdemningspolitikk : 1918-1940*, Oslo

Ehrensward, Albert d.y. (1915): "1905-1914. En återblick" [utgitt under pseudonymet "Observator"], *Forum* 27.02.1915, Stockholm

Eriksen, Trond Berg (1988): "Spengler og historiens løp", Oswald Spengler : *Mennesket og teknikken*, Oslo

Fleetwood, Carl Georgsson (1968): *Från studieår och diplomattjänst vol. I 1879- 1887*, Stockholm

Freud, Sigmund (1992): *Ubehaget i kulturen* [oppr. utg. 1929], Oslo

Fuglum, Per (1978): *Norge i støpeskjeen*. Bind 12 i Cappelens norgeshistorie, Oslo

Furre, Berge (1992): *Norsk historie 1905-1990 : vårt hundreår*, Oslo

Gellner, Ernest (1997): *Nationalism*, London

Gentile, Emilio (1996): *The Sacralisation of Politics in Fascist Italy*, London

Gregor, A. James (1979): *Young Mussolini and the Intellectual Origins of Fascism*, Berkeley

Hagerup, Francis (1951): *Dagbok ført i 1905*, Oslo

Hansen, Svein Olav (1994): *Drømmen om Norden*, Oslo

Hedin, Sven (1914): *Fyra tal*, Stockholm

Heiberg, J. V. (1906), *Unionens Opløsning 1905 : officielle Aktstykker vedrørende Unionskrisen og Norges gjenreisning som helt suveræn Stat*, Kristiania

Hurf, Jeffrey (1984): *Reactionary modernism*, Cambridge

Hobsbawm, Eric. J. (1992): *Nations and Nationalism Since 1780 2nd edition*, Cambridge

Hoelseth, Dag (1997): *Det nasjonale kongedømme. Det norske monarkiet 1905-1910*, Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo

Horowitz, Irving L. (1980): "The Sociology of Ludwig Gumplowicz", Ludwig Gumplowicz: *Outlines of Sociology*, New Brunswick

Hutchinson, John (1994): *Modern Nationalism*, London

Greve, Tim (1974): *Fridtjof Nansen 1905-1930*, Oslo

Gumplowicz, Ludwig (1980): *Outlines of Sociology*, New Brunswick

Ibsen, Bergliot (1948): *De tre*, Oslo

Ibsen, Tancred (1976): *Tro det eller ei*, Oslo

Jakobsen, Kjetil (1992a): "Fra ingeniørkunst til sosial ingeniørkunst", *Agora* 3/1992, Oslo

Jakobsen, Kjetil (1992b): "Fra fordisme til forførelse", *Nytt norsk tidsskrift* 1/1992, Oslo

Kaartvedt, Alf (1980): "Samlingspolitikk og unionslojalitet. Francis Hagerups dilemma 1902-1905", *Historisk tidsskrift*, Oslo

Kaartvedt, Alf (1995): "1814-1905. Unionen med Sverige", Bjørge, Rian og Kaartvedt: *Selvstendighet og union. Norsk utenrikspolitikks historie bind 1*, Oslo

Keilhau, Wilhelm (1934): "Sigurd Ibsen" i *Norsk biografisk leksikon*, Oslo

Kirkhusmo, Anders (1978): *Unionell radikalisme*, Trondheim

Langeland, Nils Rune (1996): *Myten om det politiske herredømmet*, Dr. Art avhandling i historie, Universitetet i Bergen

Le Bon, Gustave (1995): *The Crowd*, [Oppr. utg. 1895], London

Leiren, Terje (1979): "Sigurd Ibsen and the Origins of National Monarchy in Norway," *Scandinavian Studies* 51(Autumn, 1979): 392-412.

Leiren, Terje (1996): "Becoming Norwegian: Sigurd Ibsen in America, 1886-1888" *Scandinavian Studies* 68(Spring, 1996): 188-202.

Leiren, Terje (1999): "Catalysts to Disunion: Sigurd Ibsen and *Ringeren*, 1898-1899" *Scandinavian Studies* 71 (Fall, 1999): 297-310.

Mill, John Stuart (1998): *Utilitarianism* [oppr. utg. 1871], Oxford

Mjeldheim, Leiv (1984): *Folkerørsla som vart parti*, Bergen

Mjeldheim, Leiv (1993): "Dagbladet og Venstre – Frå Sverdrup til Mowinckel", Hans Fredrik Dahl m.fl. (red.): *Utskjelt og utsolgt. Dagbladet gjennom 125 år*, Oslo

Mjøset, Lars (1991): *Kontroverser i norsk sosiologi*, Oslo

Nerbøvik, Jostein (1968): *Antiparlamentariske straumdrag i Noreg 1905-14*, Oslo

Nerbøvik, Jostein (1993): *Norsk historie 1870-1905*, Oslo

Nietzsche, Friedrich (1967): *Slik talte Zarathustra* [Oppr. utg. 1883-85], Oslo

Nietzsche, Friedrich (1969): *Moralens genealogi* [Oppr. utg. 1887], Oslo

Nordby, Trond (1986): "Norsk nasjonalisme som historisk problem", *Nytt norsk tidsskrift*, Oslo

Nordby, Trond (1991): *Det moderne gjennombruddet i bondesamfunnet : Norge 1870-1920*, Oslo

Nordenstam, Tore (1994): *Fra kunst til vitenskap 2. utgave*, Bergen

Omang, Reidar (1955): *Norsk utenrikstjeneste. Grunnleggende år*. Oslo

Peel, J. D. Y. (1992): *Herbert Spencer - The Evolution of a Sociologist*, Aldershot

Rousseau, Jean-Jacques (1995): *Om ulikheten mellom menneskene – dens opprinnelse og grunnlag*. [Oppr. utg. 1754], Oslo

Rudeng, Erik (1989): *Sjokoladekongen*, Oslo

Rudeng, Erik (1994): "En statsmann i reserve", *Nytt norsk tidsskrift*, Oslo

Rudeng, Erik (1997): *William Nygaard*, Oslo

Sars, Ernst (1898): "Unionsopløsning og nasjonalt kongedømme", *Ringeren* 49 og 50 1898, Kristiania

Schønning, Jakob (1950): *Jakob Schønning's dagbøker fra Stortinget 1895-97 og fra Regjeringen 1903-05*, Oslo

Seip, Jens Arup (1963): "Nasjonalisme som vikarierende motiv", Jens Arup Seip: *Fra embedsmannsstat til ettpartistat og andre essays*, Oslo

Seip, Jens Arup (1974): *Utsikt over Norges historie. Første del*, Oslo

Sevåg, Reidar (1967): *Statsråd H. R. Astrup*, Oslo

Slagstad, Rune (1998): *De nasjonale strateger*, Oslo

Sløk, Johannes (1970): *Hva er idéhistorie?*, Oslo

Smith, Anthony D. (1986): *The Ethnic Origins of Nations*, Oxford

Spengler, Oswald (1988): *Mennesket og teknikken*, Oslo

Stenseth, Bodil (2000): *En norsk elite. Nasjonsbyggerne på Lysaker 1890-1940 2. utg*, Oslo

Sternhell, Zeev (1994): *The Birth of Fascist Ideology*, Princeton

Stigen, Anfinn (1993): "Auguste Comte" i *Vestens Tenkere bd 2*, Oslo

Stromberg, Roland (1994): *European Intellectual History Since 1789* 6th Ed., Englewood Cliffs, NJ

Sørensen, Øystein (1988a): *Anton Martin Schweigaards politiske tenkning*, Oslo

Sørensen, Øystein (1988b): "Colbjørnsen-tradisjonen i norsk historie", *Historisk tidsskrift* 3/1988, Oslo

Sørensen, Øystein (1991): *Solkors og solidaritet*, Oslo

Sørensen, Øystein (1993): "Det moderne gjennombrudds menn: Berner og Holst", Hans Fredrik Dahl m.fl. (red.): *Utskjelt og utsolgt. Dagbladet gjennom 125 år*, Oslo

Sørensen, Øystein (1994): "Utviklingen av en norsk nasjonal identitet på 1800-tallet – noen særtrekk og problemer", May-Brith Ohman Nielsen (red.): *Nasjonal identitet og nasjonalisme*, Oslo

Sørensen, Øystein (1997): *Bjørnstjerne Bjørnson og nasjonalismen*. Oslo

Sørensen, Øystein (1998): "Hegemonikamp om det norske", Øystein Sørensen (red.): *Jakten på det norske*, Oslo

Tarde, Gabriel (1969): *On Communication and Social Influence*, University of Chicago

Thommessen, Henrik P. (1991): *Verdens Gang og redaktør O. Thommessen : fra Johan Sverdrup til Christian Michelsen : en analyse av redaktørens politiske bevegelse fra det "rene" Venstre til borgerlig samling*, Hovedoppgave i historie, Universitetet i Trondheim

Vedung, Evert (1971): *Unionsdebatten 1905*, Stockholm
Waage, Peter Norman (1994): "Forsøk på fruktbart besøk i historisk museum", *Samtiden* nr. 4 1994, Oslo
Weber, Max (1990): *Makt og byråkrati*, Oslo
Weibull, Jörgen (1962): *Inför unionsupplösningen 1905. Konsulatfrågan*, Stockholm
Worm-Müller, Jacob (1960): "Sigurd Ibsen", *Samtiden*, Oslo
Wyller, Thomas Chr. (1975): *Christian Michelsen*, Oslo
Wåhlstrand, Arne (red.) (1953): *Karlstadkonferensen 1905. Protokoll och aktstycken*. Stockholm
Østerud, Øyvind (1978): *Utviklingsteori og historisk endring*, Oslo
Østerud, Øyvind (1994): *Hva er nasjonalisme?*, Oslo

Oppslagsverk

Norsk biografisk leksikon, bind I, MCMXXIII [1923], Kristiania
Norsk biografisk leksikon, bind VI, MCMXXXIV [1934], Oslo
Norsk biografisk leksikon, bind VII, MCMXXXVI [1936], Oslo
Norsk biografisk leksikon, bind VIII, MCMXXXVIII [1938], Oslo
Norsk biografisk leksikon, bind IX, MCMXL [1940], Oslo
Norsk biografisk leksikon, bind XV, MCMLXVI [1966], Oslo
Filosofileksikon (1983): Lübcke, Poul (red.), København
Sosiologisk leksikon (1997): Olav Korsnes, Heine Andersen og Thomas Brante (red.), Oslo
Statsvitenskapelig leksikon (1997): Østerud, Øyvind, Kjell Goldmann og Mogens N. Pedersen (red.). Oslo
Svenskt biografiskt lexikon, band 12, (1949), Stockholm
Svenskt biografiskt lexikon, band 18, (1971), Stockholm
Svenskt biografiskt lexikon, band 22, (1979), Stockholm